

A HAZAI VÁRMEGYÉK ÉS VÁROSOK CZIMEREI.

IRTA

HATTYUFFY DEZSŐ.

Külön nyomat az „Erdélyi Múzeum” 1881-ki évfolyamából.

KOLOZSVÁRT.

AZ „ERDÉLYI MUZEUM” KIADVÁNYA.

NYOMATOTT STEIN J. KIR. EGYET. NYOMDÁSZ BETŰIVEL.

1881.

A hazai vármegyék és városok czimerei.

I.

BEVEZETÉS.

Hazánk multjában a vármegyék s városok nagy szerepet vittek s mind culturalis, mind politikai tekintetekből beléletük tanulmányozása, történelmi múltjuk kellő felderítése ép úgy mivelődés történeti, valamint általános történelmi szempontból nem csekély fontosságú. Megyéink s városaink multja, habár sok jeles munkás erő iparkodott már kiaknázni, még is oly nagy tér, melyen folyton akadunk ujabb s ujabb adatokra, melyek még vagy egyáltalán nem, vagy csak kevésbé voltak tudósok vizsgálódásainak tárgya.

Megyéink s városaink köz- s beléletének számtalanszor s kitűnő erők által áttanulmányozott terén eddigelé a czimerek voltak azok, melyeket tudósaink csak alig méltattak figyelemre, s ha egyes történelmi vagy a városokra s vármegyékre vonatkozó művekben megemlékeztek is az illető megye vagy város czímeréről, az csak futólagos megemlékezés volt, s vajmi ritkán bocsátkoztak közelebbi ismertetésébe, czimerészeti szempontokból pedig még kevésbé vizsgálták.

E czimerek az eddig tapasztalt kevés méltatás daczára a megyék s városok életében nevezetes szerep vitelére voltak hivatva s minden esetre olyan dolgok, melyek nem csak megérdemlik a figyelmet, hanem mind mivelődési, mind általános történelmi tekintetekből nagyon kívánatos közelebbi tanulmányozásuk, mert ismerése s ismertetése nem csekély jelentőségű világot fog vetni a hazánk történelmében oly fontos szerepet vivő

városok s vármegyék köz- és bel életére, úgy ezek által az ország történelmi múltjára.

A czimerek, valamint még mai nap is, főleg szakemberek előtt köz s magán jogi szempontokból egyaránt figyelemre méltók, a középkorban pedig e kor számtalan sajátosságai között kiválólag fontos szerepet játszottak s a czimerészet ama kor szellemét áthatva ép úgy a harcmezőn, tornán, mint a társas s közélet és művészetek körében nevezetes tényező volt. Sőt annyi század lefolyása után, habár jelenleg nincs is meg többé régi jelentősége, oly mély gyökeret vert a köz s magán életben, hogy közjogi, valamint a nemzetközi jog köréhez tartozó fontosságát a nemzetek életében mai napig fentartá s még a democraticus népek szellemét is annyira áthatotta, hogy jelvényei jelentőségét elfogadva, általános elv szerint egyes országok czimerei ép úgy jelezik az országot, mint jelezék a messze középkorban az egyes családok vagy nemzetségek czimerei a családot vagy nemzetséget. És a nemzetközi jog szempontjából valamely állam czimeres lobogójának megsértése magának az államnak sértését jelenti. De hogy mily tekintély tulajdoníttatik maig a czimereknek, azt az államok törvényhozása s a törvényhozó hatalom által ezekre vonatkozólag hozott törvények igazolják leginkább. Így hazánkban is az 1879. évi XL. trvezikk 37. §-a állam elleni kihágásnak tekinti, ha az ország vagy társországok, vagy az osztrák-magyar monarchia nyilvánosan kitűzött czimere vagy zászlója megsértetik. Nem különben szigorúan büntetni rendeli a hivatalos hatóságok, tehát a vármegyék és városok czimerei s zászlói és más jelvényei sértését is. Ha pedig a czimer vagy czimeres lobogó e sértése idegen hatalom részéről történik, a nemzetközi jog szempontjából még szigorúbb eljárás alá esik az állam e jelvényileg kifejezett képének megsértése.¹⁾

Ezen közjogi és a nemzetközi joghoz tartozó jelentőségén kívül a czimerészet a középkori művelődés s művészet történetének is egyik legjelentékenyebb ága, mert a középkorban a symbolismussal és a typológiával egyenlő rangu tudomány volt s ha a két utóbbit az egy-

¹⁾ Hogy a czimereknek mily fontos s közjogi szempontból is elismert jelentősége van mai napig, az előadottakon kívül még igazolja ama nagy vita, mely a hírlapok hasábjain, sőt az országházban is folyt az osztrák-magyar bank által kiadandó új bankjegyeken használandó birodalmi czimerre vonatkozólag. Ez úgy ez időre az által nyert elintőzést, hogy az 1880. évi XIII-ik trvezikkel e czimer kérdés a további intézkedésekig függőben tartatni rendeltetett.

ház, az első a világi lovagrend karolta fel. Mivel a symbolika és a typologia a vallási kegyelet tárgyaival s az Istenség szent eszméjével foglalkozott, a ezimerészet pedig inkább a világi élet körében mozog s a világi élet eseményeit, a szerzett dicsőségeket, a harszi vitézséget, bátorságot s más emberi tulajdonokat jelképezi sajátyszerű, a szokás által szentesített szabályok alapján történő előállításával.¹⁾

A ezimerészet első korszakában köre ugyan szűk volt, mert az egyéni s családi úgy nemzetségi ezimereken kívül még más ezimerek kezdetben nem igen léteztek s az általunk tárgyalandó megyei s városi ezimerek csak a későbbi századokban vették eredetüket és pedig az utóbbiak a ezimerészet virágzó, az előbbiek pedig inkább hanyatló korában. A ezimerek eredetének első időszakában tehát, azok keletkezése a keresztes hadjáratok korára, a XI. század vége felé, különösen pedig a XII-ik századra esvén, a mi hatósági ezimereinket hiában keressük, minthogy a ezimerek eleinten kiválóan egyéni tulajdonságokon alapulnak, származásukat nem ritkán egyesek véletlen eseteinek köszönhetik s így kezdetben inkább az egyén, később családok s nemzetségek által használtattak.*)

A ezimerek eredete — azokat már tudományos értelemben véve — mint imént jeleztük, a keresztes hadjáratok korára tehető; fejlődését pedig nagy mérvben előmozdította kelet sajátosságok szokásainak megismerése.²⁾ A keresztes hadak későbbi korszakában terjedt el legnagyobb mérvben a ezimerek használatának szokása. Europa csaknem minden országában, s majd minden népnél sajátosságos nemzeti jelleget vett fel.

Hazánkban a ezimerek a XII-dik században honosodtak meg és pedig különösen III. Béla királyunk idejében, ki egy részről a bizancki udvarban nevelkedvén, Bizancz akkor már haladottabb műveltségi viszonyaiban jártasságot szerzett, s minden szépre, jóra és hasznosra érzékkel bírt, másrésztől második neje Franciaországból jöven, hol akkor a ezimerek már általán elterjedve voltak — francia szokásokat s műveltséget hozott magával hazánkba. E két fontos körülmény, úgy nemzetségnek a lovagiasság iránt való nagymérvű előszeretete nagy

¹⁾ Vessd össze Dr. Henszlmann Imre ezikkét. *Archaeologiai Értesítő* VI. köt. 3 lap, úgy „Magyarország Ó-Keresztény, román s átmenetű stílus műemlékeinek rövid ismertetése“ 4 lap.

²⁾ Ez állításhoz sok szó fér.

³⁾ Vessd össze Ottó Titan v. Hefner „Handbuch der theoretischen und praktischen Heraldik“ I. rész 9. lapját; — úgy Saeken *Katechismus der Heraldik*. 1—8 lapjait.

lendületet adott a már Europa szerte terjedő czimerészet honunkban való fejlődésének.¹⁾

A czimerek hazánkban eleinten az egyesek vagy családok által önkényüleg vétettek fel s használtattak. E gyakorlat tartott azon korig, míg a czimereknek osztogatása a fejedelmi jogok közé nem soroztatott. E kort ugyan pontosan történetünkben meg nem határozhatjuk, mondja Nagy Iván, mert ámbár a gyökeres magyar nemzetségek részére csak Zsigmond királytól (1398-tól) birunk czimeres levelet felmutatni, de kétségtelen adat van rá, hogy már az Arpádházi királyok is szokták volt osztogatni.²⁾ Horváth Mihály szerint a czimerek adományozása 1274. óta a királyok által történik s felségi jognak ismertetett el.³⁾ Most is a felségi jogok köréhez tartozik.

A kezdetben csak egyesek vagy családok által használt czimerek csak hamar általános elterjedésük mellett nagy jelentőségre tettek szert s a középkor köz-, magán- sőt jogi életét is annyira áthatották, hogy a czimerek szereplése minden téren észlelhető volt s a középkorban nagyban fejlődő városi élet sem zárhatta ki kebeléből s valamint egyes polgáraik, ugy a városok körében is a czimerek használata hamar útat talált. A városok után átmentek a vármegyék körébe s itt szintén tekintélyes szerep lett osztály részök.

Az előadottak szerint tehát a magyar általános czimerészet két főrészt osztható. Az első a hivatalos és testületi, melyhez a vármegyei s városi czimerek is tartoznak, a másik rész a családi vagy nemzetségi czimerészettel foglalkozik.⁴⁾ Az első tárgyanál fogva tartalmazza a pecsétant is.

A családi s nemzetségi czimereket ezuttal mellőzve a hivatalos czimerekről és pedig a megyei s városi czimerekről óhajtunk szólni.

A vármegyei s városi czimerek azonban a legszorosabb kapcsolatban, vannak a megyei s városi pecsétekkel s pedig oly szoros kapcsolatban, hogy e pecsétek ismerése s tanulmányozása nélkül a megyei s városi czimerekről helyesen s alaposan nem is szólhatunk. A pecsétek szoros kapcsolatban vannak azért a czimerekkel, mert a czimerek régibb idők óta a pecséteknek majd nem elkerülhetlen kiegészítő részei s főleg és kiválólag rajtok

¹⁾ Dr. Henszlimann Imre: Magyarország ó-keresztény, román s átmeneti stílus műemlékeinek rövid ismertetése 4 s következő lapjain.

²⁾ Adatok a magyar czimertanhoz. Akadém. Értesítő. 1860. évi folyam 168. lap.

³⁾ Horváth Mihály Magyarország története I. köt.

⁴⁾ A czimerek felosztását illetve lásd Sacken Katechismus der Heraldik 4. lapon 5-ik kérdést; s Nagy Iván: Adatok a Magyar czimertanhoz. Akad. Értesítő. 1860. év 168. lap.

jönnek elő, sőt mai nap a hatóságoknál majd nem ez az egyedüli hely, hol állandóan régi állapotjukban s jogaikban megmaradtak.

Ha a pecsétet, mint valamely jogi tény megerősítőjét tekintjük, e megerősítő fő kellékét a czimer teszi, mely a városi vagy vármegyét, a mely által s melynek neve alatt a pecsét kiadatott jelképezi, mintegy megszemélyesíti. Ezen jelentőségén kívül együtt tárgyalandó s kapcsolatosan ismertetendő a városi s vármegyei pecsét a czimmerrel azért is, csupán alaki tekintetből, mivel királyaink a városok s megyék részére kiadott kiváltság leveleikben együtt s egyszerre adományozták a pecsétet s a czimert. Rendesen a pecsétet adományozva, azonnal adományozták s részletesen leírták sőt színesen lefestették a pecséten előállítandó úgy másutt is használandó czimert.

A megyei s városi hatóságok régi kiváltságaiból s előjogaiból fennmaradt ezen czimerek történelmi multját s azok szakszerű ismertetését tárgyalva, miután történelmi adataink szerint a városok korábban használtak czimereket, mint a megyék, először a városok s azután a vármegyék czimereiről, végre pedig e czimerekről czimerészeti szempontból fogunk szólni.

A vármegyék, a régi magyar alkotmányosság e hatalmas bástyái, a városok, a fejlődő hazai kultúra e fáklyavivői, méltán megérdemlik, hogy személyesítőjük, a jogszolgáltatás, a honvédelem, a köz- s magán élet terén e fontos jelvényeikről, a czimerekről, kellőleg megemlékezzünk s azokat a fennlevő adatokhoz képest méltatva ismertessük.

II.

A városi czimerek történelmi szereplése.

A hazai városok hatósági köre fokozatosan fejlődván, lassankint lettek királyaink által a különféle jogok s kiváltságokkal felruházva s csak lassankint jutottak el a pecsét és czimer használati jogosultsághoz.

A magyar királyság első századában a városi hatósági jogoknak nagyon kevés jeleire találunk s a tizenkettedik század végén még nem volt a későbbi értelemben vett városi rend¹⁾ és csak nagy föntartással engedhetjük meg, hogy a királyság első századában Szekesfejevárv s Esztergam, mint a királyi udvar székhelyei lehettek igazi latin szervezettel bíró királyi szabadvárosok, valamint még a bolgár települők által alapított Pest számítható a szoros értelemben vett királyi városok közé.

¹⁾ Szabó József: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok. 1880. VII. füzet. 533. lap.

Később, Dalmatiával való szövetkezés után, a tengerparti olasz szabású városokból jött át honunkba a XII-ik század közepe táján a kiváltságos városi municipiálitás vágya, mit a korábbi dalmát és későbbi magyarvárosi privilegiumoknak több pontban összhangzó típusa bizonyít.¹⁾ A XIII-dik században azonban mindez megváltozott s a városok alakulása gyorsabb terjedelmet öltött.

A kiváltságos városok alakulására s a városi élet fejlődésére nagy befolyással voltak a külföldi betelepítések, s a mikor e telepítés — különösen az erdélyi és szepesi szászokkal nagyban megindult — nagyobb mérvben vették kezdetüket a városi kiváltságolások, melyek főleg a XIII-ik század beköszöntésével oly özönnel adattak ki királyaink által, mint a nagy számu történeti adatok igazolják, hogy úgy szólván a kiváltságolások lettek a rendes állapot és a rendes törvényes lét csak kivételnek tartaték, s a század végén a 100 évvel előbb még városokban oly szegény Magyarország — egész seregét bírja a szabadalmas s előjogokkal felruházott városoknak.

A királyi hatalom hő pártfogása mellett megalakult városok több rendbeli önkormányzati, hatósági jogokkal bírtak. Ki voltak véve a várispán hatósága alól, s tisztviselőiket magok választották, a kik is intézték mind a helyi kormányzatot, mind az igazság szolgáltatást.

Az Árpád korszak végén már kétfélék voltak a városok u. m. királyi teljesen szabad, vagy szabadalmazott városok, mely utóbbiak a szabadságnak és önkormányzatnak kevesebb mértékével voltak felruházva s kisebb-nagyobb mérvben még földesuri hatóság alatt is állottak.²⁾

Hazaí városaink az alakulás első időszakában sem pecsétet, sem ezimereket nem használtak, legalább adataink, melyek akár a pecsét, akár a ezimer használatát igazolnák — ezekről nem szólnak. De helyesen következtetve nem is lehettek, mert városaink alakulása első idejében a XII. század közepén a pecsét használat még nagyon szűk körben volt elterjedve, sőt maga az írás mestersége is e korban csak kevesek által bíratván, okmányok, különösen városi hatóságok által nem igen adattak ki. A városi lakosság magán ügyeit akár egymásközi összeköttetésekkel, akár az igazságszolgáltatás terén inkább szóbelileg végezték el, a közjogi téren pedig szereplésük akkor még jelentéktelen vala s így oly okmányok kiadására, melyeket pecséttel kellett volna ellátni szükség sem volt.

¹⁾ Botka Tivadar: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. V. közlemény. Századok. 1872. év II. lüz. 69-70 lap.

²⁾ Ladányi Gedeon „A magyar alkotmány története“ 1868. 33. lapon.

Ha városaink az első alakulás korában pecsétet nem bírtak, annál kevésbé használtak ezimert. A ezimerek csak a XII. század vége felé kezdvén terjedni hazánkban, alig hihető, hogy az akkor alakult városok már ilyet használtak volna. A ezimer kezdetben a nemesség s lovagok kiváltsága lévén, a városok, melyek máig ekkor kevesebb tekintéllyel s befolyással bírtak, királyaink által fel nem ruháztathattak a ezimer használati kiváltsággal, legalább fenmaradt történeti adataink között ezt igazoló adatokat nem találunk.

A pecsét s ezimer használata városainknál csak akkor kezd terjedni, a mikor beligazgatások a fejlődés magasabb fokára lép, magán jogi viszonyaik szabályozása rendszeresebb alakot nyer s közjogi jelentőségük emelkedik, mert valóban ezen körülmények közbe jötté nélkül sem pecsétre, sem az azt teljessé tevő ezimerre szükség nem volt, tehát mondhatni, csak a XIII. század közepe táján kezdődik náluk a pecsét használata, a melyet egyrésztől a jogi élet fejlődése tett szükségessé, másrésztől megánitott a külföldi városok példája is — melyet részint a külföldiek betelepítése, részint a velök való összeköttetés ismeretett meg. A jogi élet fejlesztésével, midőn a városok körében magán s közügyeik terén nem volt elégséges többé a patriarchalis szóbeli eljárás, hanem okmányok, iratok kiadása is kívánatosná vált, az ez időben már az ország főhivatalnokai által használatban volt pecsétek használatának szükséges volta nyilvánulhatott. Annál is inkább szükségessé válhattak a pecsétek, mert ekkor a XIII. század közepe táján, mint imént jeleztük, a királyi hatalom, az egyházi s főbb világi hatóságok okmányaik megerősítéseül ilyenekkel éltek s a középkor ezen időszakában a pecsétek tekintélye rendkívül növekedett.¹⁾ A pecsétek pótolták az aláírást, a birói idézéseknél az idéző pecsét felmutatása elég volt arra, hogy az idézett fél megjelenjék. Az okmányok tekintélye kiválólág a pecséttől függött. Igen sok középkori okmányunk van, melyen a kiállító aláírása nem fordul elő, de pecséte igen is ott van. Magok királyaink Zsigmond előtt (1387—1437) nem írták alá nevüket, hanem az okmányokat pecséteikkel látták csak el, mi az okmánynak teljes erőt és hitelességet adott.²⁾

A pecséteknek ily nagy tekintély mellett lehetetlen volt, hogy a már fejlődő köz- s magánjogi téren emelkedő városok körébe útát ne találjanak. De a pecsétek ezen elismert fontos-

¹⁾ Horváth Árpád. Bevezetés a magyar oklevéltauba. 1880. 7 és 11—14 lapok.

²⁾ Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum-egyletnek első évi jelentésében lásd Dr. Czobor Bélától: Hazai középkori pecséteink 38—39 lap.

sága mellett egy más körülmény is alkalmat adott azoknak városaink körében való terjedésére.

A XII-ik század közepe táján történt, hogy a Rajna torkolata s Gravelin közt lakott Flamand eredetű nép hazáját, melyet eddig nemcsak a tenger kiöntése ellen megvédett, hanem a miveltség magas fokára is emelt, a meggátolhatlan áradások ellen tovább nem védhetett, elhagyva hálásabb lakhelyt lőn kénytelen keresni. Ezek hazánkba hivatván és Erdélyben telepítettvén le, távol hazájokból magukkal hozták haladó kulturájokat, jogi s belkormányzati szokásaikat, melyekre királyaink által kiváltságot is nyertek. Magukkal hozták, vagy ha talán első településükkor még ezt nem tették, de a külfölddel, Németországgal való összeköttetésük folytán később elsajátították a már ekkor haladottabb s a cultura bizonyos fokán álló nyugat Európától a jogi élet fejlettségéhez nagy mértékben szükséges pecsét használati szokást is, melyre nézve II. Endre magyar királytól 1224-ben kiváltságot nyertek.¹⁾

Az erdélyi szászokkal egyidejűleg jöttek be a szepesi németek s később még számos jövevények, kik nyugat jogi szokásai behozatalával a már a XIII. században városi hatóságaink által használni kezdett pecsétek terjedésének nagy lendületet adtak, mit előmozdított a többnyire idegen ajku városi polgárságnak a külfölddel, különösen Németországgal való folytonos összeköttetése is.

E kettős fontos körülmény tehát: a városi köz- s magán jogi élet s viszonyok fejlődése, úgy a külföldi bevándorlások s a városi polgárság külfölddel való szorosabb összeköttetése mozgathatta elő nagy mérvben a városi hatóságok körében a pecsétek használatának szükségét.

Az előadottak s a fennlevő történeti adatok szerint a városi pecsétek a XIII-ik századot nem haladják túl s ez idő szerint a hatósági t. i. városi s szabad községi pecsétek között legrégibbnek az erdélyi szászok pecsétét mondhatjuk, kévéssel ezután a szepesi németek nyertek királyi adománnyal pecsételési jogot.

A XIII-ik század későbbi éveiben a pecsét használat városaink közt meglehetősen mérvben terjedni kezdett. Minden egyes régibb, e korbéli pecsétre a királyi adományt ugyan hiában keressük, mert mint II. András király 1217-iki adomány leveléből kitetszik, királyaink birtokot is, pecsétet pedig még inkább ajándékoztak minden adomány vagy címerezes levél nélkül²⁾, de

¹⁾ Jakab Elek: Az erdélyi országos czimerek története. Századok 1867 év. IV. füzet. 337—338 lap.

²⁾ Fejér Codex Diplom. Tom. II. p. 304 = Tom. III. Vol. I. p. 199. Palma Heraldicae Regni Hung. Specimen Vindobonae 1766. 4. — p. 116.

másrészről a pecsétek minden kiváltságos előjog adományozása nélkül vétethettek fel városaink által önkényüleg s csak később kértek a már általuk használt pecsétekre királyi adományt, mit igazol az is, hogy számtalan pecsét létéről van tudomásunk, melyekre nézve pedig királyi kiváltság levelet soha se nyertek. Mint bebizonyítható tényt állíthatjuk tehát, hogy a városi pecsétek kezdetben önkényü felvétel által jöttek használatba s királyaink csak később vették fel felségi jogaik közé a pecsételesi jog adományozását.

A XIII-ik században már pecséttel birt az említetteken kívül Budaváros 1268-ban, Szepesség 1280-ban.¹⁾

A XIV-ik század a városi pecséteknek azt lehet mondani első virágzás kora volt. E században tömegesen fordulnak elő a pecsétek, így a többi közt 1340-ben Sopron városa királyi helybenhagyással pecsétét újra vésette, tehát előzőleg rendes pecséttel kellett bírnia. Ugy látszik a pecsétek használata e korban már nem pusztán önkényes használat által történt felvételen, hanem királyi adományon gyökeredzik, a mennyiben királyainktól fenmaradt számos adomány levél szerint ekkor pecsétek s czimerek igen gyakran csupán e czélból kiadott okiratok által is adományoztattak s nem csak királyi szabad városok, de egyes községek s mezővárosok szintén királyi adomány útján pecsét s czimer használati joggal ruháztattak fel.

Ez időtől fogva a városi pecsétek úgy czimerek, mint a városi köz- s magán élet terén kiváló szerepet vivő jelvények jönnek elő.

A városi pecsétek elismert fontosságuknál fogva nagy becsben voltak s szigorú őrizet alatt állottak, mit az ezen korból fenmaradt városi statutumokból tudunk. Érdekesen emlékezik meg e pecsétekről Budaváros multjából az 1244—1421-ig terjedő időközből hátramaradt statutum, mely szerint e város két pecséttel birt, nagy és kis pecséttel. A nagy pecsét, mely csak ünnepélyesebb, fontosabb kiadványoknál használtatott, elzárva tartatott s a zár két német polgár pecsétével lepecsételtetett. A kis pecsét, egy német esküdt polgárnál volt ládában elzárva, melynek kulcsa a városi őrknél őriztetett. Minden Szent-György napkor, midőn új bíró választatott vagy a tanács újra alakítottatott, a közönséges (nagy) pecsét a tanácsházhoz hozatott s a ládából kivétetvén a közönségnek felmutatott és azután ismét visszahelyezve elzáratott s a zár két vagy három tanácsbeli német polgár pecsétével lepecsételtetett s a főtemplom lelkészének felelősség mellett átadatott, de hogy a

¹⁾ Tudománytár. Új folyam, második év 3-ik kötet. 1838. év 189 lap.

városbíró és tanács használhassa a kules a városi irnoknál tartatott.¹⁾

A pecsétek ily nagy felügyelet s őrizet alatt való tartását éppen a pecséteknek e korban elterjedt nagy tekintélye s a magán és közjog terén egy iránt fontos szereplése okozta.

Városaink közül némelyek úgy látszik nem csak két t. i. kis és nagy pecséttel, hanem hárommal is t. i. kis, közép és nagy pecséttel bírtak, így Székesfejérvár városnak egy 1485-ben kelt levelén közép pecsét (Sigillum medioere) jön elő, miről maga ezen oklevél befejezése teszen említést.²⁾ A nagy pecsét pedig gyakran nem csupán egyszerű nagyobb alaku pecsétből áll, hanem úgy nevezett tekintélyes alaku kettős pecsét (Sigillum duplex), ily pecséttel volt megerősítve Budavárosának egy 1498-iki oklevele.³⁾

Hazai városaink pecséteit érdeklő oklevelek, úgy a zöld vagy a veres viasszal való pecsételési jogosultságot adományozó királyi oklevelek a hazai okmánytárakban gyakran jönnek elő.

Városaink körében a pecsétek imént jelzett tekintélye mellett nem csekély fontossággal bírtak a czimerek, melyek első jelenségeit városainknál éppen a pecséteken találjuk s a melyek a pecséten a várost mintegy személyesítették. Azon körülmény, hogy a czimerek a városi hatóságnál kezdettől fogva kiválólág a pecséteken jönnek elő, sőt a hatósági pecsétek szabálszerű egészét csak is a czimmerrel együtt tesznek, a hatósági pecséteket s czimereket legszorosabb összeköttetésbe hozza annyira, hogy ezekről külön, egymás megérintése nélkül nem is szólhatunk.

Hogy városaink pecséteiken kezdetben mily alakokat használtak még eddig kellő adatok híján határozottan megállapítani nem lehetett.

A maig legrégibb hatósági pecsétnek tartott erdélyi szász pecsétről nincs tudva, volt-e? s mi volt rajta a körirat? czimer vagy jelvény? mert a II. Endre által 1224-ben kiadott oklevél csak annyit mond: *Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant*.⁴⁾

A XIV. század elejéről, 1302-ből és 1369. évről hátra maradt a szászokat illető két pecsét lenyomaton három férfi alak látszik állva, egy ülve, valamennyien egy koronát tartva.⁵⁾

¹⁾ Ifju Palugyay Imre Buda és Pest szabad királyi városok leírása 1852. 129. lap.

²⁾ Tudománytár. Új folyam II. év. 3-ik kötet. 190 lap.

³⁾ Lásd ugyancsak a Tudománytár idézett lapját.

⁴⁾ Firnhaber „Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens“ 1857. év. 30 lap.

⁵⁾ Jakab Elek: „Az erdélyi országos czimerek története“ Századok. 1867. IV. füz. 340 lap.

Érdy szerint a városok mig tetszés szerint magok választották magoknak a pecsétet, arra többnyire mint a káptalanok és monostorok azon szentnek képét vésették, kiknek pártfogó oltalmában állott a város és kinck tiszteletére volt szentelve annak főegyháza.¹⁾ Ez külföldön is szokásban volt, így látjuk, hogy Köln város 1271. évből fenmaradt pecsétén Szent Péter apostol ülő alakja jön elő;²⁾ Ingolstadt város XIII-ik századból való pecsétjén pedig Szent-Móricz alakja jelenik meg.³⁾ Valószínű, hogy e külföldi szokás nálunk szintén gyökeret vert. De ha ettől eltekintünk, ama vallásos korra visszagondolva, a város erőditett voltát jelentő vár-alakon kívül nem is illeszthettek más alakot városaink pecséteikre, mint ama szentnek alakját, ki a városnak patronusa volt, mely feltevés alapos voltát igazolja az is, hogy hazánkban városaink közül soknak pecsétén jön maig elő ily szent alak. Így Ujbánya város pecsétén látható Szűz Mária, Nagy-Szombat czimerén Ker. Szent János feje, Munkács város czimerén Szent Márton, Debreczen, Trencsén czimerén urunk feltámadásának jelképe, a husvéti bárány fordul elő, s sok más ily példát lehetne felhoznunk régibb időkbeli, melyek a fenti állítás valóságát igazolják.

Kezdetben tehát városaink pecséteikre rendesen a város pártfogójának szent képét vagy az erőditést jelző vár alakokat illeszthették, akkor, mikor még a czimer használata náluk elterjedve nem volt, nem mint czimert, hanem mint csupa jelvényt. Később azonban, a XIV-ik század elején, mikor a czimerek használata már el volt terjedve, a városok is kezdettek valóságos czimert tétetni pecséteikre és e czimerben vagy a már felvett pártfogó vagy védszent alakját, vagy a vár alakot tartották meg czimerképül, vagy más czimer alakokat vettek fel. A városi czimerek belalakjai keletkezésére nagyon sok, gyakran mellékes körülmény is volt befolyással honunkban ép úgy mint külföldön s nem csak a védszentek, de gyakran az őket rendesen kísérő állatok is jöttek figyelembe, így Bern városa élő medvék, Genf városa élő sasok által jelképeztetett s még jelenleg is jelképeztetik, melyek községi közöltségen tartatnak; s csakugyan Bern czimerében a haladó medve a fő czimer ábra, Genf osztott czimerében pedig a sas alakja jön elő⁴⁾.

Városaink az előadottak s a fenmaradt történeti adatok szerint eleintén, mint már említettük is, czimereiket önkényűleg vették fel pecsétjeikre; s csak később a XIV. század kö-

¹⁾ Tudománytár Uj folyam. II. év. 3-ik köt. 188. lap

²⁾ Müller und Mothes Illustrirtes Archaeol. Wörterbuch. 741. lap.

³⁾ Hefner „Handbuch der theo. und prakt Heraldik 18. lap.

⁴⁾ Dr. Wenzel Gusztáv „Egyetemes európai jogtörténet.“ 1870. év. 189. lap.

zépén látjuk, hogy királyaink a városi czimer ádományozást a fejedelmi jogok közé felvették. Az önkényüleg felvett czimerek közé számíthatjuk Kassa városa azon czimerét, mely 1324-ből származik és nem jó ugyan elő a pecséten, hanem a városi éjszaki kapu felett levő várfalon.¹⁾

A királyi ádomány által nyert első czimernek eddigi adattaink alapján Kassa város azon czimere tartható, melyet Nagy Lajos Király 1369-ben kelt kiváltság levelével neki ádományozott.²⁾ Ezen fontos oklevél egész terjedelmében Dr. Thallóczy L. fordítása után közölve következik: „Mi Lajos Isten Kegyelmeiből Magyarország királya ezennel emlékeztetül adjuk mindenkinek, az kit illet: hogy királyi kegyelmünkön fogva Kassa városa polgárainak s lakóinak kényelmét s hasznát megőrizni s a magunk jóvoltából ádományozható kegyelmeket rájuk bőszegesebben kiterjeszteni óhajtván, alázatos kérésükre Kassa polgárainak kiváló kegyünk jelekép megengedjük, hogy azok városuknak úgy titkok, mint közönséges pecsétjén, valamint zászlóikon királyi pecsétünkön kivett s ahhoz hasonló paizsot viseljenek s azon egy aranyos vonal közé iktatott három lilium virágot s azonfelül négy vörös és fehér (ezüst) csik legyen szelvényben, ezzel pedig minden időben élhessenek. Adatott ezen kiváltság levelünkre illesztett pecsét alatt. Diósgyőrött 1369-ben.“³⁾

Nagy Lajos királyunk által Kassa város részére adott ezen czimeren kívül más városaink az 1369. évet megelőző időkből is birtak czimerrel, mint már fentebb jeleztük, melyek önkényes felvételből keletkezettek. Így a Kassa város által 1324-ben használt czimeren kívül 1330-ból reánk maradt az esztergami latinok (olaszok) czimeres pecsété.⁴⁾ Igaz ugyan, hogy ez nem Esztergam városáé, hanem az Esztergomba lakó latinoké volt, azonban ezek szintén egy községet képezvén, mégis e pecsét a városi illetve a hatósági pecsétekhez számítandó, sőt annál is inkább ide kell számítanunk, mert a régi s a latinok által használt e pecséten előjövő alak a későbbi Esztergam városi czimerrel alapjában ugyanazonos. Valószínűn e pecséttel egykori a székesfehérvári latinok czimeres pecsété is, melyen előforduló váralak a város más czimerével alapjában szintén megegyez.⁵⁾

¹⁾ Tutkó J. Kassa város történ. évkönyve 26. lap.

²⁾ Ezen kiváltság levél egész terjedelmében közöltetik Tutkó József „Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve“ 220 lapon.

³⁾ Ország-Világ című lap 1881. évi I. füzeté 24-ik lapján.

⁴⁾ Pray Syntagma De Sigillis Regum et Reginarum. X. tábla 5. ábra, úgy szintén a Knausz szerkesztése mellett kiadott Monumenta Eccles. Strig. I. k. 14—65 l.

⁵⁾ Csapó Kálmán „Székesfehérvár története“ 1861. 52 és 53 lap, úgy a mű végén 3. ábra.

Ezen említett pecsétekre, úgy az azokon előjövő czimer ábrákra nézve egyáltalán nincs kiderítve, valjon ezek az illető latin községek által királyi adomány vagy csak egyszerű önkényes felvétel folytán használtattak-e? Miután kutatóink s adataink nem igazolják azt, hogy már korábban királyaink városainak czimert adományoztak volna s leginkább az deríthető csak ki, hogy az 1369 évet megelőző időben ily adományok nem tétettek, s Kassát említik az első hazai városnak, mely 1369-ben Nagy Lajos adománya folytán czimert nyert, azt kell hinnünk, hogy az említett az esztergami és székesfehérvári latinok által használt czimer a pecséttel együtt az illető latin községek által szintén önkényüleg vétettek fel s használtattak.

A XIV-ik század közepe, illetve 1369 óta a városi czimerek használatának adományozása a fejedelmi jogok közé soroztatván, ezentul már városaink pecséttel és czimerrel rendesen királyi adomány levelek által láttattak el s ez időtől kezdve a pecsétet s czimert adó királyi adomány levelek okmánytárainkban számosan fordulnak elő.

A hazai városi czimerekre oly jelentőségteljes 1369-ik év után nem sokára Székesfehérvár, Esztergam, Pécs, Sopron és Pozsony ruháztattak fel pecsét s czimer használati joggal.¹⁾

Buda városának czimeres pecsége előfordul 1402 és 1438-ból²⁾; sőt Ó-Budának a XIV. századból való czimeres pecsét-nyomója a nemzeti muzeumban őriztetik.³⁾

Zágráb városának XIV. századból jön elő czimeres pecsége.⁴⁾ Szakolecza város szintén a XIV. században birt pecsétet s czimert⁵⁾; ép úgy Brassó város czimeres pecsétet már a XIV. században használt.⁶⁾ Uj-bánya város czimeres pecsége hasonlóan a XIV századból való s a pecsétnyomója a nemzeti muzeumban van elhelyezve.

Eperjes város eredeti czimere 1453-ban jelenik meg, később ez I. Ferdinánd által bővítették.⁷⁾ Bártfa város 1453-ban V. László királytól nyerte czimerét.⁸⁾ Kézsmárk város 1464-ben

¹⁾ Pozsony város két pecsége úgy látszik ezen korból látható Henszleman Imre „A magyarországi keresztyén román és átmeneti stylű emlékeinek rövid ismertetése“ című műve 155 lapján; úgy szintén leírja még e város czimerét s pecsétjét Kaprinay Hungaria Diplomatica című műve pars II. 242 lapján. A többi városokra lásd: Feszler: Die Geschichte der Ungern III. rész 647 lap. Schvartner Introductio in Rem Diplom. P. II. c. V. p. 176.

²⁾ Archaeologiai Értesítő XII. K. 6 sz. 211 lap.

³⁾ Archaeologiai Értesítő XII. K. 6. sz. 223 lap.

⁴⁾ Archaeologiai Értesítő VI. K. 84 lap.

⁵⁾ Cerographia Hungariae 187 lap.

⁶⁾ Orbán Balázs „Székelyföld“ VI. K. 289 lap.

⁷⁾ Archaeologiai Értesítő VIII. kötet. 93 lapon.

⁸⁾ Hazánk s a külföld című lap. 1867 évi 6. szám 91 lap.

Mátyás Király alatt kapott ezimert, szabad királyi várossá azonban már 1380-ban, tehát Nagy Lajos király alatt emeltetett.¹⁾ Kolozsvár szab. királyi város ezimeres pecsége elő jön a XV. századból.²⁾ Nagy-Bánya város ezimeres pecsége szintén a XV-ik századból fordul elő.³⁾

A többi hazai szabad királyi városok nagy része hasonlóképpen e századokban nyert pecsétet s ezimert, melyek adományozása a XIV. század óta rendszeren egyszerre történt.

Szabad királyi városainkon kívül kiváltságolt szabad közsegeink, melyeket Verbőczy valószínűn a mezőváros (oppidum) elnevezés alatt ért, a fennlevő adatok szerint szintén régi idők-től fogva birnak pecséttel s ezimerrel, így Csetnek városa mai nap használt pecsége, mint az Archaeologiai Értesítő leírja⁴⁾ átmérőjű s két gyöngysorral határolt területén még a XIII. században divó román kori, úgy nevezett majusculákból álló körirattal bír.⁵⁾

Munkács városa Nagy Lajos alatt 1376-ban kelt oklevéllel nyert pecsétet s ezimert, melyben Erzsébet királynő szabad-ságot adott a városnak, hogy a Szent-Márton püspököt ábrázoló pecsétet hitelesen használja.⁶⁾

Keeskemét városa a XIV-ik században birt már ezimert s pecsétet, mely pecsétnyomója maig meg van. Az ezen pecséten előjövő alakok pedig a város jelenleg használt ezimerében is mind előjönnek⁶⁾.

Bihács városának ezimeres pecsége 1395-ből maradt fenn.⁷⁾ Miskolcz városa ezimeres pecsége az ezen város által 1433-ban kiadott okmányon fordul elő.⁸⁾ Tata város ezimeres pecsége pedig előjön 1490-ből a városi bíró s tanács által kiadott okmányon.⁹⁾

Rosnyó (Rosenau) erdélyi város ezimeres pecsége a XIV. századból előfordul majuskel betűkkel irt körirattal.¹⁰⁾

A városi pecsétek az előadottak szerint tehát a XIII-dik században, a ezimerek pedig a XIV-ik században kezdtek ál-

¹⁾ Arch. Értesítő 8. k. 6 sz. 119 l.

²⁾ Ország-Világ című lap. 1880 évi XX. füzet 480 lapján. Dr. Czobor Béla által közölve, — ugy Arch. Ért. VI. k. 1872. év 84 l.

³⁾ Cerographia Hungariae. 176. lap.

⁴⁾ Arch. Értesítő VIII. köt. 13. szám 299 l.

⁵⁾ Századok II. füz. 1873. évi folyam 136 lap. — Magyarország és Erdély képekben. kiadják s szerkesztik Kubinyi Ferencz s Vahot Imre II. köt. 102—103 lap.

⁶⁾ Kubinyi s Vahot által kiadott s szerkesztett „Magyarország és Erdély képekben“ I. köt. 85 lap.

⁷⁾ Tudománytár. Új folyam II. évfoly. III. köt. 187 lap.

⁸⁾ Arch. Ért. XI. k. 56 l.

⁹⁾ Tata fénykora. 1412—1542. Dr. Wenzel Gusztáv. 10 l.

¹⁰⁾ Orbán B. „Székelyföld“ VI. k. 363 l.

talánosan elterjedni, habár szórványosan önkényes felvétel által valószínű, hogy korábban is használtattak, királyaink azonban csak az említett századokban és pedig a pecséteket a XIII-ik században, a címereket a XIV. század második felében kezdték rendszeresen adományozni.

A XV- és XVI-ik században pedig az uralkodó királyok még bővebben gyakorolták e jogot s a kiváltságos szabadalmazott városok kiváltságai közt a pecsét és ezimer majd mindig fordul elő.

A városi címerek kezdetben majdnem kizárólag a pecséteken jöttek elő, egy esetet t. i. Kassa városáét kivéve, a hol a várkapu felett fordul elő. Később más helyeken is használtatnak s az 1369. évi kiváltság levél óta a címerek egyik nevezetesebb előjövetele helye a pecséten kívül a zászló. Királyi adománylevelekben is, valamint már az 1369. évben a zászló különösen megemlítették, későbbi időben pedig ez rendszeresen jeleztetik.

Hogy a városi címerek úgy a címeres pecsétek, — mert a XIV. század közepe óta csak címerrel ellátott városi pecséttel gondolhatunk, — mily fontos szerepet játszanak nem csak a városok zárt körében, de hazánkban általában, azt történelmi adataink eléggé igazolják. Így Hunyady János 1444-ben rendeletet küldött a brassóiaknak, hogy a kereskedők és kőművesek dolgaiba ne elegyítsék magokat, elrendelvén azt is, miszerint a már akkor igen virágzó posztó készítést előmozdítsák s készítményükre a város ezimerét illesszék.¹⁾

Többször találkozunk oly okmányokkal, melyek csupán a pecsét s ezimer leírása végett adattak ki, vagy a pecsét anyagának használatára nézve tartalmaznak királyi adományt. Erre vonatkozólag a nagy számu ily tartalmu okirat közül megemlítjük, hogy Szakoleza város 1382-ben kiadott királyi oklevéllel nyert jogot a veres viaszkkal való pecsételésre,²⁾ de érdekes Hunyady Mátyás királynak Budán 1459 február hó 2-án kelt okmánya is, melyben Pozsony városának megengedi, miszerint oklevelei kiadásánál a pecsételésre veres viaszt használhasson, ép úgy, mint Budaváros, mely ekkor már e joggal bírt.³⁾ Ez pedig nevezetes kiváltság volt e korban, mert korántsem szabad azt gondolnunk, hogy ekkor kiki saját kénye és kedve szerint választhatott ilyen vagy olyan színű pecsétet. A közönséges pecsét színek voltak a fehér, sárga, néha zöld viasz, a veres viasszal való élés az Anjouk alatt jött divatba s a mivel

¹⁾ Orbán B. Székelyföld VI. köt. 211 lap.

²⁾ Kaprinay Hungaria Diplomatica Pars II. p. 240—241 l.

³⁾ Ceroграфия Hungariae 187 1

ma közülünk bárki élhet, hajdanta csak kiváló megkülönböztetés jeléül adományoztatott a királyok által.

Közjogi szempontból igen nevezetes I. Mátyás királynak 1458 november 15-én Temesváron kelt okmánya, melyben Bártfa városának meghagyja, hogy a város előkelő férfiai közül néhányat a város pecsétével együtt küldjön el a szegedi gyűlésre. Ez okmányból kitűnik még az, hogy a többi szabad királyi hazai város szintén meghivatott a szegedi gyűlésre, a melyen több kül politikai ügy elintézése is a tanácskozás tárgya, azon utasítással, miszerint előkelőik közül néhányat a város pecsétjével együtt küldjenek oda el. Miből egyuttal kiderül s a mivel igazoltatik végre az is, hogy a városi czimeres pecséteknek kül politikai s közjogi tekintetből szintén fontosság tulajdonított.¹⁾

Ezen közjogi jelentőségen kívül adataink maradtak fenn a multból, melyek a városi czimeres pecsétek magánjogi jelentőségét s fontosságát igazolják, Verbőczy István, köz s magánjogunk szempontjából örökbecsű művében a „Hármas-könyv“-ben eléggé kitünteti a városi pecsétek magánjogi jelentőségét.

E mű II. rész 13-ik címében a hiteles s nem hiteles pecsétekről, megemlékezve a városi pecsétekről, mint hitelesekről a 3 §-ban következőleg szól: „Vannak azokon kívül a városok s mezővárosoknak is a királyok s fejedelmek által adott hiteles pecséteik, melyek az előttük s körükben fenforgó s előkerülendő tények — s dolgokra nézve teljes erővel bírnak.²⁾ Vertbőczy pedig a hazai jognak saját koráig fenlevő jogszabályait s a szokás jogot gyűjté össze s gyűjteménye királyi megerősítést is nyert: ennél fogva ezen említése teljes hitelt érdemelve fényesen igazolja a városi pecséteknek saját korában s az azt megelőző időkből való fontosságát.

A városi czimerekre s pecsétekre Mátyás kora után nevezetes korszak állott be, a mennyiben a bekövetkezett zavaros időben, a király választási mozgalmak alatt, a közügyek terén már ekkor tekintélyes részt vivő városok hol egyik, hol másik király által erősíttetnek meg kiváltságaikban s nem egyszer jutalmul még czimereik is kibővítetnek. II. Ulászló király 1502-ben Budán kelt levelével Kassa város czimerét hűségének elismerésül bővíti s megdiszesíti³⁾.

Ezen okmány, melyben a király csupán a város czimeréről szól igen nagy terjedelmű s czimerészeti szempontból érdekes.

¹⁾ Kaprinay Hung. Dipl. P. II p. 217.

²⁾ Verbőczy István „Hármas könyve“ kiadta a magyar tudós társaság. 1844 év. 245 lap.

³⁾ Tutkó József Kassa város történeti évkönyve 83. lap s XVI-dik okmány.

A mohácsi vész után beállott zavarok közben szintén számos ily királyi oklevél adatott ki. János király Budán 1533-ban kelt nagy terjedelmű levelével Budavárost czimer s pecsét használati jogában erősíti meg.¹⁾ I. Ferdinánd király 1540-ben kelt levelével Budavárosának összes kiváltságait, közte tehát a czimer s pecsét használatát, királyi jóváhagyásával látja el.²⁾ 1557-ben pedig Izabella királynő Kolozsvárt kelt oklevelével Udvarhely várost czimerrel és pecséttel ruházta fel.³⁾

A később a XVI. század végén s a XVII-ik században az országot át és átdult viharos időszakban ezen előjogok s kiváltságok adományozása szintén gyakori s nem csak koronás királyok által történik e századokban eme kiváltságos jogokkal való felruházás, hanem a felségi jogot alkotmányosan gyakorló erdélyi fejedelmek által is. Így 1616-ban ápril 29-én kelt oklevelével Bethlen Gábor Marosvásárhely várost szabad királyi várossá teszi s eddig használt régi czimerét meghagyja, illetve megerősíti.⁴⁾

A török járom alatt beállott s a török ellen folytatott százas harcokban a nem egyszer saját erejükre utalt városoknál a czimeres zászló is szerepet vihetett, mint hadi jelvény. Habár városaink honvédelmi kötelezettsége korlátozottabb volt, de valószínű, hogy a királyok által a czimert s pecsétet adományozó oklevélben a czimereknek a zászlókon való használatára adott jogosítvány különösen ily hadi zászlókra értetethetett, melyeket a városok önvédelmi harcaikban saját katonáikból álló helyőrségüknek használhattak. A török hódoltság idejében, majd minden város ki volt téve elkeseredett harcoknak s jól lehet védelmők, a mennyire lehetett — fontosságukat tekintve — országos haderővel teljesített, de mégis eme szét forgácsolt harcokban nem egyszer voltak utalva tisztán saját erejükre s így saját hadi jelvényeik alatt álló helyőrségekre. Ennek az 1848—49 évi szabadság harc előtti időben sokáig fenn volt utómaradványa lehetett városainkban az ugynevezett polgári őrhad vagy őrség, mely rendes zászlóval s katonai beosztással birt s egész 1848 év leforgásáig még igen sok városban meg volt. A székesfejérvári polgári őrség újabb zászlója 1844-ben szenteltetett fel s maig meg van. A pest városi polgári őrhad zászlója a nemzeti muzeumban őriztetik. A város s ország czimerén kívül Sz. kir. Pest város magyar polgári őrhada felirattal van ellátva.⁵⁾

¹⁾ Palugyay Imre „Budapest leirása“ 1852. 41—43 lap.

²⁾ Ugyanott 52 lap.

³⁾ Oroán B. Székelyföld I. köt. 45 lap.

⁴⁾ Orbán B. Székelyföld. IV. köt. 108 lap.

⁵⁾ Képes Kalauz a m. n. muzeum érem és régiségtárában II. kiad. 76 l.

A XVII. század említett nagy küzdelmei közt, midőn a városi jogok oly tekintélyes mérvben kiterjesztettek, a városi czimereknek egy újabb és szintén fontos előforduló helye jelentkezik a pecséten s a zászlón kívül s ezen hely a pénz és érem. Már a XIV-ik századból nyoma van annak, hogy Buda város az általa veretett közforgalmi pénzeit saját czimerével látta el, azonban ehhez hasonló eset a XVII. századig nem igen fordul elő, de e század első éveiben mindjárt látjuk az ez idő tájban önállóságra jutott Erdélyben, hogy Brassó város az általa 1601 és 1603. évben veretett négyszögű tallérokra a város czimerét is rá illeszteti. Ily forgalmi érmek Brassó czimerével előjönnek 1612 és 1613-ból is. De nem csak Brassó város, hanem Szeben szintén veretett 1605-ben saját czimerével ellátott folyó pénzeket. Ezen az illető városok által vert folyó pénzekeken kívül előfordulnak a városi czimerek I. Apafi Mihály némi folyó pénzén, a pénz verő hely jelzése végett.)

A városi czimereknek tehát a XVII. század beköszöntésével új terük nyílt t. i. a folyó pénzek lapjain, de ez időtől fogva előjönnek emlék-érmeken is, így Szeben czimere egy 1613. évből való emlék-érmen látható. A városi czimereknek folyó pénzekeken való szereplése a XVII. századdal azonban befejeződik s azokon többé elő nem jönnek. Az emlék érmeken később is gyakoriak s mai napig főleg alkalmi érmeken, midőn azok valamely városi hatóság által bizonyos ünnepélyre verettek megjelennek. A megyei czimerek folyó pénzekeken soha, emlék-érmeken is ritkán használtatnak.

A török kiűzése utáni idő újra nevezetes a városi czimerekre nézve, mert a török járom alatt hazai városaink egy nagy része nem csak számtalanszor feldulatott, hanem kiváltság leveleit s más okmányait is elveszítette s a török kiűzése után régi adományleveleiből mi sem maradván fenn pusztá emlékezetükön kívül, kénytelenek voltak tehát újabb királyi adomány kérésére, illetve korábbi kiváltságos jogaik megújítása s megerősítése végett az uralkodóhoz folyamodni. Ez időben I. Leopold által számtalan ily oklevél adatott ki, melyben a régenten, a régi dicső emlékezetű királyok által már adományozott czimer és pecsét használati jog egyéb jogaikkal együtt visszaadtatik, illetve újból megerősítettik. Ily adományt nyert a többi közt 1703-ban október hó 23-án Bécsben kelt oklevéllel Budaváros; s ugyanakkor kelt oklevéllel Pestváros²⁾ s végre szintén ugyanott és ugyanakkor kelt királyi oklevéllel Székes-Fejérvár vá-

¹⁾ Lásd Weszerle József érem tábláit a magyar nemzeti muzeum által kiadva.

²⁾ Palugyay Budapest leírása 63—68 lapjain, ugy 303—308 lapjain.

ros,¹⁾ melyben I. Leopold király a hajdon használt városi czimert s jelvényt kiegészítve s kibővítvé visszaadja, sőt a pecsét alakját s abban a városi czimert részletesen leírja.

A XVII-ik század végső éveiben kitört s a XVIII század első évtizedében tartott Rákóczy szabadság-harcz alatt a városok közül többnek ismét szerep jutott s némelyek, mint Rákóczy hívei küzdöttek. Erre utal ama czimeres banderialis zászló, mely Bártfa város levéltárában őriztetik. Veres selyem lobogóján Bártfa város és az ország czimere jön elő s mint a Rákóczy idejéből fenmaradt emlék nagy becsben tartatik.²⁾ A Rákóczy harc lefolyta után a XVIII. század eleje s közepén számtalan város lett felruházva kiválólág Maria Terézia alatt előjogokkal és pecsét s czimer használati kiváltságokkal. Utána szintén fordultak elő ily kiváltságolások számosan.

Mikor pedig a jelen század első felében a magyar nemzetes szellem s irány újra feléledve mindinkább tért foglalt s a nemzeti nyelv tekintetében a fejlődött hazafias irány nem csak a törvényhozás, de a közélet más köreiben is magának helyt követelt, egyszersmind behatolt a hatóságok közéletébe s valamint átkarolni iparkodott minden tényezőt, úgy nem maradhattak előle elrejtve a hatósági pecsétek sem. Ezek köriratán az idegen latin nyelv igen sok helyt nem türetett többé, hanem helyébe magyar nyelvű körirat használásának megengedése kéretett a legfelsőbb állami hatalomtól. Ily királyi adományt kért s nyert 1845-ben Székesfehérvár város hatósága V. Ferdinánd királynak az évi február 6-án Bécsben kelt magyar nyelvű oklevelével, melyben a városnak megengedtetik, hogy magyar körirattal használhatja pecsétét. Egyttal az okmányban a város czimere kimerítő részletességgel előadatik³⁾

Székesfehérvár városon kívül ezen időben még több hazai hatóság is kért királyi engedélyt latin nyelvű pecsét körirata magyarra változtatására, mely alkalommal kiadott királyi oklevelek annyi ből érdekesek különösen reánk nézve, mert ezekben már magyar nyelven s kellő részletességgel iratnak le a czimerek.

A városok ez időtől fogva a régi királyok által adományozott jogaik gyakorlatában folyton emelkedve a pecsét s czimer használatára vonatkozó jogaikat is sértetlenül megőrizték s gyakorolták. Törvényeink ugyan e jogról Verbőczy „Hármas könyve” óta nem tesznek említést egész az utóbbi időkig. Azonban hazai jogtudósaink mindenkor megemlékeznek a városi czime-

¹⁾ Csapó Kálmán Székesfehérvár története 1861 év. 128—129 lap.

²⁾ Archaeologiai Értesítő. 1873. VII. köt. 269 lap.

³⁾ Csapó Kálmán „Székesfehérvár története. 139—142. lapon.

rek s pecsétekről s egyik fontosabb kiváltságok közé sorozzák. Így pl. Frank mai napig igen becses magánjogi művében a városok kiváltságait elősorolva az első pontban mindjárt azt írja, hogy „birnak tulajdon czimerrel és pecséttel.”¹⁾

Az újabb törvények közül az 1870. évi XLII. törvezikk szól röviden a városi pecsétről, a 63. §. f) pontjában, midőn azt mondja, hogy a polgármester „őre a város pecsétének.”

Az 1877. évi XX. trvezikk azonban ennél határozottabban s érdemlegesen szól mind a pecsét, mind a czimerről, mert a 196. §-ában azt rendeli: „hogy az árvaszék pecsétjét az illető törvényhatóság, illetőleg rendezett tanácsu város czimere és az árvaszéknek kóriratban foglalt czime képezi.” Az 1879. évi XL. trvezikk 37 §-ával pedig oltalmába veszi a hatósági czimereket s jelvényeket és azokat, kik a polgári vagy katonai hatóságok által ezen minőségük jelvényeül nyilvánosan használt zászlót vagy czimert meggyalázó szándékból bemocskolják, megrongálják vagy leszakítják, két hónapig terjedhető elzárással s 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel rendeli fenytetni.

A legujabb kor mozgalmai közt érdekes s a czimerekre nézve is fontos volt a törvényhozásnak amaz intézkedése, melylyel a határőrvidéket az anya országhoz vissza csatolta, több megye területi rendezését elhatározta s végre Buda s Pest városokat egyesítette. Ezen intézkedésekből a városi czimereknél Budapest egyesített főváros czimerének kérdése bir különös érdekekkel, a mennyiben az egyesített városok czimerének egyesítése igen nevezetes s czimerészeti szempontból fontos vitákra adott alkalmat, míg végre a czimer jelen alakja, habár nem teljes korrektséggel is, megállapított.

A másik jelentékenyebb törvényhozási intézkedés a határőrvidékeknek az anya országhoz csatolása az által bir a városi czimerekre nézve érdekekkel, mert a visszacsatolt területen alakított, törvényhatósági joggal felruházott városok, hogy önkormányzati joguk teljes legyen, saját czimerek alkotását határozták el. Így közelébb Pancsova város készített hatósági czimert s azt a belügyminiszteriumhoz a legfelsőbb jóváhagyás kinyerése végett csak imént terjesztette fel.

A fennlevő adatok alapján az előadottakban a városok czimereinek múltját s röviden jelenét is ecsetelve, czimerészeti szempontból való részletesebb méltatásukra még visszatérünk.

¹⁾ A közigazság törvénye Magyarhonban. Irta Prof. Frank Ignác. I. r. 141. lap.

III.

A vármegyei czimerek történelmi szereplése.

Láttuk, hogy a hazai városok az Árpádház vég éveiben, úgy annak kihaltával a XIII-ik században pecsét s a XIV-dik században már czimer használati joggal részben királyi adomány, részben önkényes felvétel alapján birtak. A vármegyék ellenben, melyek közéletünkben ép oly tekintélyes, talán részben még fontosabb szerepet vittek, csak a XV-dik század óta kezdenek bár szórványosan, de a XVI-ik századtól már rendszeresen pecsétet és czimert használni.

Hazai megyéink korábbi korszakaiban tehát hijában kelessük a köz s magán élet terén később oly fontos szerepet vi-
vő czimereket s pecségeket. Ezen időszakokban a köz s magánjogi viszonyok sokkal egyszerűbbek voltak; a jogszolgáltatás szűkebb körű, s már az írás tudás ritkaságánál fogva is a törvényes eljárás szóbeli terén, sem pecsét, sem az ezt teljessé tevő czimer nem szükségeltetett. A megyei közélet s belélet emelkedésével, mely a XIII. században következik be, készítetik csak el a tér a pecsétek s czimerek felvételére.

Azon számtalan átalakulások között, melyeken vármegyéink oly sokszor átmentek, egyik leglényegesebb s fontosabb az volt, mely IV. Béla királyunk alatt a XIII. század közepe táján s az ő munkássága által létesítettet. IV. Béla előtt a perlekedés és biráskodás egész rendszere szóbeli tárgyalásból állott, előtte még a megyéknek saját jegyzőkönyveik nem voltak s minden csak szóval teljesítettik, idézés, felelés, vizsgálódás, ítélet, végrehajtás, jelentés; a legnagyobb ritkaság és kivétel — írja a vármegyék multjának kitűnő vizsgálója Botka Tivadar¹⁾ — ha valami megyei ügyben, mely nagyobb foku bírótól jó, néha néhány sornyi ügyetlen és mellékes tárgy irás keletkezett. Hazai magánjogunkban a főszerepet ekkor már a káptalanok s conventek vivén, a magánjogi eljárások nagy része ezek előtt folyt le, okmányokat ezek adtak ki, mint hiteles helyek hiteles pecsét alatt. A vármegyék által tehát okmányok s iratok, legalább nagyobb jelentőségűek, ki nem adatván, ily körülmények közt pecséttel sem éltek, miután arra szükség nem is volt. A pecsét használata már haladottabb viszonyokat kíván mind a köz- mind a magánjog terén, vármegyéink pedig habár alakulásuk első korszakában helyes s korszerű institutiókkal birtak is, de a fejlettség oly fokán még sem álltak, hogy teljesen

¹⁾ Budapesti szemle. Ujfolyam 1865. II. füzet 304 s következő lapjain

rendezett jogi viszonyokat mutathatott volna fel, olyakat, melyek a pecsét szükségét feltételezték volna.

Tehát e korban jogi s más tényeket írásba foglaló leveleket megerősítő pecsétre a megyéknél szükség nem volt, és eddigi adataink szerint vármegyéink általában pecsétet nem is használtak.

Mint egy meteor az egen, úgy tűnik fel megyéink között a Zalamegyei nemesség által 1232-ben kiadott oklevél pecsétével. Fejér „Codex Diplomaticus”¹⁾ ugy Pray Syntagma historicum De Sigillis Regum et Reginarum Hungariae²⁾ című művében közöltetik ugyanis egy oklevél 1232-ből, melyben a birói hatalmat gyakorló király megbízásából bizonyos ügyben a zalamegyei egész nemesség intézkedik.

A zalamegyei nemesség (Universi Servientes Regis citra et ultra Szalam) által kiadott ezen okmány pecséttel is meg van erősítve, melyen kettős kereszt látható „S. Servientium De Sala” körirattal. Az okmány szövegében pedig a végén olvassunk „praesentes litteras dedimus sigilli nostri munimine roboratas.” Tehát saját pecsétükkel erősítették meg az oklevelet. Hogy mi okból s mily befolyás alatt használt ez időben a zalamegyei nemesség pecsétet, holott sem ez előtt, sem ezután két századig nyoma sincs annak, hogy a megyék pecsétet használtak volna, nem tudni. Talán azért éltek e pecséttel, mert a birói tisztet gyakorló király által e bíraskodásra delegáltattak s talán ezért is fordul elő a pecséten az országos czimer alkatrészét tevő kettős kereszt, miután a bíraskodást a királytól megbízva annak tekintélye s hatalma alatt és nevében teljesítették? mind oly felmerült kérdések, melyeket meg nem oldhatunk, ha csak későbbi adatok útbaigazítást nem nyújtanak.

Ez az első nyoma a megyei pecsét használatának, bár megyei czimer nélkül, mert a pecséten, mint fentebb említettük nem külön megyei czimer, milyen e korban még nem volt, hanem az ország czimerének egy része jön elő. Adataink e korból több ily esetet fel nem mutatván, ez csak mint különös, talán magában álló eset veendő tekintetbe, annál is inkább, mert e pecsét megjelenése után mintegy csak két század múlva merülnek újra fel megyei pecsétek, de már cimerekkel, hogy a megyei közéletben állandó gyökeret verjenek.

IV. Béla királyunk uralkodása volt azon időpont, midőn az ősi megyei szervezet újabb s nevezetesebb átalakuláson megy át. Alatta már látunk rendszerint tartott nyilvános közgyűléseket és törvényszékeket, sőt már az érdekesebb ügyekben írás

¹⁾ Tom. III. Volumen 2. p. 315.

²⁾ Lásd a 85—87. lapokon.

is rendszeresebben alkalmaztatik a peres eljárásoknál, mint a korábbi időkben. A kiadványokon a főispán és tetteleges résztvevő bíró társak nevei állanak, kik pecsétjeikkel megerősítik. Ez a kül formát és felelősséget illetőleg nagy haladásnak tekinthető.¹⁾ Későbbben pedig 1268-ban IV. Béla megparancsolta a megye nemes közönségének, hogy a reá bizott vizsgálatot és jelentést a főispán pecsétje alatt küldje meg, mit a megye készségesen teljesített is.²⁾ Ez időtől fogva tehát a megyei hivatalos kiadványok a megyei főispán pecsété alatt, kiknek tekintélye s hivatalos hatósági köre éppen ez időtől kezd emelkedni s mind inkább tág kört felölelni, bíráskodási ügyekben pedig a tetteleges részt vevő bíró társak pecsétjei alatt — adattak ki. Külön megyei pecsét s az ezt egészszé tevő czimer használatának szükségse ennélfogva nem forog fenn s ugyáltszik e szokás az egész középkorban át tart a XV-ik század végéig.

IV. Béla király által megkezdett nevezetesebb reformok s változtatások alapján Kun László és az Árpád házi utolsó ivadéka III. Endre alatt még nevezetesebb haladás észlelhető a megyék életében.

A szóbeliség mind inkább enyészik írás foglalván el a tiszti működésekben helyét, a hivatalos iratok a megye fő vagy alispánja és a négy szolgabíró neve és pecsétje alatt látnak napvilágot s e szokás, mely királyaink által, mint imént jeleztük, rendeletileg is megállapittatik — erős gyökeret vert s a hivatalos okmányok csak ezek, rendesen családi czimerüket mutató pecsétjeik alatt adattak ki. Ezen korból a vármegyei főispánoktól számtalan ily pecsét maradt ránk, melyeken rendesen az illető tulajdonos családi czimere, a köriraton pedig hivatalos állásbeli címe látható. Ily pecsét jön elő 1272-ből Sándor országbíró és Sümegi (somogyi) főispán által kiadva³⁾; 1299-ből Demeter mester Pozsony, Zólyom és Sáros megyék főispánja által kiadva⁴⁾, mely pecséten a családi czimer is látható. Ugyanezen évből Tamás nyitrai és barsi főispán pecsété tűnik elő, melyen a családi czimer szintén látható.⁵⁾ 1349—1354-ből pedig Tamás erdélyi vajda s szolnoki főispán czimeres pecsété jelenik meg,⁶⁾ mely pecséten más méltóságok mellett a főispáni méltóság is a köriratban ki van tüntetve.

Igaz ugyan, hogy maga ama tény, hogy a főispánok pecsétjeiken a főispáni méltóság megjelölését használhatták, még

¹⁾ Botka Tivadar „a vármegyek első alakulásáról és őskori szervezetéről.“ Századok 1872. év. II. füz. 85. lap.

²⁾ Kubinyi Monum. Hung. Hist. 57 és 58. lap.

³⁾ Kubinyi Fer. Monumenta Hung. Hist. I. kötet végén 3 sz.

⁴⁾ Archaeologiai Értesítő. XI. kötet 300—301. lapon.

⁵⁾ Arch. Ért. XI. kötet 352—353 lap.

⁶⁾ Arch. Ért. XII. k. 251—254 l.

annak bizonyítására nem eléggé szolgálhat, hogy a főispánok e pecséteikkel, mint vármegyei hivatalos pecsétekkel éltek a megyei okmányok kiadásánál, de IV. Béla által s később kiadott királyi rendeletek e pecsétek feliratával összhangozván, igazolják fentebbi állításunkat.

De hogy még a XV-ik század közepe felé sem voltak vármegyei czimert mutató külön megyei pecsétek, azt az ezen korból előjövő megyei hivatalos kiadványok is igazolják. Így 1448-ban Komárom megye alispánja s szolgabirái és esküdtszéke Rozgonyi Rénoltnak egy bizonyosság levelet adnak ki, melyet nem a vármegye czimeres pecsétével erősítenek meg, mert ilyen még nem volt, hanem az okmányon a kiállító öt megyei tisztviselő pecsété van.¹⁾

Hogy hazai vármegyékünk a XV. század végeig pecséttel nem bírtak, az az előadottakból kiderült, melyekből egyuttal az is kitűnik, hogy külön czimerük sem volt, mert hiszen a czimer használatának a vármegyénél főhelye a pecsét s a zászló, de ha sem külön pecsét, sem külön zászló nem volt, akkor külön czimerre sem vala szükség.

A vármegyének pedig ez időben zászlókra, mint különös hadi jelvényekre, mely alatt honvédelmi kötelmeinek a megyei katonaság eleget tett volna, mi szükségük sem volt.

A vármegyék honvédelmi kötelezettségöknek, mint az 1435. évi törvény szabályozza, a megyei főispánok vezetése alatt tettek eleget. A megyék ez időben csupán a kapuk szerint való felkelést vagy telek-katonaságot (militia portalis) szolgáltatták, mely a nemesi zászlós hadaktól annyiban különbözött, hogy nem a földesurak, hanem a megyei főispánok zászlói alá gyűltek, melyhez csatlakozott a telek-katonaságon kívül a szegényebb nemesség is.

Nem igen lehetett tehát szükség külön megyei czimeres zászlóra, mert a megyei zászlóaljat a főispán vezetésénél fogva jelvényül annak zászlója szolgált s azon annak czimere volt, és valamint korábbi időben megyei pecsétről külön említés sem tétetik, hanem a fő vagy alispáni vagy szolgabírói pecsétekről, úgy különös megyei czimeres zászló sem fordul elő.

Az imént említett 1435. évi országgyűlés, mely a honvédelmi ügyet tárgyalja, a külön megyei zászlót nem említi, hanem a megyei hadaknak a főispánok által való vezetéséről és a főispáni zászlók alatt történő megjelenésről szól,²⁾ már pedig, ha megyei czimer és zászló akkor lett s használtatott volna,

¹⁾ Tata fénykora 1412—1542. Dr. Venzel Gusztáv 50—52 lap.

²⁾ Josephus Keresztury: „De Insurrectione nobilium“ Pars I. 140—147 l.

akkor ezen egész a részletekig kiterjeszkedő törvény nem felelkezik vala meg a külön megyei czimeres zászlókról.

Mátyás király által 1459-ben kiadott decretum, mely a honvédelemről részletesen szól, a megyei hadaknak harczban szintén a megyei főispánok vezetése s így azok saját zászlója alatt való megjelenéséről emlékezik meg.¹⁾ A megyei főispánok tehát, mi különben az 1435-iki törvényből is kiderül, úgy mint a banderiumokkal bíró zászlós urak, saját czimeres zászlók alatt vezették harczba a megyei hadakat: ennél fogva külön megyei czimeres zászlók, melyekről adataink e korból különben sem emlékeznek, nem szükségeltettek.

A fentebb kifejtett s az előkerült adatokhoz képest kellőleg bizonyított azon nézetünkkel szemben, hogy a XV-dik század végeig a vármegyék sem külön czimert, sem külön pecsétet nem birtak, *Ladányi Gedeon*-nak: „A magyar alkotmány története“ czimű, különben jeles művében, azt olvassuk, miszerint az Anjouk korában, ha nem is minden, de sok megyének volt már czimere és hivatalos pecsétje.²⁾ Adataink merőben ellenkezőt állítanak, mert az eddig közzé tett történelmi okmányok s egyéb adatokból sehol sem derül ki, hogy a megyék már ekkor saját pecsét s czimerrel birtak volna, hanem igenis, mint fentebb bizonyítottuk a tisztviselők s főispánok pecsétjei használtattak e célra. *Ladányi* nem hivatkozik ez állítás igazolására semmiféle történelmi adatra s kutfőre, hanem nevezett művében csak egyszerűen odateszi a megye gyűlések e korból fejlettségének igazolásául. Miután tehát ez állítás semmiféle hiteles adattal igazolva nincs s miután a fennlevő történeti adatok éppen az ellenkezőt bizonyítják, sőt ezt bizonyítja maga az 1550 évi 62-ik trvzcikk is: ezért *Ladányi* ezen állítását figyelmen kívül hagynunk kell, mint pusztán hozzávetést, mely ellenkező tényekkel megezáfoltatik.

Feszler nagy művében hasonlólag állítja, hogy a vármegyei pecsétek és czimerek használata „a következő időszakban (t. i. a XV-ik században) általánosan előjön“³⁾ Feszler ezen állítását az 1232-ben Zalamegye nemessége által kiadott s már említett pecsétre fekteti, mit meg is említ, azonban a fennmaradt adatok nem igazolják a nagy nevű történész állítását, nem különösen a czimerekre nézve, mert ha 1232-ből ezen pecsét fennmaradt is, de megyei czimer a XV-ik század végét megelőző időből nem fordul elő. Ha megengedjük is, hogy már a

¹⁾ J. Keresztury: „De Insurrectione nobilium.“ Bécs. 1790. p. 187—203.

²⁾ II. kiadás. Debreczen 1868. 56—57. lap.

³⁾ Feszler „Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen“ III. rész. 646. lap. Lipce 1816.

XV-ik század végén szorványosan megyei pecsétek, czimerek előfordulnak, ebből korántsem állíthatjuk, hogy a XV-dik században, tehát annak elején is a vármegyék pecséteket s czimereket általánosan használtak. Különben Feszler megczáfolja saját művének pár sorral felebb tett előadása t. i. az, hogy az okmányok a fő és alispánok pecsétei alatt adattak ki. Ha tehát ezek saját pecsétjeik alatt hivatalos okmányokat kiadtak, felesleges lett volna a külön megyei pecsét, mi adataink szerint ekkor még nem is volt, mert IV. Béla 1268-ban kiadott rendelete s későbbi királyaink intézkedései szerint a megyei okmányok a fő vagy alispánok pecséte alatt lettek kiadványozva.

A középkor nagy részén keresztül tehát, sem külön megyei pecsét, sem külön megyei czimer nem volt, a XV-ik század vége felé jelentkezik csak a megyei pecsét s czimer közokmányainkon, de még mindig nem általánosan. Meglehet, de nagyon valószínű is, hogy a kor szelleme a megyei közéletre befolyást gyakorolva lassanként az útát előkészíté arra, hogy valamint a városoknál, és más testületeknél, úgy a vármegyék-nél külön pecsétek s czimerek használtassanak, s nagyon valószínű, hogy egyes vármegyék királyi kiváltság s adomány nélkül is használtak speczialis megyei czimert s pecsétet, melyet önhatalmulag vettek fel, ép úgy, mint a czimerészlet keletkezésének idejében s első századaiban egyes családok önhatalmulag vettek fel czimereket minden királyi adomány nélkül.

A XV-ik század végén 1490-ben egyszerre két megyei czimeres pecsét jön elő t. i. Hunyadmegye és Somogy-megye czimeres pecséte. Az első úgy látszik még önhatalmu felvételén, a másik királyi adománylevelen veszi eredetét.

A XV-ik század végén a megyék bel és közéletének emelkedése, úgy a fejlettebb köz s magánjogi viszonyok kiegyenlítették az útát a czimerek s pecsétek használatára, sőt talán már a haladottabb jogi viszonyok követelhatték is e pecséteket s czimereket, melyek a jogi s egyéb tények megerősítéséhez oly szükségesek voltak.

Az első pecsétek tehát alkalmasint önhatalmulag vétethettek fel s egy ezek közül valószínűleg az 1490-ből hátramaradt hunyadmegyei czimeres pecsét, mely 1848-ig, mint a megye állandó pecséte használtatott.¹⁾ E pecsét nyomója a XV-dik századból maradt reánk, kőirata: „Comitatus hunadien: 1490“; belől a Hunyadi család czimere a gyűrűs holló látható, mely holló alakot használja maig Hunyadmegye czimerül. Hogy e

¹⁾ „Vasárnapi Ujság“ 1863-évi (X. évfolyam) június 28-án megjelent 26-ik számban 230. lapon P. Ssathmáry Károly. A legrégibb magyar vármegye pecsét.

czimeres pecsét használatára e megye királyi adományt nyert volna, arra történelmi adatink közt bizonyítékot nem találunk.

Hunyadmegye czimeres pecsétjével egy időben tűnik fel Somogymegye czimeres pecsége, csakhogy az előbbi úgy látszik önhatalmulag vétetett fel a vármegye által, Somogymegyének pedig II. Ulászló király ad királyi kiváltságos jogot czimer és pecsét használatára 1490-ben.¹⁾ Somogy tehát az első hazai vármegye, eddigi adataink szerint, mely királyi adományból nyer czimert s pecsétet. Hogy II. Ulászló alatt s utána a XVI.-ik század közepéig több megye kapott-e pecsétre s czimerre királyi kiváltságot, azt nem tudjuk, de okmánytárainkban ily kiváltságos adománylevelek eddigelé nem jönnek elő ez időszakból.²⁾

A megyei pecsétek azonban a hiteles pecsétek közé ekkor még alig számíttathattak, mert Verbőczy II. r. 13. czimében a hiteles pecsétek használatára jogosított személyek s testületek előszámíttatván, ezek közt a megyei pecsétek nem említetnek, jóllehet azon időben már Somogy megye királyi adománynyal bírt czimert s pecsétet.

A megyei czimerek, valamint pecsétek terjedésére nagy befolyással volt II.-ik Lajos folyton mozgalmas s visszaélések és zavarokkal telt uralkodása. Ezen zavaros időszakban, midőn a központi állami hatalom tekintélye napról-napra hanyatlott a vármegyék testületi önállósága mindinkább fejlődni kezd és önkormányzati jogkörüket mindinkább tágítják, már az önfentartás s önjogaik megvédése szempontjából is, mire oly időben, midőn majdnem általános fejtelenség uralg nagy szükség volt.

A vármegyék jogköre különösen két téren fejlődik ekkor. Az egyik a jogszolgáltatás, a másik a honvédelem tere. Az ily zavaros időben kizárólag szükség volt a jogi tényeket magukban foglaló okmányok megerősítésére szolgáló pecsétekre, s azoknak a megyék körében való nagy mérvű meghonosítását e válságos idők, midőn a közhit, a közbizalom rendkívülieg meglazult s a csalárdság, a jogtalanság nagy terjedelmet vett; nagyban elősegítették.

Az ország s így a vármegyék másik fő foglalkozási tere vala ekkor a honvédelem ügye. II. Lajos alatt az ország léptenyomon sietett a bukás örvényéhez. s így nem csodálkozhatunk,

¹⁾ Schvartner „Introductio in rem Diplomaticam“ című művének sphragisticai részében írja: Sümegiensis Hungariae Comitatus primus fuit, cui Wladislaus II. anno 1490. Singulari privilegio (quod P. Szegedi inseruit decretis et vitis Regum Hungariae, qui Transylvanicam possederant p. 253) insignia atque sigillum impertitus est.

²⁾ E korból a mohácsi vész előtti időből látszik származni Abauj megye czimere is. Azonban, hogy kir. adomány vagy csak önkényes felvételeiből keletkezik e használata; adatok hián meg nem állapíthatjuk.

ha oly nagy mértékben foglalkoztak a honvédelem ügyével, és e kérdés szabályozása leginkább tárgya a törvényhozásnak. Az 1523-ik évi törvény 44. §-a szerint már a megyei hadak vezérletére kapitányok kinevezése rendeltetik, kik a megyei hadat a harczban vezetni fogják. Tehát ezen törvény által a korábbi intézkedések, melyek szerint a főispán vezette a megyei hadakat, változást szenvednek és így változnia kellett a zászlóknak is, mely alatt e hadak harczba mentek s beállt a külön megyei czimerek és zászlók használatának szüksége, mely már a viszonyok által sürgetőleg követeltetett.

Azonban egy időre ezen a kor s viszonyok által mindinkább előtérbe jövő követelmények kielégítésének útját állta a mohácsi vész, mely borzasztó hatásával egy időre háttérbe szorított mindent s így ezen követelményeket is, hogy azután újra s kettős erővel, a viszonyok még nagyobb súlya által kényszerítve előtérbe tolassanak s vég megoldást nyerjenek.

A mohácsi vész után bekövetkezett zavarok s a számtalan visszaélések közt nagyon szükséges volt, hogy a vármegyei pecsét s czimer ügye rendszeresen szabályoztassék. Az eddigi bizonytalanság, midőn egyik megye királyi adomány által nyert pecséttel s czimerrel birt, másik még a régi szokás s korábbi királyi rendeletek alapján tisztviselői czimeres pecsété alatt adta ki az okmányokat — tovább visszaélések nélkül különösen eme zavaros időben fenn nem maradhatott. De másrésről a megyék önkormányzata új erőt nyert s tekintélyük emelkedett az ellenkirályoknak a királyi hatalomért folytatott küzdelmeiben. Midőn pedig a királyi trón idegen házból való fejedelemcsalád kezeibe jutott, a kormányzati központ az országtól rendszeren távol s a folyónos harczias mozgalmak alatt a megyék attól nem egyszer elszakittatva levén, azzal csak nehezen közlekedhetve, egy részt az államhatalomtól több jogokat nyertek, másrészt magok is több jogokat tulajdonítottak koronként magoknak. A központi hatalom távol léte miatt szükséges is volt ily nagyobb jogkör gyakorlása, mely a bünyenítő hatalomnak a megyék rendes jogává tételével még inkább növekedett.

A vármegyei hatalmának jelzett emelkedését egyúttal a czimerek használatának szükségét nagy részben előmozdította még a honvédelem újabbi alakulása, különösen a már az ország területén hatalmaskodó török ellen.

A megyei haderő nagyon fontos szerepet kezd ez időben játszani. A honvédelmi erő tartaléka mindig a nemes és a porta szám szerint állandóan tartani kellett katona volt. Eme katonaság a megyei hatóság alá vala rendelve első sorban, második sorban az országos kapitányok alá. Minden megye saját

fegyveres erejét az alispán vezérlette, vagy ha ez nem volt reá alkalmas, a megyei gyűlés egy hadban jártas kapitányt választott magának.¹⁾ Ily körülmények között, midőn a megyei hatóság oly nagy jogkörrel bírt s mintegy saját sereggel rendelkezett és azt most már saját tisztviselői vagy választott kapitányai alatt küldte harczba — különös megyei jelvényekre volt szüksége, mert a főispánok saját családi jelvényeivel díszített lobogóit ezen önálló jogok mellett nem használhatta, annál inkább sem, minthogy a megye élén most már a nagy hatalmi jogkörrel felruházott alispán állt. Elhalaszthatlan kíváncsi lett tehát a megyéknek általában czimerekkel való felruházása, hogy saját czimeres zászlóik alatt vezették a megyei hadakat harczba vagy a királyi sereghez. Valamint tehát a nagyobb törvénykezési hatáskör szükségessé tette a pecsétek terjedését, ugy viszont a honvédelem fejlődése szükségessé tette a hadi jelvények s így czimeres zászlók használatát. E két fontos körülmény lett azután szülője az 1550. évi 62-ik törvényczikknek és az ugyanaz alkalommal kiadott királyi oklevélnek, mi magából a törvény s a királyi oklevél szövegéből határozottan kitűnik.

A vármegyei pecsétek s czimerekre nézve tehát az 1550. évi 62-ik törvényczikk, úgy az ennek alapján kiadott királyi oklevél korszak alkotó. Eddig, valamint az ország rendes birái hajdan a folyó perekben s ügyekben saját családi czimeres pecséteiket használták, úgy a megyékben a fő- s alispánok és szolgabírák a köz- s peres ügyek elintézésénél okmányok kiadásánál saját pecséteikkel éltek, mely eljárás azonban később, midőn némely megyék már önálló czimeres pecséttel is bírtak, ártalmassá vált s visszaélésekre adott alkalmat.

E törvényczikk éppen az eddigi számtalan visszaélések megszüntetése tekintetéből hozatott, mint az magából a törvény szavaiból kitűnik. Magok az ország rendei kérték I. Ferdinand királyt, hogy a nagyszámu eltérő eljárások s az ebből származott s származható visszaélések megszüntetése tekintetéből minden megyének pecsétet s czimert adjon.

A megyei pecsétekre s ezek által a vármegyei czimerekre szintén oly nagy fontosságu 1550 évi 62-ik törvényczikk szigorúan rendel: hogy a különböző eltéréseknek eleje vétessék, melyek eddig igen gyakran a megyéknél a bizonytalan és határozatlan pecsétek miatt előfordultak, ezentul egyes megyékben a levelek egy pecsét alatt, mely Ő Felsége a király kegyes engedelmeiből adatik, mint általa már Somogy megyének adatott is, a megye nevében kiadványozandók.

¹⁾ 1545 évi végzemény 20. cikkelye.

1. Mely pecsét, miután elnyeretik (t. i. királyi adomány folytán a megye által) az egyes megyékben doboz vagy ládikában őriztessék az alispánok, szolgabírák s esküdt nemesek pecsété alatt és ne vétessék abból ki, ha csak a bírósági székek idejében némely leveleknek a megye nevében leendő megpecsételése végett.

2. Mely leveleket az alispánok, szolgabírák vagy az esküdt nemesek írják alá vagy ezek közül azok, kik írni tudnak — egyszersmind pedig a megyei jegyzők.

Ez az 1550. évi 62-ik törvényczik szövege, mely pecsétanilag ugyan fontos adatokat nyújt, azonban a megyei czimerekre nézve magában véve még adatot nem szolgáltat. Ennél fontosabb a czimerekre nézve az ezen törvény inteniója szerint kiadott királyi leirat, mely a törvénnyel egyideileg kelt s következtetni enged arra, hogy midőn a törvény hozatott a megyei czimerekről is szó volr, azonban a törvények szokott rövidsége miatt e tárgynál sem akarván tovább időzni, de meg azért is, mert a czimer adományozás, valamint minden ily kiváltságolás — tisztán királyi jog — a királyi hatalomra bízathatott a pecséttel oly szorosan összefüggő czimer kérdés részletezebb megoldása.

Ezen a megyei czimerekre oly nevezetes oklevél 1550. évi február hó 12 én adatott ki I. Ferdinánd király által Pozsonyban, a mely időben éppen ott az országgyűlés is folyamatban volt. Ez oklevélben előadja a király, hogy „midőn a legközelebb elmúlt vízkereszt ünnepére és a többi következő napokra Pozsonymegyében hiveivel, Magyarország főpapjai, bárói, nemesei és az összes karok és rendekkel országgyűlést tartana, a többi tárgyalások között országunk köznyugalmát és békeségét tekintve a karok és a rendek egyhangu szavazattal elhatározták s őt kérték, miszerint, minthogy Magyarország és a kapcsolt részek minden egyes megyéjében bármely oklevelek kiadványozásánál és más végrehajtásoknál az alispánok és a szolgabírák csak saját pecséteikkel éltek: kegyeskedjék ezért Ő Felsége mindegyik megyének külön czimert, czimer-jelvényeket és különös pecsétet (*dignaremur singulis comitatibus arma, seu Insignia, atque sigillum speciale clementer dare*) kegyelmesen adni s megengedni, hogy ezeket mindegyik megye ép ugy oklevelek, ítéletek kimondásáról szóló s végrehajtási és más ily levelek megpecsételésénél, melyek Magyarország régi bevett szokásai s szabályzatai szerint maguk a megyék gyűléseiből adatnak ki, valamint az ellenség elleni hadi tényekben, nem különben követségeknél, (*nec non legationibus*) és más dolgoknál jelvényekül, ugy a dolog fontosabbá tételére nézve, mind az úgy hitelességére, mind hatályára nézve használhassák.

A király Magyarország hű karai és rendei ezen kérelme folytán azok megfontolt előrelátását figyelembe véve, a dolog fontosságát és szükségességét meggondolva, nemcsak e fontos dologhoz hozzájárul, hanem ilyen czimert és pecsétet mindegyik megyének adományoz.

X. megyének¹⁾ ezen czimert és e jelvényeket, tudniillik paizst u. m. — a mint az ezen oklevél felső részén a festő ügyességével saját színeivel lefestve van, királyi kegyelemmel adja s adományozza. oly meghagyással, hogy mind a pecsét megtartásában, mind megőrzésében gonddal és hiven eljárjanak.

Együttal továbbá az ország hű karai és rendei ezen gyűlésen a többi egyéb törvényeknek szerkesztése mellett azon a király által kegyelmesen jóváhagyott intézkedést is tették, hogy azon pecsét egy dobozban vagy ládikában az alispán, szolgabírók és esküdt nemesek pecsété alatt őriztessék és azokból más-
kor ki ne vétessék, hanem csak a bírói székek idejében, midőn bizonyos levelek a vármegye neve alatt megpecsételtetnek. E leveleket az alispán, szolgabírók és esküdt nemesek vagy azok kik ezek közül írni tudnak s egyszersmind a megyei jegyzők írják alá. Egyébként pedig azon levelek, melyek másképpen lesznek kiadva — erőtlenneknek tartatnak.

Megengedi (t. i. a király), hogy ezen vármegye (t. i. melynek az adománylevél szólt) e mód szerint azután ilyen jelvényekkel s czimerekkel nem egyedül a bírósági székek által bármely féle ügyek és dolgokban kiadott oklevelek megpecsételésénél, melyek tudniillik ugyanazon megyegyűléséből lettek kibocsátva s melyek ezért igazaknak, erőseknek s erőteljeseknek tartatván Ő felsége alattvaló hívei által is azokat ilyenekül elismertetni kívánja, hanem mindenütt ép úgy részletes, mint általános követségeknél, nem különben a király és az ország hadjárataiban, valahányszor Ő felsége kívánni fogja az ellenség ellen való készülődést és harczba szállást, jelvényeken, zászlókon mindenkor örök időkig használhassa és velök élhessen²⁾

Ez ime ama nevezetes s a megyei czimerekre oly fontos oklevél tartalma. Részletesen szabályozza ez a megyei pecsétek

¹⁾ Megjegyezzük itt, hogy ezen oklevél egyttal a megyék réazére kiadott, a czimert s pecsétet adományozó levél mintája volt s az X.-el jelett helyre azon megye neve lett igtatva, melynek az adománylevél szólt. Ebből egyszersmind azt is következtethetjük, hogy ugyanekkor ezen oklevéllel minden megye, mely ekkor török hódoltság alatt nem állt, hanem önállólag létezett, czimert s pecsétet kapott.

²⁾ Ezen oklevelet egész terjedelmében közli Pray Syntagma Historicum De Sigillis Regum et Reginarum 84—85 lapon. A fentebb általunk közlöt magyar szöveg az eredeti latinak nem ugyan szó szerinti fordítása, hanem csak tartalmának előadása.

ügyét, azok használati módját s kapcsolatban azokkal a megyei czimereket szintén tárgyalja, elmondva még azt is hol használandók, micsoda tényeknél.

Ez oklevél, mint tartalma s szövegéből kitűnik, egyuttal a megyei czimert s pecsétet adományozó okmány mintája is volt s csak a megye nevével, a czimer körülírásával kellett még kiegészíteni, hogy szabályszerű pecsétet s czimert adományozó oklevél legyen. Az 1550 évi 62-ik törvényczikk, ugy magának az oklevélnek szövegéből következtetve ez oklevéllel adományoztathattak a megyéknek a czimerek s pecsétek és pedig még az országgyűlés folyama alatt, mert Hontvármegye czimerét s pecsétét éppen az alkalommal 1550 évi februar 12-kén kelt királyi kiváltságlevéllel nyerte.¹⁾

De hogy ezzel minden vármegye, tehát azok is, melyek a török uralom alatt voltak, nyertek-e pecsétet s czimert, adatok hiányából bizonyosan nem állíthatjuk, bár azt hisszük, hogy a török alatt álló s hatósági működéseket nem folytatott megyék ilyet még sem kaptak. Ezt igazolja Fejérmegye részére 1694 Oktober 10-én kiadott királyi oklevél, melyben I. Leopold király a török kiverése után a megyét régi jogaiba visszahelyezve pecsét s czimer használat joggal szintén felruházza, de egyszóval sem említi, hogy ilyennel már korábban birt volna, sőt az 1837-ben V. Ferdinand király által kiadott s a magyar köriratu pecsét használatára jogosító oklevél határozottan azt mondja, hogy dicső emlékezetű I. Leopold királytól nyerte Fejérmegye hiteles pecsétét²⁾; holott pedig minden más esetben, midőn valamely hatóság régi pecsét és czimer használati jogai-
ba visszahelyeztetik, határozottan megemlíteni szokták, hogy a régi dicső királyok által adott s már élvezett jogaiba helyezték vissza, ezek szerint tehát alaposan állíthatjuk, hogy Fejérmegye, miután a török foglalás idején egészen török uralom alatt állt s mint megye a török kiűzéseig nem létezett az 1550 évi 62-ik törvényeknek s fentebb idézett királyi oklevél alapján sem pecsét sem czimer használati jogot nem nyert, hanem első Leopoldtól, midőn a török kiveretett s a vármegye régi jogaiba visszahelyeztetett, nyerte 1694-ben a pecsét s czimer használati jogosítványt.

Fejérmegye esetéből következtethetünk a török hódoltság alatt álló többi megyékre. A hódoltság alatt nem levők vagy melyek a hódoltság daczára önállóságukat megtartották, épugy a czimert, mint a pecsétet rendesen használták, sőt pecséteikre nézve még a városoknál annyira szokásos s a viasz pecsét színét

¹⁾ Vasárnapi Ujság X. évfolyam. 1863 évi Junius 28-án megjelen 26-ik szám 230 lapján.

²⁾ „Székesfejérvár“ című társadalmi lap 1879 évi folyam 73 szám.

illető előjogokkal is felruháztatott némelyik. Így 1615-ben II. Mátyás király Nyitra megyének minden nemű kiadványaiban vörös viasszal való pecsételési jogot adományoz az előbbi zöld helyett a török elleni háboruban tanúsított bokros szolgálataíért.

A vármegyei czimerek, bár erről adataink elkülönítve nem igen szólanak, a török alatti harcokban nevezetes szerepet vihettek a megyei hadak zászlóin jelvényekül használva, mert ezen időben, a XVI. század végén már a vármegyék nem pusztán önhatalmu fölvetel folytán bírtak zászlókat, de a törvény s felső hatóság rendeletéből. Az 1596 évi 11 cikkelye határozottan rendeli, hogy a megyék tulajdon zászlóval bírijanak. Az ugyanazon évi törvényezikk 14 cikkelye szintén külön megyei zászlókról szól. Ezen czimeres zászlók voltak a török elleni küzdelmekben a megyei hadak hadi jelvényei, melyeknek léteéről s szerepléséről történetíróink, bár mint jeleztük, ritkábban de szólnak. Így Budának 1685-ben történt ostroma s bevétele leírásánál említették, hogy az ostromló sereghez csatlakozott s abban részt vett számos vármegye katonasága saját zászlóival.¹⁾

A török kiűzése utáni idő, a XVII. század vége a vármegyei pecsétek s czimerekre nézve újra fontosabb korszak, mert a török kiverésével az ország régi jogai alapján rendeztetvén a megyék ismét nagy részben úgy, mint voltak, visszaállítottak. Ez alkalommal azután azok, melyek eddig a török uralom alatt állottak újra megerősített jogaik mellett kiváltságul megnyerték a pecsét és czimer használatának jogát. Ekkor 1694 évi október 14-én nyerte Fejérmegye a pecsétet s czimert, melylyel az előtt nem bírt. Számos megye, mely az 1550 évi 62-ik törvényezikk által czimert s pecsétet nyert a duló török hadjáratok alatt adománylevelét elvesztvén e kiverés után ezek szintén új adománylevellel visszanyerték korábbi jogaikat.

Az ezen időből való adománylevelek igen érdekesek, mert ezekben részletesen van leírva a megyei czimer, mely leírás czimertanilag véve igen tanulságos.

A megyei zászlókra s ezekkel együtt a megyei czimer és pecsétekre nézve nevezetes esemény fordul elő hazánk történetében 1707-ből. A II. Rákóczy Ferencz által vezérelt szabadságharc alatt ugyanis Rákóczy hívei által Onodra országgyűlés hivatott össze, melyen Turócsmegye követi is megjelentek holott e megye közönsége felhívta a többi megyéket, hogy a harcziak mozgalmaknak egyesült erővel vessenek véget. Turócsmegyének ezen magatartásáért nemcsak rosszalásukat nyilváníták a rendek, de az indulat hevében az ingerültségtől elragadtatva

¹⁾ Timon Epitome rerum Hung. 266. -- Palugyai Inre Buda és Pest leírása. 58 lap.

Turóc követeit megtámadták s egyike! azonnal összevagdalták, a másikat kivégeztették. Turóczmegye pedig a hatóságok sorából kitöröltetni s a szomszéd megyék közt felosztatni határoztatott, minek jeléül pecsétje azonnal széttörötet s czimeres zászlója egyik követe Rakovszky Menyhárt hullája felett szétszagattatott. Később ugyan Turóczmegye a királytól új pecsétet nyert, s egyuttal az egész eset még az 1715 évi törvény 46 ik cikkelyében is megemlítetik.

Ezen esemény a megyei pecsétek úgy zászlók s az azokon levő é- használt megyei czimerek fontosságát bizonyítja. Kitűnik ebből, hogy külső jelvényileg a megyei hatósági jogot a pecsét s zászló és ezekkel együtt az ezeken a megyét jelentő — személyesítő — czimer jelképezte s a megyének nem csak jogköre hanem fennállása s létele lett megsemmisítve akkor midőn e fontos jelvényt megsemmisítették. Igazolja továbbá ez esetben nevezetesen, hogy a Rákóczy szabadságharcz idejében; sőt korábban is a megyék a zászlókat szerte használták s hová hivatalosan követeiket elküldték azok a megyét jelképező czimeres zászlót s pecsétet magukkal vitték. Hogy pedig e zászló s pecsét czimmerrel ellátva volt azt az 1550 évi 62-ik törvénycikk és az ugyanekkor kiadott királyi oklevél bizonyítja, továbbá még az, hogy a zászlók színei tisztán a czimereken előforduló főszínek kifolyásai, végre leghatározottabban az ezen időből reánk maradt emlékek, czimeres megyei zászlók és czimerek igazolják fentebbi állításunk valóságát.

A török kiűzése s a Rákóczy szabadságharcz lezajlása után beállott korszakban a megyei czimerek nagy szerepet visznek. A megyék a nagy elnyomatás s a török dúlás után fellélegezve hatósági joguk e nevezetes jelvényét a pecséttel együtt különösen előtérbe tűntetik. Ünnepestes alkalmakkor koronázásoknál, királyi látogatásoknál, a megyei banderiumoknál, királyi látogatásoknál a megyei banderiumok élén vitték a czimeres megyei zászlót. A megyei czimer nemcsak a pecséten s a zászlón díszleg, de láthatni egyebütt is. Mig az ez előtt való századokban a megye egyik legfőbb jogának az igazság szolgáltatásnak gyakorlásánál a pecsétet legfőbb kötelezettségénél a honvédelemnél a zászlót ékesítette addig a török kiverése s a Rákóczy szabadságharcz lezajlása után ezeken kívül különösen mint díszítés, ékítmény fordul elő, tehát mint fényűzési cikk.

De a csakhamar beállott harcziás mozgalmakban újra ott díszlik a harczi lobogókon. Mária Therezia alig lépett a trónra, máris mindenfelől fegyverrel támadták meg a birodalmat s a bekövetkezett nagy harcziás mozgalmak közepette nem maradhatott nyugton a nemesség sem. A nemesség nem eg szer hivatott fegyverbe s a megyei nemes hadak még az ország határain túl is vitettek. E harcziás mozgalmak idején szükség volt

harczi jelvényekre, zászlókra. Minden vármegye készítettett ekkor zászlót, mely alatt a megye fiai harczba mentek s nem egy közülök fényes harczi ténynek volt tanuja. Ezen korból számos megyei zászló maradt reánk, melyeken az illető megye czimere, rendszeren az ország czimerével együtt látható. Ily érdekes zászló őriztetik 1747-ből Fejérmegye levéltárában, egyik oldalon a megye, másik oldalon az ország czimerével¹⁾ hasonló, zászlók vannak nagy számmal a nemzeti muzeumban, melyek egyes megyék által adományoztattak oda²⁾

Utolsó feltűnése a megyei czimeres zászlóknak, mint harczi jelvényeknek a francia háborukban volt, midőn a nemesség újra fegyverre hivatott az ország és birodalom védelmére. Ekkor ugyan egy részben a megyék Mária Therézia idejéből való régi zászlóikat használták, de azért több megye ezek helyett új zászlókat is készített részben azért is, mert korábbi zászlójuk már elrongyolott. Így Fejérmegye 1800-ban a Mária Therézia alatt használt elrongyolott zászló helyett két új zászlót is készítettett a felkelő sereg számára, melyeken a vármegye s az ország czimere látható. Hasonlóan több e korban készült megyei zászló van a nemzeti muzeumban, mindegyiken rajt látható az illető megye czimere.³⁾

A francia háboruk alatt volt nemesi felkeléssel bevégeződik a nemességnek harczban, mint testületnek szereplése s hadban való szolgálati kötelessége többé igénybe nem vétetett. Ezzel megszűnt a vármegyék honvédelmi kötelme s megszűnt a megyei czimeres zászlók harczban szereplése, helyt adva a modern kor kívánalmainak megfelelőbb általánosabb s rendszerebb honvédelmi kötelezettségnek nem a vármegye, hanem az ország s a birodalom jelvényeivel ellátott lobogók alatt.

Az újabb korban a megyei czimerek, ha olykor el is használtattak, de azért régi jogaikban megmaradtak s a megyék által használtattak s használtatnak folytonosan.

A vármegyei hiteles czimeres pecsét az alispán hűségére van bízva s azt senkinek másnak át nem adhatja, ennél fogva legszorosabb felelet terhe alatt felügyelni köteles, hogy az csak oly okmányokra, levelekre és bizonyítványokra nyomassék, melyek a gyűlések, úgy az 1870. évi XLII. törvczikk életbe léptét megelőzőleg törvényszékek határozatából adattak ki⁴⁾, vagy melyek mint hivatalos kiadványok a vármegye által s nevében tétetnek közzé.

¹⁾ Székesfejérvár czimű társadalmi lap 1879. évi folyama 91. számában.

²⁾ Képes Kalauz a magy. n. muzeum érem- s régiség tárában 1873. 40—43 lap.

³⁾ Lásd „Muzeumi képes kalauz“ fent idézett lapját.

⁴⁾ Ifju Falugyay Imre: Megye alkotmány. 1844. év 100 lap.

A tisztújításoknál a vármegyei tisztikar lemondásával a lelépő alispán a megyei czimeres pecsétet és levéltár kulcsokat a gyűlés asztalára szokta letenni, az ujjonnan megválasztottnak pedig ezek azonnal átadatnak. A megyei czimeres pecséteknél urakodó eme törvényes szokás mai napig fentartotta magát.

A jelen század első felében megindult hazafias irányu mozgalmak, melyek a nemzeti nyelvnek minél tágabb kört iparkodtak hódítani a mindinkább kiszoruló latin nyelv helyére a megyei pecséteken is a magyar nyelvet törekedtek átültetni, mely mozgalmak a megyei czimerekre nevezetes eredményűek voltak. Valamint városaink közül ez időben nem egy önként folyamodott a királyhoz, hogy magyar köriratot használhassanak pecséteiken, úgy a megyék közül is egy néhányan tehettek ez iránt lépéseket s nyertek ily pecsét használatára jogot. Így Fejérmegye 1837. évi május 26-án nyert V. Ferdinánd királytól királyi oklevelet arra, hogy hivatalos pecsétén magyar feliratot használhasson. Az ekkor kiadott oklevelek czimerészeti szempontból annyi ből fontosak, mert ez oklevelekben az illető megyének czimere részletesen levén leírva, a czimerek alakjára, azok belső elrendezésére s a czimer ábrákra nézve részletes értesítéseket most már magyar nyelven nyerünk.¹⁾

A pecsét köriratok magyarosítására vonatkozó e törekvés nem maradt csupán a megyék körében, hanem az 1840-iki országgyűlésen sérelemképpen adták elő megyéink, hogy latin köriratu eredeti pecsétjeiknek magyar körírásuakkal felcserélésében felsőbb rendeletek által akadályoztatnak illetőleg felsőbb engedelem kérésére utasítottak. Pártolták ugyan ez előadást az ország rendei s Ő Felségének 1840-ik évi április 19-ről fel is terjesztetett, de azon hó 29-ről kiadott királyi válasz erre nézve azt mondja, hogy a hitelesség és kiváltság törvény szerint egyedül Ő Felségétől származhatván, ezen fejedelmi jogának korlátozásába nem egyezik.²⁾ Ezen királyi leirat azonban szintén nem korlátozhatta a buzgók törekvését, mert mind megyéink, mind városaink közül számosan fordultak ezentul a királyi trónhoz a pecsét-köriratok magyarosítása végett s buzgalmukat valóban siker is koronázta.

A hazai törvényhozás a törvényezikkekben ugyan az 1550-ik évi 62-ik törvényezikkel egyidejűleg kiadott királyi oklevél óta az újabb időkig különösen nem emlékezik meg a megyei czimerek s pecsétekről, de azért ezen törvényen gyökerező oklevél joghatálya s érvényben tartása mai napig elterjedt.

¹⁾ Székesfejérvár czimü lap. 1879. évi szeptemb. 10-ikén megjelent 73. szám.

²⁾ Ijü Palugyai Imre „Megye alkotmány» 1844. évi 166. lap.

A legújabb hazai törvények közül az 1870. évi XLII. t. czikk. 58. §. h) pontja szerint az alispán öre a törvényhatóság pecsétjének; az ugyanezen törvény 61. §-a pedig rendeli, hogy a járási szolgabíró „külön pecséttel bír a törvényhatóság czimerevel s a járás (szakasz) nevét tartalmazó körirattal.”

Az 1877. évi XX. törvényczikk, melyben a hazai árva-ügyek rendeztetnek, 196. §-ában az árvaszék pecsétjét is meghatározza. Erre nézve rendeli, hogy az árvaszék pecsége a vármegye czimere és az árvaszéknek köriratban foglalt czime legyen. Az újabb törvényhozás ezen határozatain kívül még a hatósági czimerekre nézve nem csekélyebb jelentőségű az 1879. évi XL törvényczikk 37 §-a, mert eddig az idézett törvényczikk által utasítottak a hatóságok, hogy czimereiket a jelzett esetekben pecséteikre alkalmazzák, az utóbb hivatolt törvényczikk pedig oltalmába veszi a hatóságok zászlóit és czimereit s mindazokat, kik ezeket meggyalázó szándékból bemocskolják, megrongálják vagy leszakítják szigorúan büntetni rendeli.

A törvényhozás ezen legújabb intézkedései hatósági czimereinkre nézve jelentőség-teljesek s mindenesetre arra utalnak, hogy a törvényhozás is beismerte e czimerek fontosságát s tekintélyes szerepét, melyet a multban vittek s melyet míg a vármegyék s városok fennállanak a jelenben s jövőben egyiránt már a régi jog alapján — igényelhetnek. Azonban a törvényhozás e fontos intézkedése sem bírja többé azon veszteséget helyre hozni, mely e czimereket érte az által, hogy a vármegyék s városok kezéből az igazságszolgáltatás kivétellett. Az 1871. évben ugyanis, az 1870. évi XLII. törvényczikk alapján, a törvénykezés terén keresztül vitt rendezés következtében a hatósági czimerek köre tetemesen megszorítva lőn, mert a törvényhatóságok t. i. a vármegyék s városok igazságszolgáltatási joga megszüntetettvén, e téren, valamint a honvédelmi téren is az országos jelvény, az ország czimere, a megyei s városi czimert kiszorította s mai napság a megyei czimerek a tisztán a közigazgatás terére korlátozott hatóságok pecsétein fordulnak most már elő s így az újabb kor két főteréről szorította le t. i. a hadi zászlókról s az igazság szolgáltatásra használt pecsétekről.

De azért a megyei czimerek szereplésének még mindig tág tere van. A megyei közigazgatás s az árvaszékek pecsétein ott vannak a megyei czimerek: a megyék kiadványain, épületein, más jelvényein, zászlóin ott szerepel a régi czimerészet szabályai szerint a megyét magát jelképező czimer s a hatóságok multjuk, régi önkormányzatuk e drága s egyuttal kegyelet teljes jelvényét maig tisztelet s a kegyelet legszebb jelével ör-

zik. Hogy mily ragaszkodással viseltetnek ezekhez mutatja egy részről azon eset is, mely éppen az újabb időben folyt le, midőn az 1876. évi XXIII. törvényczikk által több megye területe szabályoztatott, sőt több összeolvasztatott. Nem egy megye termében volt ekkor élénk vita a czimerre nézve, melyek közt legérdekesebb vala Pest-Pilis-, Solt- és Kis-Kunmegye vitája a czimer egyesítés felett, midőn minden beolvasztott terület czimerét az új czimerbe felvétetni kívánta. Ezen több megyék egyesítését rendelő törvény folytán végrehajtott intézkedések még azért is érdekesek a megyei czimerészet szempontjából, mert az egyesített megyék új czimerrel is ellátandók levén a megyék által javasolt czimerekre nézve jóváhagyás előtt a belügyminis-ter mindenkor a magyar akadémia archeologiai bizottságát hívta fel véleményezésre, mely nézetét azután részletesen adta elő. Ezzel egyuttal a czimereknek tudományos szempontból való fontossága elismertetett, másrészt pedig alkalom adatott arra, hogy az újabb czimerek összeállításánál a czimerészet általánosan elfogadott szabályai alkalmaztassanak.¹⁾

A fentebbiekben röviden előadtuk történelmi multját a megyei czimereknek, úgy azok koronkint való szereplését s ezekre nézve tett törvényhozási intézkedéseket, most pedig áttérünk a megyei s városi czimerek czimerészeti szempontból való méltatására.

IV.

A vármegyei s városi czimerek czimerészeti méltatása.

A vármegyei s városi czimerek említett történelmi jelentőségük mellett, czimerészeti szempontból is nagyon fontosak, ismertetésök tehát a hazai czimerészetnek egyik lényeges és tekintélyes része már nagy számuknál fogva is.

A hatósági t. i. a vármegyei s városi czimerek eredetöket a XIV. században, illetve a megyeiek a XV. század vége felé véve, a czimerészet koronkint való befolyása alatt terjednek egész a mai napig. A czimerészet terén Európa szerte észlelt különféle mozzanatok, valamint hazai czimerészetünk más ágaiban úgy a városok s megyék czimereinél is látható s tapasztalható befolyást gyakoroltak. Mindenesetre az általánosan befogadott czimerészeti elvek és szabályoknak leginkább megfelelnek az első időszakban keletkezett czimerek, melyek a czimerészet virágzó korából valók, míg különösen a török kiűzése után adományoz-

¹⁾ Lásd: Archeologiai Értesítő XI. köt. 24—25: 33—38, 274—275. lap-fait; Századok 1873. évi V. füzet. 366. lapját.

zott czimereken a már Európa szerte észlelt hanyatlás és szabálytalanság, a régi elvek háttérbe szorítása észlelhető.

A városi s vármegyei czimerek közül főleg az elsőket egyoldalúsággal s ugyanazon czimer-ábrák változtatlan s egyhangu használatával vádolják. Ezen vád, ha némileg illeti is a városi czimereket, de még sem vehető oly súlyosnak s oly nagyon fontosnak, minő súlyt szeretnének némely különösen nemes tudósok annak tulajdonítani s éppen ezen csak nagyon kevésbé észlelhető egyoldalúság miatt egyáltalán nem lehet oly szigorú kritika alá venni városi s megyei czimerészetünket, mely különben oly változatosságot mutat fel, hogy az általános czimerészet majd minden alakját, sajátosságát felöleli s e tekintetben majdnem páratlan.

De hogy czimerészeti szempontból bírálatot mondhassunk hatósági czimereink felett, szükséges azoknak alapos s rendszeres tanulmányozása, hogy így minden oldalról megismerve őket alapos és igazságos méltatás után a homályból, mely alatt sok tekintetben maig elrejtve vannak, kiemeljük s egyuttal világot vessünk ezen tudományos szempontból alig ismertett dolgokra.

A városi s megyei czimereink czimerészeti tekintetekből való méltatását tárgyazva a czimerészet rendszeres felosztását tartjuk előadásunkban figyelemben s ezen már általánosan elfogadott s a szakművekben elterjedt rendszeres beosztás alapján mindenek előtt a czimerpaizsokról, azután a czimer belfelosztásairól, czimerábrákról, továbbá a czimer küljárulékokról, végre pedig különféle czimerészeti sajátságokról fogunk emlékezni. Most pedig ezen rendszeres felosztást szem előtt tartva először is a czimer paizsokról szólunk, melyek a czimerek egyik leglényegesebb s nélkülözhetlen alkatrészét teszik.

A legrégibb czimerészeti paizs alak, az úgynevezett három szög paizs alak. Ez egyenes, egyenszerű háromszög, az egyenes hosszabb oldalak csucsban végződnek, a felső rövidebb oldal pedig néha egyenes, néha kissé domboru. E paizs alakok leginkább a XII század elejétől fogva a XIII. század elejéig használtatnak, városi s vármegyei czimereinknél azonban nem fordulnak elő, de elő sem fordulhattak, mert a városiak csak a XIV., a megyeiek pedig a XV. század végétől számítják keletkezésüket.

A XIII században leginkább a három szög monori¹⁾ paizs alak terjed el czimerészetünkben. Ez háromszög alaku ugyan s alól csucsban is végződik, csakhogy két oldalt ivelt

¹⁾ A műszói elnevezések szerzőnek „Magyar czimerészeti szótár“ című budapesti m. kir. egyetem által dícséretile méltatott műve után használtatnak.

(kidomborult) az az monoru. Ennek rendszeres használata a XV. század elejéig tart. Ez már városaink czimereinél gyakoribb, annál is inkább, mert a magyar városok czimereinek keletkezése idejével összeesik használata, miért is czimereink közt nem csekély nyomot hagyott. Ilyen paizs alak jön elő Buda város (valószínű Ó-Buda) 1402-ből való pecsétén látható czimerén.¹⁾ Hasonló alak jön elő Esztergam városának szintén e korbeli pecsétén látható czimerén²⁾ s nagyon valószínű, hogy ily czimer paizs alak még több e korbeli városi czimeren is látható, azonban városi czimereink közül eredeti alakjukban kevés tétetett közzé, ha pedig egyesek közzé is vannak téve, kevésnél tartott meg a régi alak, hanem nagy részben modernizálva fordulnak elő. A legujabb keletű czimerek közül ilyen paizs alakon jelenik meg Budapest főváros új szerkezetű egyesített czimere.

A XV. század elejétől egész a XVI-ik század végeig kizárólag a dobor paizs alak³⁾ (in imo imbricatum, a pointe arrondie, unten an den Ecken ausgerundet) az uralkodó. Ez felül sima, egyenes oldalú, s alul kerek, domboru alakban végződik. Azon időszakra esik keletkezése, midőn a városi czimerek általános terjedésnek s fejlődésnek örvendenek s királyaink által nagy buzgalommal adományoztatnak, de még akkor is szerette használtatott e paizs alak, midőn a megyék czimerét s pecsétet nyertek; ennél fogva ezen czimer paizs alak a megyék s városok különösen e korból való czimereinél igen gyakran előjön. Ily czimer paizs látható Eperjes városnak 1453-ból való czimerénél;⁴⁾ előtűnik, ezeken kívül több e korból való város czimer paizsanként; így Kaproncza, Korpona, Körmöcz, Debreczen város sat. czimerén, de használtatik ez később is, sőt mai napig. Megyéink czimerei közül ily paizs alakon fordul elő Ugocea, Varasd sat. megyék czimere.

Ezen imént említett czimer paizs alakokon kívül előjön továbbá a csucsdobor paizs, alakját tekintve hasonló a dobor paizshoz, csak hogy a paizs domboru alja közepén csucsba végződik. Ez a XV századtól fogva használtatik a czimerészletben. Hasonló paizs alakon fordul elő Székesfejérvár, Bártfa, Kassa, Kőrös, Modor, Lőcs, Rust, Sopron, Szeged városok, Liptó, Abauj, Gömör, Győr, Kraszna, Szerém, Nográd és Szathmár megyék czimere.

A XV. századtól fogva czimerészletünkben előjön a tarcsa (Stechschild, Tartsche) vagy német paizs, hasonló a dobor

¹⁾ Archeologiai Értesítő XII. köt. 211. lapon.

²⁾ Muzeyumi képes Kalauz II. kiadás czimlapján.

³⁾ Hefner „Handbuch der Heraldik“ I. rész 51. lapon e paizs alakokat „Halbrundschild“ nevezi.

⁴⁾ Archeologiai Értesítő VIII. kötet. 93. lap.

paizshoz, csakhogy felül szegletekben végződik s jobb oldalt többször a lándzsa kidughatása végett kivágva van, részint pedig felül két szeglete le van metszve s gyakran oldalai homorúak. A tulajdonképi tarcsa hatósági czimereinknél nem jön ugyan elő, de ennek legkülönbébb változatai annál gyakrabban jelennek meg és pedig: Árva, Trencsén, Bars, Zolyom, Arad, Hont, Torontál, Zaránd, Szepesmegye, ugy Aradváros stb. czimerénél. A tarcsa válfajai, változatai s átalakulásai szintén igen gyakoriak városi s megyei czimerészetünkben.

A tarcsa és a csücsos dobor paizs egy sajátos változata látható gyakran czimereinknél, mely keletkezik az által, ha a csücsos dobor paizsnál előforduló csücs helyett kidomborodás jön elő s így a paizs alját 3 félkör képezi, ilyen Krassó, Közép-Szolnok, Pozsony, Somogy megyék, Szabadka s Pécs város czimer paizsa.

Hatósági czimereinknél főleg a czimerészet hanyatló korából használtatik a monorpaizs, ez tojásdad alak s a XVI. századtól fogva jön elő, különben ez Olasz paizsnak is neveztetik. Hasonló paizs alakon fordul elő Pest-Pilis és Solt megye, ugy a Jászság s Kunság, Torna, Zala, Szaboles, Bácsbodrog, Sopron, Sárosmegye, Beszterczébánya, Fiume, Kőszeg városok czimere

A kerek paizs alak szintén gyakori a városi s vármegyei czimereknél, mivel rendesen a peeséttel adatván a czimer, sokszor annak alakjához alkalmaztatik a czimer paizs alakja. Kerek paizs alakkal bír Fejér, Tolna, Beregh, Csongrád, Bihar, Esztergom, Ocsánád stb. megye, Nagybánya, Bazin, Bukkari, Eszék, Komárom, Selmecz, Szaboles stb. városok czimere.

A kerek paizs egy külön nemét képezi a körített paizs, mely a családi czimereknél is előjön, midőn a paizst rendes paizs szegély helyett kigyó vagy sárkány köríti. Sajátos paizs alak látható Nagy-Enyed czimerénél, hol egy kigyó köríti a czimer-paizst

Ezen czimer paizs alakokon kívül a czimerészet hanyatló korában különféle cifrázatu paizs alakok is jönnek elő hatósági czimereinknél. Ily alak az, mely mintegy összehajtható pergamenszerűleg ki s behajlani látszik, mely alakok leginkább a XVI. században veszik eredetüket. Az ezen alakokkal bíró czimerpaizsok rámás paizsoknak (Rahmen oder Kartouche Schilde, olaszul: cartoccio) neveztetnek. E czimer paizs alak

*) A legújabbban megjelent „Magyarország czimertára“ című műben ugyan tarcsaféle paizs alakon állittatik elő Baranya megye czimere, azonban a „Cserographia“ s a Lencső féle ábrák a nélkül közlik. A valóságot tehát a királyi adománylevelén levő czimer közzététele után lehetne csak megállapítani.

látható Vas, Heves és Külső-Szolnok vármegyék, Bakabánya város czimerénél.

Végre ritkábban jön elő a szivalaku paizs. ezen látható Ungmegye czimere.

Az előszámláltakon kívül még más egyéb paizs alakok, a fentebb elősoroltak kisebb s nagyobb mérvű módosításai s változatai fordulnak elő megyei s városi czimerészetünk körében. De van olyan hatósági czimer is, mely paizs alak nélkül jelenik meg, ilyen Baranya megye s Nagy-Szombat város czimere. Ezeknél a közzé tett rajzok szerint a paizs hiányzik.¹⁾

A czimerpaizs alakokra megjegyezzük, hogy ezen paizs alakok közül leghelyesebbek s legajánlatosabbak azok, melyek keletkezésüket tekintve a XVI. századot megelőzik. A szabályosabb czimerészeti paizs alak tehát a háromszög, háromszögmonor, dobor, csúcsos dobor és tarcsa, a többiek kevésbé felelnek meg e helyes s jól felfogott czimerészeti elveknek.

A czimerpaizs alakokat ugyan keletkezésök idejére tekintve soroltuk elő s tárgyaltuk s a mennyire lehetett elterjedésök keletkezésének idejét és korszakát is említettük, azonban ezzel koránt sem azt akartuk jelezni, mintha a felhozott bármelyik paizs alak csupán azon századokban jött volna elő, melyekben elterjedni kezdett s virágzott, mert ezen alakok később is előjönnek, csak hogy a XVI. század előtti időben rendesen megvolt minden korszaknak a maga rendes uralkodó paizs alakja, melyben ezen uralkodó alak uralkodólag s tulsulyiylal jött elő. Ezért ha egyes czimer régibb paizs alakon fordul is elő, még az azt nem bizonyítja teljesen, más bizonyítékok nélkül, hogy a czimer azon korból való, melyben azon paizs alak uralkodólag használtatott, mert eltérő egyes paizs alakok különféle korszakokban is használtattak s a későbbi használatból — más adatok nélkül, — koránt sem következtethetünk a czimer régiségére. Végre a czimerpaizs alakokra nézve az elmondottak után meg kell jegyeznünk, hogy azokat a nem nagy számmal s nem is minden tekintetben szabályosan s alig mondható, hogy teljes hűséggel közlött czimer ábrák rajzai után tanulmányozván s ismertetvén, minden tekintetben nem vállalhatunk felelősséget, hogy főleg a felhozott példák az eredeti, a királyi adománylevelen vagy rendes használatban levő, hatósági czimerekkel megegyeznek e? miután magunk tapasztalásból állithatjuk, hogy igen sok czimer rajz nem felelt meg az eredeti czimernek.*)

*) A mily lényeges és nélkülözhetetlen alkatrésze a czimernek a paizs, éppen oly lényegtelen e paizs alakja. A czimerek fénykorában a paizs alakja divattól függött. Mentől régibb egy család, annál küönbözöbb alakú paizsokon fordulhat elő a czimere; a paizs alakja tehát nem jelent semmit, ha a czimer műveltéről van szó.

A czimer paizsoknak a megyei s városi czimereknél előforduló külalakját illetve tett iménti előadásunk után a czimer paizs belső felosztására térünk át.

A paizs többféleképpen felosztható, azouban a legismertebb s elterjedtebb felosztásai: a hasítás (Spaltung, francz: partition, l. perpendiculariter sectum); osztás (n. Theilung, transverse sectum).

Hasított czimer paizs látható Breznóbánya, Győr, Modor Szeged városok, Turocz s Békés sat. megyék czimereinél; osztott pedig Arad, Bakabánya, Bártfa, Korpona, Rust, Szabadka városok; Zolyom-, Zemplén-, Marmaros- s Aradmegye sat. czimereinél.

Hasított és osztott vagy is négyelt paizs elő jön Szepes, Ugocsa, Szabolcs, Varasd, Zágráb megyék, Károlyvár s Temesvár városok czimereinél. Rézsut osztott czimer paizs Bars-megye czimerén jön elő, melyen a felső jobb szegletből az alsó balszegletbe rézsut menő hullámos pólva vagy folyam a paizst ketté hasítja. Ily rézsut osztás fordul elő Kőrösmegye czimere felső részében, csak hogy nem polyával, hanem vonallal.

E hasított s osztott paizsnak ezeken kívül több faja van czimerészettünkben, ilyenek: egészen hasított, de csak a jobb oldalon osztott paizs, a milyen Turóczmegye czimere; felső részén kétszer hasított paizs, egészen osztva, ilyen a régi Jászkunság czimere; egészen osztott s alsó részében hasított paizs, milyen Zemplén s Aradmegye czimere; félig hasított s egészen osztott paizs, milyen Temes és Krassómegye czimere.

A fontosabb czimerészeti ábrák közé tartozik a pólva (l. fascia, fr. fasce, ang. fess, n. Balken) és Szelemen (n. Pfahl, l. palus, fr. pal, an. pale).

A pólva, mely különben a hazai czimerészet egyik leggyakoribb és ismertebb alakja, elő jön Zala, Abauj, Békés, Arad, Győr, Zemplén, Zaránd stb. megyék; Esztergom, Bártfa, Modor, Győr, Kassa, Kézsmárk, Eperjes városok czimerében.

Rézsut pólva, mely a polyának rézsutos elhelyezése folytán származik; előfordul és pedig kettő Szeged város hasított czimerében.

A szelemen hazai czimerészetünk egyik ritkább alakja. Mint osztó szelemen jön elő Bereghmegye s Eperjes város czimerén, közepén azonban a pólva által ketté vágatik.

Az imént említett fontosabb két czimerészeti ábrán kívül a hasítás, osztás, rézsut osztás által keletkezett czimerészeti ábrák közül előfordulnak városi s megyei czimereinknél a következők:

Ostábla vagy sakktábla (tessella, Damenbret, Schach, Schachbret.) előjön Károlyvár, Zágráb városok, Kőrös,

Belovármegyék czimerében. Minthogy az ostábla Horváthország czimerén fordul elő, ezért e czimerészeti ábrák csak a horvátországi megyék vagy városok czimerein láthatók.

Czimerészeti kereszt, (Gemeines Kreutz) előfordul Beregh s Eperjes czimerében, hol a czimer egy pólya s szelemen által négy részre osztatik fel.

Szabad negyed vagy üres negyed (quadrans, n. Freiviertel, fr. franc canton) jön elő Turóczmegye czimerén arany festményen, Kőrösmegye czimerén zöld színnel.

Paizsláb (l. campus, n. Schildfuss, fr. pointe, champagne) a paizs legalsó harmada, sokszor még csekélyebb része, mint czimerkép egy a paizs alsó szegélyére helyezett pólyát jelent. Mint czimertalaj vagy alj rendesen zöld színű s a czimer fő ábrái, különösen a közönséges czimer ábrák ezen szoktak állva ülni s más helyzetben elő jönni.

Habos pólya, hullámzatos vonalokkal előállított pólya, fordul elő Szolnok-Dobokamegye, ugy Maros-Tordamegye új czimerében¹⁾ Győrmegye czimerében szintén használtatik, hol nem elégedtek meg a folyónak ez által való jelzésével. hanem a három habos pólyára reá is írták Danubius, Rapeza s Raba, sőt a legujabb hivatalos pecséteken megis magyarosítják, a menyiben ezeken már Duna, Rábeza és Rába olvasható. Habos pólya látható még Sáros, Ungvár, Usongrád, Marmaros, Varasd, Szerém, Pozsega stb. megyék, Ruszt s Aradvárosok czimerein. De e rendes alaku habos pólyán kívül előjön még Barsmegye czimerében a rézsutos habos pólya, mely a czimer paizst annak felső jobb szegletéből az alsó balszegletbe menve ketté osztja. Hazánknak folyókban való gazdagsága tehát eléggé előtűntetve van a hatósági czimereknél s a folyók által érintett vagy átmetszett megyék czimerein ezen körülmény igen sokszor jeleztetik. Több ily czimerben a folyó mellett egy négyzetben rendesen a hal is s ezáltal a folyamok halbősége ábrázoltatik.

A külföldi czimerészetben előforduló más czimerészeti ábrák a mi városaink s megyéink czimerein nem jönnek elő, annál gazdagabb azonban czimerészetünk közönséges czimer ábrákban.

A közönséges czimerábrák három osztályra oszthatók: I. m. természeti tárgyakra; II. költöttekre, szörnyek vagy képzeleti tárgyakra; III. mesterségi s művészeti tárgyakra.

Ezen osztályzatok szerint vizsgáljuk most a hatósági czimereket és pedig először szólunk az azokon előforduló természeti dolgokról.

¹⁾ Archeologiai Értesítő XI. köt. 275 lap.

A természeti világ első s legfontosabb lénye az ember, tehát midőn a természeti czimerábrákról szólunk először az emberről kell megemlékeznünk.

A czimerészetben általában véve az ember különböző helyzetben, foglalkozásban és ruházatban jön elő, férfiak és nők, minden korból, különösen lovagok, királyok, szerecsenek, szüzek, vademberek, ez utóbbiak meztelenül és szőrösen, hosszú bottal és falombbal, koszorúval. Különféle szentek, a későbbi időből törökök is és pogány istenek s mindezek rendszeren szemközt fordulva láthatók.

Az emberi testrészekből igen sokféle részlet jön elő u. m. derék kar nélkül; kar vagy karok, kezek, lábszárak; fejek, különféle főveggel s koronával vagy azok nélkül.

Az inént elősoroltak közül a hazai, városi s vármegyei czimerek közt előfordulnak: Nyitra megye czimerében koronás s magyar ruhás emberi alak (Szent-László király?) jobbra egy fekvő alakra (kun vagy tatár) lépve, de szemközt nézve, felemelt jobbában bárdot tart s baljával egy földön álló paizsra rámaszkodik, melyen az ország czimere van. Előtte egy török ruhás (kun vagy tatár) alak fekszik, egyik kezében nyilat tart, másikban kardot szorít. Nógrád megye czimerében pánczélos alak jobbában egyenes kivont karddal, baljával az ország czimerét magán viselő s földön álló paizst tart. Sopron megye czimerében szintén egy pánczélos emberi alak szemközt fordulva jobbra megy s jobb kezében kardot emel, baljában földön álló paizt fog.

A Jászkun kerületek czimerében egy hajdu alak szemközt áll, jobbában kivont kardot tart, ugyan e czimer alsó részén egy lovas katona jobbra vágatva kezében kürtöt (Lehel kürtjét) emel. A Jászkunságnak Szolnokmegyével való egyesítése alkalmával csak az utóbbi lovas alak maradt meg az egyesített új megye ujjon szerkesztett czimerében, a másik alak kihagyatott. Zára város czimerében egy lovas római sisakos s vértos alak jön elő, kezében keresztos zászlót fog.

Komárom megye czimerében pánczélos jobbra lépő alak jelenik meg szemközt fordulva, jobbában kivont kardot emel, baljában egy medvét tart. Zaránd megye czimerében magyar ruhás s kardos alak van. Baranyamegye czimerében pedig szőlőt vivő két emberi alak látható.

A városok közül Szathmár-Németi czimerében van két magyar ruhás s kivont kardos hajdu alak. A bányavárosok vagy bányákkal bíró megyék czimereiben többnyire a bányászatra vonatkozó alakok fordulnak elő s rendszeren bányászok bányász esz-

közössel, így Krassó megye czimerében egy bányász, Maros megye s Nagybánya város czimerében két bányász látható bányász öltönyben s bányász eszközökkel. Miskolc város czimerében pedig egy szecsen alak jelenik meg.

A növekvő emberi alakokból, melyek az ember felső test részéből állanak, színtén több példányt mutat fel hatósági czimerészetünk. Növekvő nő alak fordul elő Sáros megye czimerében; pánczélos növekvő koronás emberi alak Ung megye czimerében; pánczélos szintén növekvő emberi alak Thuróc megye s Korpona város czimerében.

Egyes emberi testrészek hatósági czimereinken ép úgy, mint az egész emberi alakok, többször előjönnek. A szakállas emberi fej elő fordul Szabváros czimerében, pánczélos kar karddal Hont megye s Arad és Zombor városok s a volt Hajdu kerület czimerében; kar faágat tartva Somogy megye czimerében; szőlő fürtöt tartva Szilágymegye czimerében; emberi szívet Háromszékmegye czimerében; pánczélos kar a kard hegyén medve fő és szívvél Maros-Vásárhely czimerében; két kar kettős keresztet fog Kőrös város czimerében, végre emberi kéz buza kalászt tart Közép-Szolnok czimerében.

Az emberi alakokból úgy az emberi test egyes részleteiből hatósági czimereinken az előadottak szerint, többnyire fegyveres s harcziás alakok fordulnak elő s kevesebb azok száma, melyek békésebb foglalkozásra utalnak.

A czimerészet harcziás századokban keletkezvén s virágzóván, nem csodálhatjuk, ha különösen emberi alakjait harcziás helyzetben tünteti elő s hogy még századok multával is különösen harcziás idöket át élt hazánkban e jelleg ábráinál meglehetős mérvben szerepel. A czimerészet e sajátosságához hiven hatósági czimereinknél előforduló emberi alakok vagy pánczéllal s karddal vannak elötüntetve vagy magyar öltönyben és pedig részint régibb huszár, részint hajdu jelmezben s ezek mindenkor karddal. Ily harcziás helyzetben láthatók a növekvő alakok kevés kivétellel, nem különben a karok is. Békésebb foglalkozást csak néhány különösen bányász alak tüntet fel. Ezen főleg harcziás foglalkozásu emberi alakok közül a városi czimereken kevés jön elő, nagy részök inkább a megyei czimereknél látható. Külömben ezen emberi alakok s test részek nagy része már a czimerészet hanyatló korszakából keletkezik s ezért a helyes czimerészeti elvek szerint való előállítást egy részök nélkülözi is, bár vannak köztük igen helyes kivitelü czimer ábrák.

Ezen a hatósági czimereken előforduló harcziás emberi alakok s emberi testrészekre nézve meg kell említenünk még

azt, hogy ez éppen egyike azon sajátosságoknak, melyek által hazai hatósági czimerészetünk a külföldi hasonló czimerektől különbözik, mert ha a külföldi pl. Német városi vagy tartományi czimereken áttekintünk, számtalan elütő nemét és fajtát látjuk a legkülönbözőbb czimer főleg czimerészeti ábráknak, azonban a harcziasság jellegét oly mérvben sehol sem találjuk feltüntetni, mint a mi hatósági különösen megyei czimerészetünkben. Ez különben egy vonás harcziasság nemzetünk küzdelmes életéből, mert ha nemzetünk történetén végig tekintünk, láthatjuk, hogy kiválóan a töröknek Európába történt betörésétől fogva egész kül és belélete a XVIII-ik század elejéig a legkimerítőbb, sokszor legféltetlenebb kül- és belharczok között folyt le. Nem csodálhatjuk tehát, ha a harcziasság jelleg nem egyszer történeti eseményekkel vagy mondás háttérrel összekötve különösen megyei czimereinknél kifejezést nyert. Azonban e jelleg kitüntetése mégis nem oly túl súlylyal eszközöltetett, hogy ezáltal e czimereink akár egyoldalúsággal, akár hasonló ábrák változatlan használatával vádolhatók lennének s ezáltal az egyensúly megzavarva egyáltalán nincsen.

A czimereken előjövő emberi alakok egy tetemes részét teszik a vallási kegyelet személyei u. m. szentek és angyalok alakjai, melyek főleg a városi, de bár nem oly gyakran a megyei czimereknél is előfordulnak.

A megyei czimerek közül Bács-Bodrog megye czimerén Szent-Pál alakja, Esztergom megye czimerében Szt.-Adalbert alakja; Csanádmegye czimerében Szent Gelért alakja; Belovármegye czimerében Szent-György alakja, Csik megye czimere szivpaizsában Szűz-Mária alakja; Fejérmegye czimerében Szent-István térdeplő alakja jön elő a koraát a kisdud Jézust tartó s felhőből előtűnő Szűz-Máriának ajánlva. Tolnamegye czimerében Szent-István és László alakja, Szolnok-Doboka megye czimerében Szent-László király mellképe látható¹⁾, végre Zemplén megye czimerében két angyal koronát tart.

Az említett szent alakok az illető megyék történelmi multjához kevés kivétellel szorosan csatolvák, mert egy vagy más jelentékenyebb vagy kisebb jelentőségű, az illető hatóság területén előjövő esemény előidézői vagy szereplői voltak vagy a megye területén levő valamely főtemplom patronusai vagy püspökei valának. Előjövetelek a jelzett czimereken tehát nem egyszerű véletlen s önkényű felvétel által történik, hanem a mult eseményei s a kegyeletteljes érzelmek maradandó kifolyásai.

A vallási kegyelet említett személyi s tárgyai főleg a városi czimereken gyakoriak. A városok — mint már fentebb

¹⁾ Archeologiai É. tesítő XI. köt. 9. szám. 275. lap.

is jeleztük — míg tetszés szerint magok választottak magoknak pecsétet, arra többnyire, mint a káptalanok és monostorok azon szentnek képét vésették, kinek pártfogó oltalmában állott a város és kinek tiszteletére volt szentelve annak főegyháza.¹⁾ A pecsétre vésetett alak később, midőn a városok czimereket kezdtek használni átment a czimerekre s lett czimer-ábra belőle. Így látjuk, hogy Bakabánya czimerében Szent-Miklós a fő czimerábra, különben e szent a város patronusa is; Győr város czimerében István vértanu jön elő. Libetbánya város czimerében Szent-Kelemen, a város patronusa látható, mint czimerábra. Ujbánya pecsétén nemzetünk nagy asszonyát szemlélhetjük, előtte Nagy Lajos Király, kitől a város szabadalmaikat nyerte,²⁾ pénzes szekrényt nyújt Mária kisdédének. Bártfa város ősi czimerének Szent-Egyed volt czimerábrája s csak később vétettek fel helyette más, a mai czimer alakok.³⁾ Nagy-Sombat város czimerét Keresztelő-Szent-János feje egy küllős kerék közepén, különben Keresztelő János a város védszentje.⁴⁾ Munkács város czimerén Szent-Márton, Arbe (Dalmat) város szimerén Szent-Kristóf jön elő. Bazin város czimerén Szűz-Mária a kisdéd Jézussal, Szabadka város czimerén két szent alak, Szent-György város czimerén Szent-György alakja a mint a sárkányt leszurja s Eszék város czimerén két angyal jelenik meg.

A vallási kegyelet tárgyaiból használtatik a husvéti bárány, mint Krisztus urunk feltámadásának jelképe Debreczen, Szeged, Trencsén, Korpona és más városok czimerein, hihetőleg II. Andrásnak a szentföld megszabadításáért vállalt fegyveres készüléteit jelenti — írja Érdi János.⁵⁾ Nézetünk szerint ez mindenesetre még bebizonyítandó volna, mert nagyon kétséges, hogy II. András idejében a városok rendes czimerrel bírtak-e? Inkább valószínű, hogy egyes városok a talán általuk már ekkor használt pecsétekre önkényűleg felvették ezen szent képet.

A mythologiai alakok régi városi s megyei czimereinken nem jönnek elő, csak az egészen új keletű Szörénymegyei czimerben jelenik meg Herkules kaczagánya ive és fütőkőse, jelképezve az e megye területén levő világhírű mehádiai fürdőt,⁶⁾ úgy Besztercze-Naszódmegye czimerén látható Romulus és Remus alakja a farkassal.

¹⁾ Tudománytár Újfolyam II-ik évf. III. k. 1838. 188 lap.

²⁾ Tudománytár. Újfolyam említett lapján.

³⁾ Hazánk s a külföld című lap. 1867. évi 6. szám 91 lap.

⁴⁾ Cerographia Hung. 190 lap.

⁵⁾ Tudománytár fentebb idézett lapjain.

⁶⁾ Arch. Értesítő. 1877. évi XI. kötet 2. szám 37. lap.

Az emberi alakok s a vallási kegyelet személyei s tárgyai mellett fontos szerepet visznek s nagy számmal is jönnek elő hatósági czimereinken az állati alakok.

A középkor az állati alakok által való jelképezést nagyon kedvelte s valamint egyéb téreken, úgy a czimerészetben is az állati alakok nagyon fontos szerepet visznek.

A czimerészetben különösen részint a családok öröklő jellege, részint egyeseknek megkülönböztető tulajdonsága nyer kifejezést az állati analogia alapján. Így történt, hogy a csaták hőse rendesen azon állatképével díszítette magát, melyhez egy vagy más vonásaiban hasonlónak kívánt látszani, mint például az oroszlánhoz vitézségben és méltóságban, a kigyóhoz eszélyben, a sashoz fenkölségben, a solymhoz éles látásban, a pelikánhoz önfeláldozásban stb. Ezenkívül tán arra is számított, hogy ellenfelét megfélemlíti hasonló ábrázolásokkal, mert mint Grimm kimutatja régebbi időkben a vadak nemcsak testi erejük s kegyetlenségök miatt voltak félelem és rettegés tárgyai, hanem még inkább gonosz szellemek, titokzatos erők megtestesüléseinek tekintettek, melyek alattomos utakon készítenek bajt az emberek számára s büvölő hatalommal bírnak, valódi neveiken szólítani, ép ez okból ártalmasnak vélték, ellenben hizelgő epithetonokkal halmozták el.

A magas életkor, melyet némelyikök elér, még fokozza a babonás hiedelmeket, hitték, hogy időnkint tanácskozára gyűlnek össze s intézkednek az emberek sorsát illetőleg.¹⁾ Innen az a fontos szerep, melyet a történelmi hagyományokban játszanak s innen van az, hogy a czimerészetben is oly fontos szerepök jut az állatoknak s oly nagy számmal jönnek elő. Az állati alakok a családi czimerekből csakhamar átmentek a hatósági czimerekbe s ott különösen a vármegyék czimerein fontos szerepök van s tetemes számmal jelennek meg, mint czimer-ábrák.

A hazai, városi s vármegyei czimereken az állati alakok közül leggyakoribb az oroszlán, a hősie batorság, régi idők-től fogva használt jelképe. Előfordul különféle helyzetben, egy és két farokkal, leginkább két lábon felállva. Színe különböző, leginkább veres s arany. Kettős farokkal Pest-Pilis- és Soltmegye régi czimerén, úgy Mosony, Borsod, Arad, Pozsega, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Szilágymegye czimerén; egy farkkal Békés-, Kőrös-, Szepes-, Ugocsamegyék, Lőcse, Szabadka, s Eperjes városok czimerében látható. Temesmegye czimerében mintegy uszva teste felső része vízből tűnik elő. Zágrábmegye s

¹⁾ Lásd e kérdés bővebb fejtegetését: „Az állatvilág mythológiája“ Böhm Sándortól. Ellenőr politikai lap. XII. évfolyam. 1880. márcz. 11-én m-g-jelent 119. szám.

Kőrösmegye czimerében pedig koronás oroszlán fej jelenik meg valószínűleg Dalmácia czimeréből vétettetett át. Az oroszlán mellett leggyakrabban használt állati alak a szarvas, mely úgy látszik rendesen a hajdan nagyobb erdőkkel bíró megyék czimereinél tűnik elő leginkább, így látható Szepes, Szathmár, Trencsén, Szerém, Varasd, Közép-Szolnok s növekvő alakban Jász-Kun-Szolnok és Pozsonymegyék czimerében; a medve megjelenik Beregh-, Árva-, Komárom-, Krasznamegyék czimerében; a nyest többnyire a szlavoniai vagy ezzel szomszédos horvátországi megyék czimerein u. m. Kőrös, Pozsega, Verőcze, Zágráb czimerein; a farkas Turóczmegye czimerében; a ló lovassal együtt Jász-Kun-Szolnokmegye, Zára város czimerén; a kecske Máramarosmegye czimerében.

A madarak közül legjelentékenyebb czimerábra a sas, mely rendesen repülő állásban s fekete színnel látható hatósági czimereinknél; előjön Liptó, Alsó-Fejér, Trencsénmegyék, Varasd, Eszék, Kismarton városok czimerén. Fél sas látható Kasza, Eperjes, Szeged város czimerében; a kétfejű sas pedig, a német római császárság eme jelvénye Temesvár s Fiume czimerén jelenik meg.

A sason kívül előjön: a galamb Csongrád, Szilágy, Kőrös, Pozsega megyék; Kővárvidéke és Ujvidék város czimerén, vércse (Karvaly) Szathmármegye czimerén; a gólya Hevesmegye; a lud Torna; a strucz patkót tartva, Vasmegye; koronából növekvő strucz csőrében patkót tartva Besztercze czimerében; hattyu Krasznamegye; holló Hunyadmegye czimerében.

A hüllők — többnyire az illető megye természeti tulajdonságait jelezve — számosan jönnek elő, így halak láthatók Beregh, Bihar, Heves, Máramaros, Szathmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplénmegyék czimerében. Hol a halak megjelennek ott rendesen akár rendes alaku, akár habos polyák is előfordulnak.

A hüllők országából a halakon kívül használtatik még a rák Szathmár, Ugocsa, Turóczmegyék; a gyík, még pedig a czimer szegélyén kettő is, Selmeczbánya város; a kigyó Heves s Külső-Szolnokmegye czimerében, mint mellék ábra a gólya csőrében; teknősbéka Heves s Külső-Szolnokmegye czimerében.

A rovar világból előjönnek a méhek méhkassal együtt Krasznamegye czimerében.

Az imént jelzett állati alakok, mint már megemlítettük növekvő s félalakban is majd pedig állva, ülve, repülve, futva, uszva stb. helyzetekben fordulnak elő.

Ezen az állatvilágból vett czimer ábrák ellőállítását tekintve egy részök a czimerészeti helyes elveknek megfelelő,

de sok van olyan, melynek előállítása szabálytalan. Különösen a czimerészet helyes elvei ellenére számos állat rendesen természetes alakjában s színében állittatik elő s ezek a czimerészeti sajátosságos jelleget nélkülözik, miért szabályosaknak nem is mondhatók. Az ily hibás alakok főleg a török kiűzése utáni időből, mikor a czimerészet már Európa szerte hanyatlásnak indult s helyes elvei feledésbe mentek valók, midőn a felszabadult megyék s városok tömegesen nyertek czimereket. A vármegyék s városok czimererein előjövő emez alakok az orosz-
lánt és a sást kivéve rendesen az illető hatóság természeti viszonyaival hozhatók összeköttetésbe s e természeti tulajdonságok és sajátosságok vannak általuk az illető hatóság czimerén kifejezve.

A mily szép számmal előtűnnek az állatország alakjai a czimereken, ép oly számos czimerábrát láthatunk a növényországból, melyek ép úgy mint az állatvilág alakjai kevés kivétellel az illető hatóság természeti tulajdonságai s viszonyai kifejezésére vonatkoznak.

A növény országából számosan fordulnak elő a fák, és pedig terebélyes fák Arad, Bács, Liptó, Szerém megyék, Debreczen város czimerében; párisalmafa a régi Marosszék czimerében; fenyőfák Árva, Közép-Szolnok, Krassó, Trencsén, Zaránd, Zolyom megyék czimerében. Egész erdő látható Bestercze-Naszodmegye czimerében. Fatörzs három csonka ággal előtűnik Szabolcsmegye czimerében; a fagyókér pedig Brassó város czimerében.

Előjűnnek leszakított galyak rendesen gyümölcsessel, ilyen látható Somogy czimerében. Igen gyakori a makk és pedig cserággal vagy a nélkül, egy vagy több és pedig megjelenik Beregh, Szathmár, Ugocsa, Veszprém megyék czimerében.

A czimerészet két sajátosságos czimer ábrája a rózsza és lilium közül az első ritkábban tűnik elő a hatósági czimereken, eddigelé csak Torontálmegye s Rozsnyó erdélyi város czimerén látható. A lilium azonban gyakori és pedig stylizált alakban, mint a középkorban általában használtatik. Ez az Anjoukkal jött be Magyarországra s azok családi czimeréből ment át a családi czimerek közé. A hatóságiak közül főleg azon városokén láthatjuk, melyek az Anjouknak köszönhetik vagy általán szabadalmaikat vagy kibővített előjogaikat. Ezek közül a lilium előjön Szepesmegye, Breznóbánya, Kassa, Korpona, Libetbánya, Körmöcz városok czimerén.

A gyümölcsök közül használtatik a szőlőfürt Beregh, Baranya, Bihar, Szathmár, Ugocsa, Zemplénmegyék czimerén, mindezen megyék különben is bortermelésükről nevezeteseek. A szőlővenyige fürtökkel látható Modor város czimerén. Az epervirág Eperjes czimerében, mint mellék ábra jelenik meg.

A gabona termelésre emlékeztető buzakalászhok s kék- közöl előjön a buzakalász Szabolcs, Közép-Szolnokmegyék; a kéve Bihar- és Szathmármegyék czimerein. Végre még a tengeri tők levél előfordul Szekszárd czimerében s a nád pedig látható, mint a mocsáros vidék jelképe Bihar- és Ruszt város czimerében.

A növényország ábrái tehát mint azt egyes ábráknál jeleztük is, az illető megye nevezetesebb természeti tulajdonait, előnyeit vagy sajátosságait jelelik.

Az égi testek közül a nap emberi arczczal, rendesen aranyos, olykor veres színben, sugaraktól körülveve jön elő és pedig Háromszék-, Udvarhely-, Krassó-, Turóc-, Torontál-, Veszprém- és Csikmegyék, Károlyvár, Pozsega és Pécs városok czimerén. A hold egy ezüst, olykor arany vagy veres színű sarló alak jobbra, balra vagy lefelé fordítva. belső oldalán rendesen emberi ábrázattal használtatik.

A hold telt alakban nem, hanem csak mint félhold szokott czimerábraképpen megjelenni. Előjön Háromszék, Krassó, Turóc, Veszprém megyék, Pozsega, Pécs, Zágráb városok czimerében.

A csillagok rendesen 5—8 hegyes sugárral, arany, ezüst vagy veres színezettel tűnnek elő és pedig Varasd, Verőcse, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Háromszék, Zágrábmegyék, Komárom, Kőrös, Pozsega, Soprony, Zágráb városok czimerén. Megjegyezzük, hogy ez égi testek különösen mint mellék czimerábrák és pedig a hold, nap, hold vagy csillagok együtt jönnek elő.

A felhő is látható Fejérmegye czimerében, melyből Szűz-Mária alakja tűnik ki. E czimer azonban inkább festményhez hasonló, mint correct kivitelű czimerhez egyéb hiányai miatt is.

A paizslásban gyakran megjelenik a bármás hegy, mely az ország czimerében szintén elő jön, de egyes családok czimereiben hasonlóképpen gyakori. Ily hármás hegy vagy halom látható Gömör, Pest-Pilis-Solt, Szepes, Temes, Veszprém-megyék, Szekesfejérvár, Szakolcza városok, czimerén. Ezenkívül használtatik három külön álló hegy Zolyommegye czimerében s a czimer főábráját képezi a közben álló fákkal együtt, holott rendesen a hármás hegy mint egyik mellékábrára szokott megjelenni, többnyire czimer talajképpen a czimerlábban. Hegyek előjönnek még Bihar, Krassó-megye czimerében. Szikla előfordul Kővárvidéke, Csanádmegye czimerén. Bánya pedig hegygyel együtt előtűnik Máramarosmegye s Nagy-Bánya város czimerén. Végre mocsár Bihar- s Hevesmegye, víz pedig Eszék város czimerén látható.

A természetvilág tárgyaiból a képzelet s regék alkották a szörnyeket vagy költött — képzeleti — lényeket, melyek czimerészetünkben is előjönnek. Ezek többnyire keletről származó mondák és elbeszélések alapján keletkeztek, melyek borzasztó dolgokat regéltek sárkányokról, szirénekről, baziliszkekről, a grifmadárról stb. Ezen szörny vagy képzeleti állatok közül a megyék s városok czimerein előfordul a grif Liptómege, Abrudbánya város új czimerében; a sárkány Szent-György város s az egyszarvu Szepesmege és Egerváros czimerében.

A mesterség s művészet által előállított tárgyak köréből temérdek czimerára használtatik a hatósági czimerészetben, azonban ezek nagy része nem mint fő, hanem leginkább mint mellékábra fordul elő rendszeren a főábra által tartva vagy emelve vagy annak díszítéséül szolgálva

Az emberi mesterség s művészet által előállított tárgyak közül vett czimerábráknak egyik legjelentékenyebb részét képezik az épületek u. m. várak, várfalak, toronyok s kapuk, melyek rendszeren főábrák. A hatósági czimerészet kezdetét a városok körében vevén a már említett pártfogó szent alakokon kívül legelső s leggyakoribb czimerára a várfal, torony és kapu volt, mert midőn a cimerek használata a városok közt terjedni kezdett, mindenesetre legelsőbben is oly alakra gondolhattak, mely legkönnyebben és legsajátságosabban kifejezi az illető várost s annak erősített voltát a czimeren. Ez pedig nem lehetett más, mint a várost körülvevő, azt harcziás támadások ellen védő várfal s annak más részei u. m. kapu, torony stb. s mindezeknek számtalan különböző fajait s változatait látjuk is hatóságaink czimerein. Ezek használata nemcsak hazánk határai között terjedt el, de külföldön is a leggyakoribb czimerábrák a városi cimereken.

Hatóságaink cimerein előjön a várfal, torony s kapu nélkül csupán rovátkokkal Korpona város czimerén; várfal egy kapuval torony nélkül Vasmege s Aradváros czimerén; várkapu egy toronnyal Gömör, Torontál, Varasd megyék, Győr, Kis-Márton, Pest, Selmecz, Szathmár-Németi, Temesvár városok czimerén, várkapu három toronnyal Veszpémmege, Kolozsvár, Budaváros régi czimerén, úgy Székesfejérvár, Soprony városok czimerén; két Várkapu három toronnyal Budapest osztott czimer paizsa alsó részén; — vártorony Varasd város czimerén; három külön álló torony Szilágymege, Ujvidék város czimerén; — várfal egy kapu toronnyal Kaproncza város czimerén; várfal két torony s egy kapu toronnyal Komárom, Pozsega, Pozsony és Zombor város czimerén; — várfal egy torony s két ka-

p u v a l Kőszegváros czimerén; várfal három toronynyal Közép-Szolnokmegye czimerén; — várfal két toronynyal s kapu három toronynyal Esztergom város czimerén; várfal mely felett ismét várfal, azon három kapu toronynyal Zágráb város czimerén; vár fallal kerítve, belől épületek s templomokkal Pécs város czimerén. A vár, torony s kapu eme számtalan változatain kívül előfordulnak még az épületek közül templom három toronynyal Bars-, Udvarhely- és Temesmegye czimerén; ház egy emelettel Szathmármegye czimerén; hid három, bolt-hajtással Eszék város czimerén.

Az emberi mesterség s művészet által előállított más tárgyak az említettekén kívül a czimereken leginkább, kevés kivétellel, mint mellék ábrák jönnek elő, mint már említettük s ritkábban használtattak mint főábrák.

Ezen tárgyak nagy számmal láthatók czimereinken rendszeren jelvényi jelentőséggel. Megemlíjtük közülök a következőket: korona és pedig részint az ország szent koronája, részint nyílt — rendszeren lilimós — korona előjön Bersod, Kőrös, Kraszna, Liptó, Mosony, Pest-Pilis-Solt, Temes, Somogy, Zala, Fejér, Brassó és Ung megyék, Bártfa város czimerében; a püspökbot, mint mellékábra Csanád- s Esztergommegye czimerében; a kard Barsmegye, Hajdúvárosok, Hont, Nográdmegyék czimerében; az országalmája Pest-Pilis- és Soltmegye czimerén; a czimer és pedig részint az ország czimere, részint családi czimer: Fejér-, Nográd-, Nyitra- és Sopronymegyék czimerén; keresztbe tett két kulcs Aranyos-Maroth város czimerén; a mérleg mint az igazságszolgáltatás jelvénye Borsodmegye czimerén mint mellék ábra; a puska a volt Hajdukerület czimerén; a félkerék a Jász-Kunkerület, Pozsonymegye Kézmárk városa czimerén; a kereszt és pedig érdemrend kereszt alak Kőrösmegye czimerén; egy ágú keresztetek Udvarhelymegye czimerén; két ágú kereszt Lőcse, Zolyom város, Szabolcs- s Csikmegye czimerén; hármassal kereszt Kőrös város czimerén; lóher levelű kereszt Szent-András kereszt alakban Belóvármegye czimerén; fegyver csoport a régi Marosszék czimerében; bárd Nyitramegye s Bártfa város czimerén; nyíl felhúzza Szabolcsmegye czimerén; kürt a Jász-Kunkerület czimerén mint mellék ábra; bőségszaru Torontálmegye czimerén; oszlop Eperjes város czimerén orszálán által tartva; horgony Verőczemegye, Károlyvár város czimerén; zászló Zombor város, Zára város és Temesvár város czimerén mint mellék ábra; bányász kalapácsok Selmecz és Bakabánya város, Szörénymegye czimerén; korszó Fiume czimerén; bizantinok, (arany karikák) Maros-Tordame-

gye új czimerén; bomba, mely ugyan határozottan helytelen*) czimer ábra, Arad város czimerén.

Végül a cimereken előforduló egyes betűkről, melyek a cimereken jövőn elő s így a czimertáblához számíttatnak — kell megemlékeznünk. Ezen betűk hatósági címereinknél rendszeren az uralkodóra emlékeztetnek, annak neve kezdő betűjét jelentve. Így Baranyamegye czimerén belül a várkapuján egy kis paizsban L I. betűk jönnek elő Leopoldus primus-t jelentve, mert a megye ennek uralkodása alatt foglaltatott vissza a töröktől s ezen király adta vissza kiváltságos jogait¹⁾ Krassó és Torontálmegye czimerének közepén a czimert kétfelé osztó polyán látható „J II. M T”, mely betűk Josephus secundus-t és Mária Théréziát jeleznek. Pécs város czimerén és pedig a paizs főben szintén egy polyán ugyancsak az imént említett betűk. Károlyváros czimerén szív paizsban pedig II betűk (Josephus II.) jönnek elő. Mindezen betűk tehát az illető hatóságok multjára és pedig a kiváltságot adományozó vagy visszaadó uralkodó nevére vonatkoznak.

Az emberi művészet s mesterség által alkotott tárgyaknak a cimereken való szerepléséről megemlékezve láthatjuk, hogy azok mily tetemes számmal s mily nagy jelentőséggel jönnek elő, s habár vannak is olyanok, melyek czimerészeti szempontból kifogás alá esnek, mint pl. a puska s bomba, melyek azon korban, midőn a czimerészlet virágzott nem léteztek s így helyes s szabályszerű czimerábráknak nem tekinthetők**), de egy tetemes részök mind az előállítás szabályszerűségét, mind az ábrák megválasztását tekintve a vizsgálódás eredményét egészen kielégítővé teszi s városi s vármegyei czimerészeitől e tekintetben is kedvező ítéletet mondhatunk.

A czimerábrák egy nagy részének helyes megválasztása mellett azok változatossága s elég szép száma is említésre méltó s egyoldalúsággal vagy az alakok nagy száma egyformaságáról nem igen vádolhatók, mert ha egyesek többször előjönnek is, de oly különböző helyzetben s oly elkülönítő válto-

*) Ugyan miért?

¹⁾ Cerographia Hung. 132 lap.

**) Szerző itt világosan vallja magát amatéves nézet pártosának, hogy a mi nem középkori, az nem lehet czimertanilag helyes. Vagy van még ma valami jelentése a czimernek, vagy nincs. Ha nincs, dobjuk hát a lomtárba a cimereket, paizsostól, idomostól, mindenestől; de ha van, a mint hogy van is, mi jögon kívánják megfosztani az ujonnan keletkező czimer — most nemességet nyert család, ujonnan szervezett testület, hatóság, tartomány, állam czimere — szerkesztőjét attól a szabadságtól, hogy most létező bármi tárgy képét vehesse fel czimerébe? Mért ne lehetne puska, ágyú, bomba helyes czimeridom, ha ij, berbécs (ostromgép), nyíl az lehetett?

zatos előállításával, hogy az egyoldalúság vagy egyformaság vádja a nagyobb számú czimerek áttekintése után csakhamar elenyészik.

A hazai városok s vármegyék czimerein előforduló s használt czimerészeti és közönséges czimerábrákról a czimerek ezen fontos kellékeiről mégemlékezve, szólnunk kell még a czimereknek nem leglényegesebb, de azért azokon szintén előjövő egyéb czimer részletekről, melyek nem a czimerben, hanem azon kívül fordulnak elő. Ezen részletek a czimer küljárulékai, melyek a czimer körül vagy felette, vagy alatta használatnak. Ilyenek a sisak, korona, toromba (sisak s koronadísz) foszlányok és paizstartók.

A városi s megyei czimereknél bár előjönnek a czimer küljárulékai, de a lényeges alkatrészekhez nem tartozván el is hagyhatók, sőt régibb czimerészeti elveknél fogva ezek inkább a családi s nemzeti czimerekkel járnak s régibb időkben ilyenekkel városok, községek ép úgy egyházak s nők nem is bírtak. A magyar akadémia archaeologiai bizottsága ezen régi czimerészeti elv alapján s más praktikus okoknál fogva ezeknek a városi s megyei czimereken való használatát nem is javalja¹⁾

Ezen küljárulékai habár nem gyakran, mert számos oly czimer van, melyeken — igen helyesen nem használatnak, — de hazai városi s vármegyei czimereink között mégis többször előfordulnak. Közülök különösen a sisak gyakoribb, mely a heraldika virágzó korában igen fontos jelentőségű volt. Használata e czimereknél, mint fentebb előadtuk, nem szabályszerű, mert csak ott jöhet elő szabályosan, midőn a lovag által a fő védelmére viseltetett s így tulajdonképpen csak lovagi személyek s nemzetségek czimereinél. A községek s városok úgy vármegyék hazai czimerészetünkben szabály szerint régebben sisakat nem viseltek, de mégis némelyek különös kitüntetés képpen nyertek ilyenek használatára jogot. Ezen czimerészeti szabály nem csak nálunk volt honos, hanem külföldön is általános fgyelemben tartatott²⁾.

¹⁾ Archaeologiai Értesítő XI. köt. 2. szám. 38 lap.

²⁾ Sacken Katech der Heraldik 8. lapon. — Ugy lásd Hefner Handbuch der theor und prakt Heraldik I. Theil 108 lap.*)

*) Ismét nagy kérdés. A czimer azért van paizson, mert eredetileg valósággal paizsán viselte a lovag; azért van a tetején sisak, mert a lovag fején is volt sisak. A város vagy megye nem lévén személy, nem is visel siskát; tehát — mi dják a mi tudós czimerészeink (s. v. v.) — a sisaknak a megye czimerén nincs értelme! De hát paizsot visel a megye? — Nem helyesebb é a municipiumot, legyen akár város, akár ország, személynek gondolni, és ennek alapján az ő czimerét is egy alkotni, mint a valóságos személyi czimereket? A végén is e czimert a „herold“ viseli, tehát személy, s ha ennek rendesen nincs is siskája, de lehetne! Szerk.

Hogy valjon a városi s vármegyei czimereknél később előjövő ily sisakok különös királyi kedvezményből vagy csak a nemzetiségi czimer sisakok által létre jött megszokásból használtak-e? adatok hiányából nem deríthettük ki.

A hazai czimerészetben három fő sisak alak szokott előjönni a czimereken, u. m. a) mércze vagy csőbőr-sisak, (Topfhelm, kübelhelm) ez eleintén két, később négy össze-szegezett lemezből állt, melyeket egy zár lemez fedett be. A szem számára egy vagy két hasadékból álló nyílása volt. A régibb alak kicsiny, felül lapos, pusztán a fejet veszi körül, ez a tulajdonképp mércze vagy fazék-sisak. A későbbi alak nagyobb, a vállakig nyúló, felül ívezett, ez a tulajdonképp csőbőr-sisak. Ezen sisak alakok a XIII és XIV. században jönnek különösen elő.¹⁾ c) A csucsos-sisak (Stechhelm) ez egy felül kerekded sisak, melynek alsó része a nyakhoz simul, a felső és alsó rész között nagyon csekély, rostély nélküli nyílás van a látásra. A felső és alsó rész közt erősen kiszélesülő csőre van, úgy, hogy élzetben (profil) nézve, csucsos. Ez a XV és XVI. században használtatik. c) Rostély-sisak (Spangenhelm) ez alakja kerekdedségére nézve hasonlít a csucsos sisakhoz, azonban elől csúcs nélkül jön elő. Felül kerek, úgy, hogy még inkább tapad a fej és nyak alakjához s a látás nyílási szélesebb és rendszeren 1—7 rostélylyal van ellátva. Ez hazai czimereinknél leggyakoribb, előfordul a XV. század óta számtalan változatokban. A városi s vármegyei czimereken ezen sisakok közül a mércze s a csőbőr-sisak alakja az eddig közzé tett rajzok után ítélve nem használtatott s a csucsos sisak is csak Lőcse város czimerén fordul elő a Cero-graphia rajza szerint, azonban azt hisszük a XV. századból városi czimereknél többen is előjöhet, de a közlött rajzoknál igen kevés gondot fordítottak a sisak alakokra s így a rajzokon látható sisak-ábrákat minden tekintetben helyeseknek nem fogadjuk el s ép azért azon kérdés megoldását, hogy hány s mely városok czimerén jön elé ezen régibb sisak alak, jobb időkre kell hagynunk, midőn a hatósági czimerek eredeti alakjukkal közzé tétetnek.

A többi sisakkal ellátott czimer felett a rostély-sisak jelenik meg; — s ily rostély-sisak látható Hont, Gömör, Árva, Komárom, Nyitra, Liptó, Trencsén, Turóc, Somogy, Ung, Varsád, Zemplénmegyék, Breznóbánya, Debreczen, Eperjes, Soprony, Szeged, Zombor, Kassa városok czimerein. Mind ezen sisakok felett sisak-koronák vannak s ezekből emelkedik ki a toromba.

¹⁾ Vajjon?

E sisak-koronák a czimer sisakja felett csak a XIV. századtól kezdve használtatnak, eleintén szorványosan, most pedig már oly annyira rendszeresen, hogy czimer-sisak korona nélkül nem is látható.

A küljárulékoknak a sisakon kívül másik használt neme a korona, mely a czimer paizs felett a sisak helyén szokott megjelenni, néha azonban a korona felett még a sisak is előfordul.

A korona a hazai városi s vármegyei czimereknél igen gyakran s azok nemes voltát jelezve sokszor előjön, különösen az utóbbi időben. Ha a czimer minden küljáruléka elhagyatik is, de az öt águ koronát használni szokták.

Liliomos nyílt öt águ korona látható Arad, Baranya, Bars, Békés, Heves, Udvarhely, Szilágy, Győr, Krassó, Kraszná, Körös, Szepes, Torontál, Zolyommegyék, Győr, Székesfehérvár, Körös, Pécs, Temesvár városok czimerén. Budapest főváros új szerkezetű czimerére pedig a szent-korona helyeztetett, jelezve ez által is Budapest fővárosi jelentőségét és a hazai városok közt legtekintélyesebb voltát.

Ha a hatósági czimer felett korona fordul elő, akkor rendszerint sem sisak, sem toromba nem használható s ezen szabály alól csak kevés kivétel van czimereink közt, így a korona felett toromba jelenik meg Bars és Gömörmegyék czimerén. — Turoczmegye czimerén pedig a korona felett sisak s a felett még toromba jön elő.

A koronák, mint küljárulékok úgy látszik néha mint különös kitüntetések adományoztattak királyaink által, így Székesfejérvár város részére kiadott kir. oklevélben említetik, hogy a czimer paizst a hajtani dicső emlékezetű királyoknak ott történt megkoronázása emlékeül veres bélésű királyi arany korona fedi.

A czimer küljárulékok legmagasb helyén, a czimér külső legfelsőbb részén előjövő részletét képezi a toromba, mely áll a sisak s korona díszből, az az azon ábrából, mely a sisakból vagy igen ritka esetben a koronából emelkedik ki.

A torombának számtalan alakja jelenik meg a czimereken, melyek rendszerint a sisak vagy néha, mint imént jeleztük, a czimer felett levő korona felett jönnek elő s mintegy azokból kinőni látszanak. A toromba rendesen a czimer valamely fő ábrája szokott lenni, néha azonban attól elütő más alak is. A czimer fő- vagy egyik vagy másik ábrájához hasonló toromba látható Hont, Komárom, Liptó, Trencsén, Turóc, Varsád, Zemplénmegyék czimerén. A czimer belső ábráihoz nem hasonló toromba fordul elő Árva, Bars, Gömör, Somogymegyék,

Arad, Breznóbánya, Eperjes, Debreczen, Sopron, Szeged és Zombor városok czimerén.

A toromba egy sajátosságos nemét látjuk Abaujmegye cimere felett, hol se korona, se sisak nem jön elő, hanem egy koronás sas áll s karmaival mintegy a czimer felső szegélyébe kapaszkodni látszik. Borsodmegye cimere felett szintén hiányzik a korona s a sisak és ezek helyén egy szárnyas angyal fej látható, ugy szintén Beszterczebánya és Kőszeg városok cimere felett. Tornamegye cimere felett pedig egy koronás fej van; — végre Ugocsa cimere felett a sisak s korona helyén két rózsza közt egy lilium látszik.

A cimerek felett előjövő torombák ép úgy mint a cimrábrák jelentőséggel bírnak és pedig vagy az által, hogy hasonlók lévén a czimer-ábrákhoz ugyanazon jelvényi jelentőségük is van, mint azoknak, vagy magukba véve valamely vonatkozással vannak az illető megye s város akár történeti, akár helyrajzi, természetrajzi viszonyaira vagy mondai multjára, mert különösen a czimerészet hanyatló korában, ha a belső czimer-ábrákkal már az illető hatóságra vonatkozólag mindent vagy a mit akartak, ki nem fejezhettek, akkor a küljárulékokhoz folyamodtak s mi a czimer belső ábrái közül kiszorult, az mint küljárulék és pedig rendesen mint toromba állítottatott elő. Ez ugyan nem volt szabályos eljárás, de miután ily esetek megtörténtek ezért különösen a torombákra is figyelmet kell fordítanunk.

A küljárulékoknak az említetteken kívül egyik legszebb részét teszik a foszlányok (laciniae, Helmdecke), melyek különböző díszes alakban a paizs két oldalán folynak le s a czimer főszíneit viselik. A foszlányok eredetüket a valóságos sisakon hordott ruhanemű díszítésből vették, melyet a lovagok tornánál és más alkalmakkor viseltek. Ezek a XV. század óta vannak divatban. Mint kiválólag a lovagi cimerekre való díszítések a hatósági cimereknél szabályosan nem is használhatók, mert valamint a sisak, ugy az ahhoz tartozó foszladék csak ott jöhet elő, szabályszerűleg, hol az tényleg használtatott, mint a lovagoknál. kik a sisakot a fej védelmére, a foszlányokat annak díszítésére tényleg viselték s így ezek cimerein szabályosan megjelennek, míg a hatóságok cimereinél, melyek egy erkölcsi testület jelvényei, kifejezői, az ilyeneknek helyesen véve nem lehetne előjönni.

A foszlányok a régibb időben eleintén úgy tűnnek elő, mint festői arányos ránczokba szedett mentécskék, vagy lebegő kendők s kezdetben kicsinyek voltak és csak később lettek nagyobbakká. A XV. században kimetszett csíkok s a XV. szá-

zad közepén már mint hosszú levél alakú kivágott szalagok jelennek meg és többnyire mint bodros, csipkézett, arabeszk alakú cifrázatok állítatnak elő, melyek különféle tekeresekben, csucokban gyakran az egész paizst körül veszik. A XVI-ik században pedig nem annyira mint lombok, hanem mint cifrázott lombdíszek tűnnek elő. A régi művészek ezek előállításában igen nagy ügyességet fejtettek ki s a legnagyobb változatosság látható műveiken. A foszlányoknál a belső oldal és külső oldalszíne különböző s rendszeren a czimer paizs színe s fémével díszítve jönnek elő, a fém belül, a szín pedig kívül. Külömben e foszlányok a czimer paizs többi díszével összeköttetésben vannak s azok a hatósági czimerek egy részénél a legváltozatosabb alakban előfordulnak Székesfehérvár, Arad, Kassa, Győr, Eperjes, Kőrös, Lőcse, Soprony stb. városok, Abauj, Árva, Bars, Győr, Hont, Kraszna, Komárom, Szerém, Turóc, Ungb. megyék czimerein. A többi hatósági t. i. városi s megyei czimerek egy nagy részénél szintén megjelennek a foszlányok, de a legkülönbélebb s szabálytalanabb alakban s főleg a közel múlt századokban keletkezett czimereknél nemcsak minden izlés és szabály úgy czimerészeti jelleg mellőztetett e foszladékok előállításánál, de gyakran legkülönbélebb alakokká változtattak át, melyek minden czimerészeti sajátyságot nélkülöznek, sőt sokszor a paizst körítő minden jelentőség nélküli szabálytalan cifraságok gyanánt használtatnak. Így válnak gyakran az eredetileg a czimerek díszítésére, szolgáló eme foszlányok izléstelen s értelmetlen alakokká.

A czimer küljárulékok fentebb elősorolt részletein kívül még a czimereknél előjönnek az ugynevezett czimer díszművek, melyek a paizstartók (telamonok): a czimerpalást s a jelmondat.

A paizstartók vagy telamonok angyalok, emberek vagy állatok, melyek a paizst viszik vagy tartják vagy mint őrzők mellette vagy megette állanak. Ezek számtalan alak s változatban, különféle emberi s állati alakokkal jelennek meg és pedig a XIV. század óta.

Hazánk czimerészetében a XV és XVI. században az angyalok voltak igen gyakoriak, mint czimertartók. Igen csinos előállítású Kassa város czimere, melyet egy angyal tart, két kezével két oldalán fogja a sisakos czimer paizst.¹⁾

A ngyal, mint czimertartó látható még Bártfa, Kézmárk, Lőcse, Szeben, Varasd városok czimereinél és pedig csak egy angyal: — két angyal Zolyommegye, Pécs, Korpona, Zolyom városok czimerénél; — három angyal Kőszeg város czi-

¹⁾ Tutkó: Kassa város tört. évkönyve czimlapján.

merénél. Az angyal alakokon kívül megjelenik Szent Vid és Szent Modestus alakja a Fiume városi czimer két oldalán; egy pánczélos, sisakos, kardos alak s egy magyar ruhás, kalpagos, kardos s puskát tartó alak Udvarhelymegye, két hajdu a volt Hajdúvárosok, két huszár Temesmegye czimerénél; — két grif Aradmegye, egy orosz lán s egy grif Budapest főváros új szerkezetű czimerénél; két ló Temesvár város, egy sas és orosz lán Torontál és Verőcsemegyék, egy medve s egy bika Krassó-megye czimerénél.

E czimer paizstartóknak, úgy mint a czimer más ábráinak, szintén a sajátosságos czimerészeti jelleggel kell előállítva lenniök s a czimerészeti általános szabályai ezeknél is figyelemben tartandók; — azonban a hatósági cimerek egyrészénél ezek sem szabályszerűen használatnak s különösen a múlt századbeliek a helyes előállítást nélkülözik.

A czimerdíszítéseknek másik két faja u. m. a czimerpalást és jelmondat hatósági cimereinknél ritkábban fordul elő s csak némi nyomaira akadunk.

Czimer paláston jelenik meg Esztergom megye czimere, valószínűleg azon körülmény volt e czimer palást keletkezésére befolyással, hogy Esztergom megye örökös főispánja az 1848/49 év előtti időkben az ország herceg primása vala. Innét származtatható a megyei czimerbe bejutott hercegi palást, melynek több nyomaira hatósági cimereinknél eddig nem akadunk.

Jelmondat vagy czimermondat hatósági cimereinknél csak Fiume czimerénél jön elő, hol is alól egy szalagon: „Indeficienter“ olvasható. Egyes betűk azonban több czimeren megjelennek és pedig nem a czimeren kívül, mint czimerdíszítések, hanem benn a czimerben s ezért ezeket a betűket nem is számíthatjuk a jelmondatokhoz, hanem azokról, mint czimerábrákról már fentebb megemlékeztünk.

A czimerpaizsok, ábrák s küljárulékok részletes ismertetése után áttérünk a cimerek összetételeire és egyesítésére.

Az egyesítésnek négy módja közül a) betét (Einfassung) előfordul hatósági cimereinknél, mint szív paizs Turóc, Ugocsa, Baranya, Kőrös, Szepes, Zágráb, Varasd megyék, Károlyvár, Temesvár városok cimerein.

Az egyesítés másik s leggyakoribb neme b) a bekebelezés (Verschränkung) vagy a tulajdonképi egyesítés, mely keletkezik, ha a hasító vagy osztó vonal által a czimer paizst részekre osztjuk vagy hasítjuk s az így nyert helyekre helyez-

zük az egyesítendő czimerábrákat. Így osztó vonal által felosztott czimer paizson egyesítettett Budapest főváros czimere. Felül Pest, alól pedig Buda czimere tétetett; hasonló módon történt az egyesítés Pest-Pilis-Solt- és Kis-Kunmegyék czimerénél is. Jász-Kun-Szolnokmegye czimerénél pedig először a paizs osztatott, azután a felső rész hasítottatott s az egyesített megyék czimerábrái az így nyert czimer mezőkben helyeztetek el. A felnégyelés által történt egyesítés látható Zágráb s Varsasmdmegye czimerénél, mely czimerek több különféle czimerekből, köztük a Horváthországi, Szlapon és Dalmátországi czimerek állítottak egybe.

A harmadik egyesítési mód *c)* a beékelés (Einpfröpfung), előfordul Torontálmegye osztott czimerpaizsának alsó részében s Körösmegye osztott paizsának felső részében. Ez utóbbinál a Horvát- és Dalmátországi czimerábra közé a Szlapon nyest ékeltetik be.

Végül a negyedik egyesítési mód *d)* a rátevés (Einleibung, Auflegung) vagy ráhelyezés, példáját látjuk Kassa város czimerén, hol a pólyás czimer közepére egy félsas helyeztetik s egy részét a pólyáknak be is fedi.

Ezen összetételi és egyesítési módszerek szerint számos és pedig változatos előállításai jönnek elő a városi s vármegyei czimereknek. A korábbi ép úgy az újabb időkben a vármegyék területi rendezésénél, némely megyék egyesítésénél volt szükség sokszor két megye czimeréből is egy czimer alkotására, mely új czimer szerkesztésénél a főntebbi szabályzatok figyelembe vétettek.

A hazai, megyei s városi czimereknél a festvények, úgy a szörme művek és a dömöczkőzés is előfordulnak; jöllehet a szörme művek közül csak a hermelinnek van némi nyoma. Esztergammegye czimerében előjövő hercegi paláston s itt sem teljesen szabályos czimerészeti hermelin alakok, hanem inkább természetszerűleg vannak előállítva.

A czimerészeti festvények közül a fémek t. i. az arany s ezüst azt lehet mondani majd minden czimeren a fő vagy mellék ábra színekeppen előjönnek; néha pedig az állati elütő színű testrészek, mint a karmak vagy a csőr jelezésekeppen, bár ez ritkább eset.

A tulajdonképpii színek közül használtatik a veres, kék, zöld, fekete, nem egyszer a bíbor is többször a veres helyett. Ezek mellett különösen az újabb heraldikában gyakori a természetes szín embereknél, állatoknál s növényeknél is és pedig sokszor oly helytelenül használják ezt, hogy az illető czimerábrát minden czimerészeti jellegéből kivetköztetik. Az említett színek közül gyakran egy czimeren több is látható s leg-

gyakoribb a veres, kék, a zöld, ez leginkább a czimer láb-ban vagy is az ugynevezett czimertalaj előállításaképpen; a fekete már ritkább. Külömben azon főszabály, hogy színre szín s fémrre fém nem jöhet hatásági czimereinken meg lehetősen megtartva van, bár azért az eltérés s szabálytalan előállítás elég számmal észlelhető.

A dömöczközésnek szintén akadunk nyomára hatásági czimereinknél, így Kőszeg város czimer paizsa felső részén fordul elő ily dömöczközés fele díszítés. Nyitra város czimerének pedig egész mezeje apró csillagocskákkal van behintve.

A czimereken előjövő küljárulékok rendesen a belső czimerábrák vagy a czimermező színét követik, különösen azonban a koronára megjegyezzük, hogy ez arany szokott lenni s belől bíbor színű béléssel láttatik el. Ily koronával díszítette I. Leopold király Fejérvár város czimerét.

Külömben a czimeren s a czimerábrákon és küljárulékokon létező színeket alapos tanulmányozás és rendszeres kutatás alá akkor vehetjük, ha majd a hatásági czimerek eredeti alakjok s színeikkel közzé tétetnek és így minden tekintetben alapos tanulmányozás tárgyát képezhetik; jelenleg a nem egyszer gondatlanul s hibásan közzé tett előállításokkal kell megelégednünk.

A városi s vármegyei czimerészet terén tett s imént előadott vizsgálódások nyomán azon számtalan sajátságokról is szükséges megemlékeznünk, melyek folytatott tanulmányaink alkalmával felmerültek s melyek a mily jellemzők ép oly érdekesek.

Ha a jól felfogott czimerészet szempontjából tanulmányozzuk hatásági czimerészetünket, mindenekelőtt figyelünk kell arra, hogy azok czimerábrái mind alaki szerkezetüket, mind jelvényi, belső értelmi jelentőségüket tekintve az általános czimerészeti elveknek megfelelnek-e? különösen tehát ügyelnünk kell arra, hogy az ábrák előállításai a sajátságos czimerészeti jelleg szerint történtek-e? s hogy azok belső jelentőséggel és pedig történeti, topographiai, mondabeli vagy egyéb vonatkozással vannak-e az illető hatóságra, melynek czimerén előjönnek?

E szempontokból tanulmányozva hatásági czimerészetünket, nagy számú s igen nevezetes körülmények merülnek fel előttünk, melyeknek egyenkint s részletesen történő előadása azonban nagy terjedelmet véve, ezen értekezésünk szűk keretét meghaladná s így most a jelentéktelenebb részleteket mellőzve tanulmányaink köréből csak az egyrészről érdekesebb, másrész-

ről fontosabb eredményeket választjuk ki s a felmerült adatokhoz képest tárgyaljuk.

A czimerábrák s egyáltalán a czimerek alaki szerkezete s beosztása felett teendő észrevételeinket későbbre hagyva, ezután a czimerek belső értelmi jelentőségéről emlékezünk meg és pedig nem csupán történelmi, politikai, helyrajzi és földtani tekintetekre fektetve a főszólyt, hanem figyelve a mondákra, azoknak a czimerábrákra való vonatkozására; figyelve a czimerábráknak sajátosságos keletkezésére és az illető hatósággal való sajátosságos viszonyára; a hatóság elnevezését tekintve s végre azon számtalan változtatásokra, melyeken némely czimer, egy vagy több ábrája vagy annak belső felosztása átment.

Ezen előadott körülmények megfigyelése által hatósági czimereink tekintélye emelkedik s mind a czimerészlet barátja, mind a kevésbé szakértő előtt nem csekély világosság hárul ezen eddig ugyan kegyelettel tentartott, de belső mivoltukat s lényegüket tekintve alig ismert czimerekre.

Ha tehát hatósági czimereink ábráit a fentebbiek szerint gondos tanulmányozás alá vesszük, mindenek felett az ábrák már említett belső értelmi jelentősége ötlük fel a vizsgálódó előtt, mert mindenesetre sokkal inkább vonzodunk az oly czimerhez, melynek bármelyik ábrájának valamely jelentősége van, mint a melyik egyszerű jelentés nélkül való alak, sőt elfogadott helyes czimerészeti elv szerint az ábrák ily jelentősége megkívántató kellék is.*) Ép azért valamely megye s város czimere — nézetünk szerint — úgy s akkor felel meg különösen czéljának, ha kellő s szabályos berendezésén s ábráin kívül belső értelmi jelentőséggel bír, mert csak akkor válik azon város s vármegye igazi hű jelképévé és személyesítőjévé, ha azon város s megye akár történelmi, akár topographiai, akár természeti viszonyai, vagy mondakörből vagy a rege világból való valami sajátosságát jelképezi vagy csak pusztán jelzi is egyik vagy másik ábrája által. E hű jelképezésnél s jelzésnél fogva válik csak azzá, minek a jól felfogott czimerészlet szempontjából lennie kell.¹⁾

Hatósági czimereink nagy részénél észlelhetjük e jelképezést és pedig többször igen egyszerű s szabályos előállítás mellett, bár azért ama heraldikai elv, hogy minél egyszerűbb a czimer, annál több (qui porte le moins est le plus) ritkábban érvényesül, mert éppen az egyik árnyoldala a hatósági

*) ? Szerk.

¹⁾ Archeologiai Értesítő XI. köt. 2. sz. 34—38 lap. és ugyanazon kötet 9. sz. 274—275. lapok.

czimereknek, hogy nem egyszerű szabályos alakkal egy bizonyos s fősajátságát kifejezve jelennek meg s nem mint a példabeszéd mondja kevés szóval sokat akarnak mondani, hanem inkább számos alakkal akarják a megye vagy város minden nevezetes tulajdonát vagy sajátosságát akár symbolikus (jelvényi) módon, akár egyszerű jelezéssel kifejezni. Ezen czimereink közül ugyan ezuttal még nehéz dolog egyeseket — azok ábráinak értelmi jelentőségére — tekintve ismertetni, mert hatásági czimereink rajzai, ha olykor meg is jelentek, de azokhoz leírás, melyben az egyes ábrák jelentősége ismertette lett volna, éppen nem közöltetett; azért azonban a czimerészeti sajátságok bemutatása végett néhánynak ismertetését szükségesnek tartjuk.

A legujabb keletű czimerek közül igen ügyes előállítású s berendezésű az akadémia archeologiai bizottsága tervezete alapján készült Maros-Torda megyei czimer. Ez hasított paizson jelenik meg, melynek veres jobb mezőjét három ezüst habospólya metszi, a bal zöld mezőn elhintett arany bizantinok vannak. E czimerben a három habos pólya az illető vármegye főfolyáimait a Maros, Küküllő és Nyárad vizét, a zöld mezőn elhintett aranyok a Kunoktól a harezmezőn cselből elszórt s kövé vált pénzek mondáját jelezik. Ezen czimernél tehát az illető megye topographiai és mondai két fősajátsága (?) van jelképezve, s jelezve a használt czimerábrák által. Árvamegye czimerében két fa közt jobbra haladó medve alakja fordul elő, mi által a megye erdős vidékei és vadakkal telt erdei vannak kiüntetve, mely tulajdonságai e megyének maig ismeretesek.

Beregmegye négyelt czimerének jobboldali első kék mezőjében szőlő fürt van, mi a bortermelést, másikon cserágmakkal, ez az erdőségeket s a faternyéztést, a harmadikon medve van, mi az állat bőséget, a negyedikben a halak vannak, mi a halbőséget jelenti, mely négy tulajdonsággal a megye maig is bír

Borsodmegye czimerében kék mezőn álló oroszlán jobb karmában koronát, baljában mérleget tart. A korona tartása a korona hű védelmét s a mérleg pedig az igazság kiszolgáltatását jelképezi, mely joggal a hatóságok amaz időben, midőn e czimer adatott birtak is. . .

Mármarmegye czimerének felső részén a bánya látható, mely e megye ércgazdagságára s bányáira utal; a bánya felett egy vadkecske jön elő, mi a vad állatoknak a megyében előjöttét mutatja. Az alól levő két habos pólya pedig a megye főbb folyóit jelezi. Bélabánya város czimerében a két bányász kalapács az ott hajdan virágzó bányászatot igazolja. Végre Bereczk erdélyi városka czimerén előjövő, levelet tartó

kéz onnét ered, hogy a bereczkiek voltak régibb időkben a postások, kik leveleket, küldeményeket és árucikkeket Moldovába ki s onnan beszállítottak.¹⁾

A mondák, melyek a történelem minden ágában szerepet visznek s melyek tömkelegében nem egy történelmi esemény veszi kezdetét vagy elvész, a czimerészlet terén is, mint említettük előfordulnak.

Igaz ugyan, hogy nagyon óvatosan kell eljárunk e tekintetben s vigyáznunk szükséges, miszerint a XVI. és XVII. századi heraldikusok regegyártó hajlamának áldozatul ne essünk, de azért még nincs indokolva amaz újabb s többek által megindított eljárás sem, hogy e miatt minden traditiót figyelmen kívül hagyjunk.

Hatósági czimereinknél eddig ugyan nem sok gondot fordítottak oly czimerekre, vagy czimerábrákra, melyek bizonyos mondákkal vannak összekötve, vagy melyek tárgyait a megye multjával összefüggő mondai alak képeznék, de ennek egyik fő oka, hogy e czimerek eddig elé tudományos vizsgálat tárgya mind kül- s bel alakjuk, mind elrendezésük s ábráikat illetve nem igen voltak s csak annyiból szerepeltek, hogy mint a megye s város jelképei, jelvényei jól vagy rosszszul előállítottak. Hisszük azonban, hogy alapos vizsgálat, a történelmi s helyi hagyományok, okmányok és kútfők tanulmányozása nem egy ily érdekes mondat hoznak napfényre, mely a czimerre s az illető megye s város multjára is érdekes leendő.

Hatósági czimereink közül mondás alapot s jelképes előállítást látunk Fejérmegye czimerében, melyen Szent-István király a gyermek Jézust tartó Szűz-Máriának, Magyarország nagyasszonyának — az ország koronáját felajánlja. Ezen a messze mult világába visszamenő esemény — hagyomány szerint — a Székesfejérvári állam egyházban történt vala s éppen azért volt hazánknak századok óta mai napig a szűz anya patronája-védasszonya. Ezen kegyeletes hagyományon alapulva képezi ama jelenet Fejérmegye czimerének belső szerkezetét, minthogy e megye székhelyeül szolgáló város területén álló templomban történt e hagyományos eset.

Érdekes monda alakok láthatók Maros-Torda vármegye czimerén, hol a balra levő mezőn elhintett arany bizantinok a Szent-László idejében a Kunoktól a harezmezőn eselből elszort s kővé vált pénzek mondját jelezik, mely monda általán ismeretes²⁾ Szolnok-Dobokamegye czimerén pedig kék mezőben előjövő ezüst torony a két arany csillagtól környezve jelképezi a

¹⁾ Orbán „Székelyföld“ III. köt. 122. lap.

²⁾ Archeologiai Értesítő XI. köt. 9. sz. 275. lap.

deési óvári emlék-torony helyén hagyomány szerint a hét magyar vezértől tett frigykötést, a hét csillag a 7 vezért jelentvén. Továbbá az ezen czimer alsó mezőjén Szent-László király harcias bárdos alakja az illető megyében a Kunok ellen vívott diadalmas harczt jelképezi.

Ezen elősorolt három történelmi hagyományon alapuló monda, inkább csak a czimeren előjövő czimerábrákra utal s magának a czimer keletkezésének vagy változtatása módosítása történetével összefüggésben nincs.

A czimer eredetével nagyobb összefüggésben áll azon szintén történelmi alappal bíró monda, melyet némely íróink a székelly czimer keletkezésével összeköttetésbe hoznak. Ugyanis ezek szerint a székellyek régi czimerét Zsigmond király változtatta meg 1437-ben, adván a régi czimer helyett a napot és holdat, annak jeléül, hogy a székellyek úgy a török elleni harcokban, mint a pórlázadások alkalmával szorgalmasan vigyáztak, miként a nap és a hold az égen.¹⁾ Lakatos Siculiájában azt állítja, hogy a székellyek a napot s holdat Mátyás királytól nyerték.

Sajátságos s a város nevére is vonatkozó mondai jelleggel bír a Bártfa város czimerében előjövő s keresztben álló két bárd. A várost ugyanis a XII. század közepe táján a ciszterci barátok alapították, bárdal irtván ki a fát s az őserdők helyén templomot és apátságot építettek. Innen származott volna a város eredeti neve Bártfa, mely 1427-ig kivétel nélkül Bártfának iratott²⁾

A czimerekre vonatkozó történelmi mondák közül adatok hiányából többet nem ismertethetünk, mert a hatósági czimerek különösen a czimerészeti mondák tere — még nagyon parlag s mivelőre nem akadt. Mihelyt azonban e téren az adatok nagyobb számmal összegyűjtetnek, e czimerészeti mondák közelebbről fejtegethetők s bemutatathatók lesznek.

A czimerábráknak imént jelzett mondai ugy már korábban említett symbolikus s a megye s város más viszonyaira vonatkozó jelentőségükön kívül — vannak azok közt olyanok is számosan, melyek nem vonatkoznak oly szorosan az illető megye viszonyaira, hanem más okok vagy eseményekre. Többi közt pl. van számos oly megye, melynek czimer ábrája vagy ábrái közül egy vagy több valamelyik főispán vagy főispáni család czimeréből származott át az illető megye czimerébe. Így Pozsonymegye czimere ugyanazonos a Pálffy család régi czimerével, tehát az ott állandóan örökös főispánságot viselt Pálffy család czimeréből mentek át a czimerábrák Pozsonymegye czi-

¹⁾ Ducónics „A magyarok uradalma“ 1801. 54—55. l.

²⁾ Hazánk s a Külföld. 1867. évi folyam 6. sz. 91. lap.

merébe. Esztergam megyében pedig a megye örökös főispánja az ország primása lévén, e megye czimere egy hercegi palást alatt ülő főpapi (Szent-Adalbert) alak. Sopronmegye czimerén meg az Eszterházy család czimere használtatik, nem ugyan mint fő czimerábra s nem is teljesen ugyanazonos, mint Pozsonymegye czimere a régi Pálffy czimmerrel, hanem csak mint mellék czimerábra a pánczélos vitéz által lábánál tartott paizson jön elő. Szathmármegye kilencz részre osztott czimerpaizsa szívállása helyén a Károlyi család czimere látható. Sárosmegye czimerében levő koronás növekvő női alak pedig a Forgách család czimeréből ment át e megye czimerébe.¹⁾ Végre Eger város czimerében ott van az egyszarvu, mely Temesi György volt egri főpap czimeréből vétetett át a városi czimerbe.²⁾

Ezen előszámlált eseteken kívül számos megye czimerébe jutott be egyes főispán vagy főispáni család czimere vagy ezek czimeréből egyes czimerábra. Azonkívül egyes hatósági czimerekbe bejuthattak egyes előkelőbb megyei családok vagy férfiak czimereiből is czimerábrák, mint már imént említettük, azonban ezt csak akkor igazolhatjuk példákkal bővebben, ha a kellő adatok minden egyes czimerre felderítettnek.

Az országos czimer egyes részei, különösen a pólýák gyakran megjelennek a hatósági főleg városi czimereknél. A mellék tartományok czimerei szintén előfordulnak egyes területükön levő város vagy vármegyék czimerein, így Horvát- s Tótország megyéi s városi czimerein a Horváth ostábla, a Tót nyest s a Dalmát oroszlán főlk a nevezett czimerek eme részletei gyakoriak.

Az országos czimer ábrái közül egyesek kitüntetésképpen is adományoztattak királyaink által pl. a pólýák kiváló elismerésül adattak Nagy Lajos király által Kassa városának, hogy czimerében hazználhassa.³⁾

A királyi család s egyes tagjainak czimerei szintén előfordulnak némely megye s város czimerében pl. Hunyadmegye czimerében látható a Hunyady-ház gyűrűt vívő hollója. Kassa város czimere pedig II. Ulászló király által nemcsak megdiszítetik, hanem Anna királyné a czimerben meglevő 3 lilíomot szinte a maga nemzetségének három lilíomával bővíti meg azon ragaszkodásért, melyet a város férje iránt, Albert öcscsével a magyar trón elnyeréseért folytatott küzdelemben tanúsított.

A római szent birodalom két fejű sasa kizáró kitüntetésképpen adományozva főleg városi czimereken részint egész alak-

¹⁾ Cerographia Hung. 146. lap.

²⁾ Cerographia Hung. 162. lap.

³⁾ Tutkó Kassa város tört. évkönyvei. 28 l. és 220 l.

jában, részint részletekben is előfordul pl. Temesvár város czimerén egész alakban, Szeged és Eperjes czimerén fél alakban használtatik.

Oláhország czimere, holló csőrében keresztet tartva, előjön Besztercze-Naszódmegye czimere háttérében egy magas hegyen állva. Végre még megemlítjük, hogy Marosvásárhely czimerének ábrái a székelyek régi czimeréből vétettek át s így e czimer a székely nemzeti czimerrel ugyanazonos.¹⁾

A hatósági czimereken előjövő czimerábrák sajátosságai közt nem egy olyat lelhettünk, mely általános heraldikai szempontból is nevezetes jelenség s ép azért figyelemre méltó. A czimerészlet egyik érdekesebb sajátosságai közé tartoznak ugyanis az u. n. beszélő czimerek. A hazai hatóságok czimerei közt egy ily esetet ismerünk t. i. Szent György szabad királyi város czimerét, melyben Szent-György lovag jelenik meg a mint a sárkányt leszurja. Ezen czimer — tudunkkal — egyedüli beszélő czimer hatósági czimerészletünkben, némi vonatkozás a város nevére előjön Kecskemét város czimerén, hol egy álló kecske alak a főczimerábra, ugy Eperjes czimerén, hol az epervirág a sas által tartva jelenik meg, Régibb czimerén pedig három eper virág az osztott czimer paizs felső részén használtatott.²⁾

Végre a czimerábrákat illetve meg kell jegyeznünk, hogy egyes hatóságok czimerei belső ábráikat tekintve sok változáson mentek át. A többi közt Miskolcz város czimerében az 1433-ban megjelent pecséten Zsigmond király szakállas arcza volt látható, jelenleg pedig egy szerezsen alakot használ czimeréül e város: „Lehet ugyan — írja B. Radvánszky Béla, hogy ez egy későbbi adomány eredménye, de valószínűbbnek tartom, hogy az itt közöltnek eltorzított czimer alakja, a kétfelé nyuló szakállból lábszár, az arczból test és a koronából szerezsenfő, a korona alatti hajfodorból pedig a csillag és félholdig nyuló kar könnyen származhatott, ha avatatlan szemek utasították az értelmetlen vésnököt.³⁾

Némely czimerek nemcsak esetlegességek folytán, hanem egyébként is ábráikat s belső elrendezésüket tekintve koronkint különféle változáson mentek át. Némelyeknél az illető hatóság történetének majd minden nevezetesebb mozzanata a czimeren történt módosítás, bővítés vagy változtatás által van kitüntetve.

Czimereink közt, különösen nevezetes változásokon ment át Kassa város czimere, mely eredetét tekintve régibb keletű,

¹⁾ Orbán Balázs Székelyföld IV. köt. 108 lap.

²⁾ Archaeologiai Értesítő VIII. k. 93. lap.

³⁾ Arch. Ért XI. köt. 56 lap.

minthogy hatóságaink közt éppen Kassa volt az első, mely a czimerre királyi adományt nyert Nagy Lajos királytól 1369-ben. Ezen Nagy Lajos által adományozott czimer állt egy aranyos vonal közé igtatott három liliomból s azon felül négy vörös és fehér csik volt szélében. *) Később 1423-ban Zsigmond király a czimert kibővítette egy a czimert tartó kiterjesztett szárnyu vörös öltönyü angyallal, melynek fején kereszt és sugár koszoru van. 1453-ban IV. László király a már elődei által meg bővített czimer paizsát aranykoronával díszíti; 1502-ben II. Ulászló király által e város czimere újra megdíszítették és pedig a paizst tartó angyalnak vörös ruhája égszínüvé átváltoztatik, egyszersmind a czimer közepébe fél sas tétetett; a paizs fölé pedig két arany koronás sisak helyeztetett, melyekből sas szárnyak jönnek ki s egyuttal a két sisak foszlányokkal ellátatott. Anna királyné, Ulászló neje, a czimerben meglevő három liliomot a maga nemzetiségének három liliomával azon ragaszkodásért meg bővíti, melyet a város férje iránt mutatott.

Más városok czimerei szintén mentek át kisebb s nagyobb mérvü módosításokon, így Székesfejérvár város régi czimerét I. Leopold király egy koronával bővíti azért, mert a régi királyok e városban koronáztattak. Eperjes városa czimere pedig alapjában megváltóztatott I. Ferdinánd által, a régi czimer ugyanis állott az alsó részen aranymezőn két ezüst polyából; a felső részen három epervirágból; a mostani I. Ferdinándtól adományozott czimer következő: négy mezőre osztott paizson keresztben felváltva arany alapon egy fekete sas három eper virágot tart, a másik kék mezőben pedig egy ezüst oszlopot tartó, kettős farku arany oroszlány látható. A régi czimerből tehát csak az epervirág maradt meg. ¹⁾

Ezen példákön kívül több hasonló esetet lehetne régibb városaink czimerei közül felhozni, mit azonban ezuttal másokra hagyunk.

Áttérünk most az alaki szerkezetre, mert e tekintetben is figyelemre méltó jelenségek merülnek fel, ha hatósági czimereink sorozatát behatóan tanulmányozva vesszük vizsgálódás alá.

A czimerészet régi helyes elvei szerint a czimereknek s czimerábráknak, hogy minden tekintetben kifogástalanok s szabályosak legyenek, minél egyszerübb s a mellett a szokás által szentesített czimerészeti szabályoknak megfelelő előállítás, kívánatik. Hatósági czimereinknél ezért, ha elfogulatlan bírálat alá akarjuk venni, ezen imént említett elvnek kell irányadónak

*) Sajnáljuk, hogy szerző távol levén az itt lappangó calami lapsus-t nem igazíthatja ki.

Szerk.

¹⁾ Arch. Ért. VIII. köt. 5 cz. 93. lap.

lenni, mert csak ezen helyes elv tekintetbe vételével leendő eljárásunk helyes s a tudomány kívánalmainak megfelelő.

A belső czimerábráknak tehát mindenek felett a sajátosságos czimerészeti jelleggel kell bírniok, azért például a czimeren nem helyes czimerábra a duzzadó tagozatu oroszlán alak, mely a természetben előforduló élő oroszlánhoz hasonló, hanem vékony s e mellett czimerészeti elvek szerint tagozott alaku oroszlán szükséges. mert a czimernek, a czimerábrának mindig bizonyos régi jelleget kell felölteni, minthogy a czimer maga lovagkori jelvény s mint ilyen lényegileg a középkorhoz tartozik, ép azért származása kinyomatát mindig magán kell hordani.¹⁾

Czimerészeti szabályok szerint tehát csak az oly hatósági czimer mondható teljesen kifogástalan előállításúnak, mely minél kevesebb czimerábrával s egyszerűbb beosztással bír; czimerábrái vagy ábrája pedig a czimerészet sajátosságos jellegének megfelelőleg jelenik meg. A hatósági czimerek alkotásánál és szerkesztésénél ezek szerint azok lehető egyszerűsítésére kell mindenkor törekedni, mert a már említett heraldikai alapelv szerint „mennél egyszerűbb a czimer annál több.”²⁾

A hazai, városi s vármegyei czimerek egyik hibája ugyan, hogy ezen czimerészeti elv nem érvényesítettett kellő mérvben s czimere egy részének belszerkezete nem eléggé egyszerű, hanem ábrákkal s különféle alakokkal telt, azonban mégis vannak igen helyes kivitelű, egyszerű alkotásu és szerkezetű s így a helyes czimerészet szabályainak megfelelő czimereink is.

Hatósági czimereink közül az egyszerűség s a mellett a belső ábra correctnességét tekintve szabályos összeállításúnak mondható: Abauj, Békés, Borsod, Hont, Gömör, Csongrád, Pozsony, Sáros, Torna, Ung, Vas, Veszprém, Zala, Alsó-Fejér, Brassó, stb. megyék, Bártfa, Bélabánya, Breznóbánya, Székesfejérvár, Kézmárk, Pozsony, Nagy-Szombat, Sopron, Szakolcza, Szeben, Brassó, Besztercze, Zolyom stb. városok czimerei.

Ezen említett czimerek vagy éppen egy vagy kevés számu, de helyes előállításu czimerábrákkal jelennek meg s csak elismeréssel szólhatunk szabályos összeszerkesztésükről.

Az egyszerűbb alkotásu czimerek mellett előfordulnak olyanok is, melyek terjedelmesebb compositióval bírnak, számosabb mezőkre osztvák és rajtok több czimerábra jelenik meg. Ezen a helyes elveknek kevésbé (?) megfelelő szerkezetnek oka

¹⁾ Sacken. Katechismus der Heraldik. 56. lap. — Sacken s szerző Ur engedelmével ez merőben téves és fonák indokolása a „stylizatio-“nak.

Szerk.

²⁾ Arch. Ert. XI. kötet. 9. szám 273 lap.

leginkább az volt, hogy a nagy részt a heraldika hanyatló korában készült hatósági czimereken nem elégedtek meg egy, a hatóság valamely különös sajátosságát vagy tulajdonságát előtűntető czimerábrával, hanem egész tömeg különféle, sokszor jelentéktelen sajáttságot vagy más motivumot akartak jelezni, miáltal azután a jelképpel a czimert szabályszerű jellegéből kivetkeztették s lett nem egyszer ízléstelen előállítasu vásári készítmény. A czimerészet hanyatló korszakában túlsúlyra vergődött eljárás pedig a czimerek szerkesztésénél minden szabályt és elvet félrevetve a czimerészeti jelleget vagy helytelenül, vagy egyáltalán nem ismerve, tekintet nélkül a nagy világ alakjaira szedte össze a czimerábrákat s alkotta a czimereket. Innét keletkezett sok hatósági czimer majd minden szabályt lábbal tapadó compositiója, melyeknél a czimer tulterhelt alakzatai, felosztási, színezési és tagozási tarkaságával, nem csak a heraldikai érzékre tesz sértő benyomást, de czimerészeti értelmezésének oly zavaros jellemet kölcsönöz, hogy szabályos leírása még az avatottabbaknál is könnyen fenakadást szülhetne: holott másrésről ugyan csak belső túlterheltségöknél fogva alakzataik, illetőleg maga az egész czimer szerkezet oly parányi mérvekben állítható elő a pecséten, hol ez idő szerint leginkább használatnak a hatósági czimerek, hogy részletes felismeréséhez okvetlenül nagyító üveg szükségeltetnék; még talán ezzel sem érnénk czélt. A különféle czimerábrákkal ily tulterhelt czimerek közé sorozhatjuk Temesvár, Károlyvár, Pécsváros czimerét

Ezen szabálytalan s ízléstelen czimer szerkesztési eljárásnak még egy más fajtát is volt alkalmunk hatósági czimereinknél észlelhetni. Ez eljárás pedig az, midőn a czimer belső ábrái nem a már jelzett heraldikai jelleg szerint állíttatnak elő, hanem a czimer belső szerkezete úgy tűnik fel, mint egy festmény. Ily festményszerű előállítással szerkesztetett Besztercze-Naszód-megye összetett czimere balpaizsán előjövő czimer, Fejérmegye, Szabadka, Bazin város stb. czimerei.

De sokszor nem a czimer eredeti szerkezetén gyökeredzik e baj, sőt a czimer eredetileg helyes szerkezetű is, hanem későbbi előállításánál az illető festő vagy készítő csinál a helyes czimerből szabálytalan festményt, s készít az eredeti jóból rossz, ízléstelen ujat. Minek egyik fő oka, hogy a czimerészeti sajátosságos jelleg nem csak az illető festő vagy készítő által nem ismertetik, de általában a nagy közönség közt kevés ismerője van s igen csekély azok száma, kik a czimerek szellemét eredeti valóságukban fognák fel. A helyes heraldikai érzék hiányából származó e szabálytalanság okozta s okozza, hogy különösen hatósági czimereinknél a vignetteszerű előállítás a tiszta

heraldikai felfogást leszorította. Ezért a hazai czimerészet külföld előtti reputációja érdekében nagyon ohajtandó, hogy az egyes hatóságok nagyobb figyelmet fordítanak saját czimereik előállítására. A felmerült számtalan hibák helyrehozására nézetünk szerint leghelyesebb módszer lenne, ha a hazai hatóságok czimerei előállításánál mindenek felett azok eredeti alakjára figyelünk és ha a heraldika jobb korszakából származva szabályszerűen vannak szerkesztve, ezen eredeti szerkezet tartandó meg. Ezt különösen a városi czimerekre tekintve említjük fel, miután ezek közül számos a heraldika virágzó korából veszi eredetét.

Ha pedig a czimerek későbbkoriak s alakjuk és szerkezetükre nézve a helyes heraldikai elveknek nem felelnek meg, akkor, ha a czimer belső elrendezését s a czimerábrákat tekintve óvatosan kell is eljárunk, de azért a mennyire lehetséges az ábrákat, a czimerészet jobb korszakai ízléséhez kell némileg idomítani s odahatni, hogy azokon ama bizonyos czimerészeti sajátosságos jelleg, mely a czimerészet virágzó kora ábráit átlengi itt is észrevehető legyen, bár vigyázni szükséges, hogy ez által az eredeti czimert annyira fel ne forgassuk hogy azután új czimer alkotói legyünk, azért e módosítások csak úgy történhetnek, hogy alig észrevehetőek legyenek.

A paizs alakját tekintve azonban a módosításnál s a helyes heraldikai jelleg helyreállításánál egy kissé szabadabban mozoghatunk s ha valamely czimernél annak belszerkezete s ábrái nagyobb felforgatása nélkül módosításokat nem tehetünk, legalább a paizs alakjának adjuk meg a stylszerű módosítást, bár azért óvatosan, nehogy ellentétek vagy ellentmondásokat idézzünk elő, mi például megtörténhetnék, ha a XIV-ik századig használt háromszög monor paizsban későbbkori puska vagy bomba jönne elő.

Nézetünk szerint a hatósági czimereknél a legszabályosabb paizs alakul a dobor paizs vagy csúcsos dobor paizs alak használható különösen a vármegyei s a mohácsi vész után keletkezett városi czimerek előállításánál. Ajánljuk pedig ezen paizs alakokat azért, mert a megyei czimerek keletkezésüket a XIV. század végén illetve a XVI. században vevén, e korszakban pedig éppen a dobor paizs s később a csúcsos dobor paizs volt elterjedve s a czimerészet terén szabályos paizs alakul elismerve; korábbi paizs alak használata anachronismus lenne, a későbbiek pedig a roccoco kor ízléstelenségeinek elfajulásai s ép ezért a jól felfogott czimerészet szempontjából nem szabályos alakok. Ugyan ezek állanak a mohácsi vész után keletkezett városi czimerekre is. A régibb városi czimereknél az eredeti s helyes régi paizs alak azonban mindenkor megtartandó.

Az ujjon keletkező czimerekre nézve pedig megjegyezzük, hogy azok tervezetének előállításánál figyelni kell először a belső szerkezet s ábrák minél inkább való egyszerűsítésére, másodsor, hogy azok akár jelvényi jelentőséggel, akár pusztá jelzéssel is a hatóság valamely fő sajátságát s tulajdonságát mutassák be, továbbá ügyelni kell, hogy a czimer paizsa stilszerű s heraldikai szempontból szabályos legyen és végre hogy a küljárulékok a mennyire lehet — mint a hatósági czimerekhez szabály szerint nem tartozók, mellőztessenek. Ha czimereinket ily módon szerkesztjük s alkotjuk, külföld előtt nem kell többé az e téren felmerült nagy számú ízléstelenség s mondjuk őszintén tudatlanságot eláruló hibák felett pirulni.

A tudomány s művészetek minden barátai tehát hassanak oda, hogy a czimerészet terén észlelt számtalan visszaélések és szabálytalanságoknak eleje vétessék, a mi azonban csak úgy érhető el, ha a czimerészet helyes elvei s szabályai jól felfogott értelmökben terjesztetnek s a heraldikai ismeretek fejlesztetnek, annak természetéhez képest az alapjára és törvényeire visszavezettetik s ezekből a hazánkban nagyon hanyatló lábon álló czimerművészet kiképeztetik és felélesztetik. Akkor, ha ez buzgó törekvéssel így történik, a hajdani virágzó kor szelleme visszaidőztetni fog s a czimerészet, nemcsak mint tudomány, hanem mint művészet is hazát talál honunkban.

V.

A vármegyei s városi czimerek közti különbözet. Ezen czimerek használati helye. A városi s megyei színek. Kutfők. Zárszó.

A hazai városi s vármegyei czimerek történelmi multját, úgy azok czimerészeti szempontból való méltatását imént fejtegetve, részletesen előadtuk mindazon nevezetesebb mozzanatok és sajátságokat, melyeket akár czimereink történelmi multja terén, akár azok czimerészeti szempontból való vizsgálódásánál észleltünk és ezen fejtegetések után, befejezhetnők előadásunkat, de mégis szükségesnek tartjuk értekezésünk bezárása képpen a hatósági czimereink méltatásánál figyelmen kívül nem hagyható némely dolog ismertetését

Az elmondott terjedelmesebb előadásunk után, ha hatósági czimereinken még egyszer áttekintünk, három oly fontos kö-

rülmény tűnik elénk, melyet minden szó és megjegyzés nélkül nem hagyhatunk.

Az első azon elűtő sajátság megkülömböztetése, mely a városi s megyei czimerek közt első tekintetre felmerül; a második azon kérdés méltatása, hol használtattak a multban s hol használtatnak jelenben a hatósági czimerek; s végre a harmadik a városi s vármegyei hivatalos színeknek, melyeket alapjokra visszavezetve mindenesetre a czimerek s czimerábrák vagy küljárulékok kifolyásainak mondhatunk ismertetése.

*

A megyei s városi czimerek közt, habár mindkettő önkormányzati joggal felruházott önjogu hatóság volt, mégis némi különbözet, eltérés vagy ha jobban akarjuk jelezni elűtő sajátság vehető észre, mit nem csodálhatunk, mert a városok a megyéktől mind önkormányzati hatósági jogaikra, mind belső szervezetükre nézve lényegesen különböztek, de továbbá a megye a várostól részint népessége nyelvére, szokásai s erkölceire, részint a régiebb időben a lakosság foglalkozására nézve is egészen elűtő jellegű volt.

Magánjogi szempontból szép önkormányzatuk daczára a városok csak egy nemes ember vérdíját kapták, tehát az egész város összesen egy nemes volt; közjogilag az összes hazai városok követeinek szavazata tett ki egy szavazatot.¹⁾ Ezen kívül az alap is rendesen más vala, melylyel a czimert szerezték. A városok kiválóan az ipar, kereskedelem, művelődés terjesztése körül szerzett érdemeikért, vagyoni gazdagságuk által a korona vagy kormánynak nyújtott anyagi támogatásokért, a mohácsi vész utáni időben némelyek még a királyi házhoz való, sokszor éppen nem hazafias irányu ragaszkodásokért nyertek különös előjogokat.

A vármegyék kiváló tulajdonsága volt a haza és az alkotmány ősi jogvédelme, még ha kellett a királyi hatalommal szemben is. Ők nem ipar vagy kiváló gazdagsággal törekedtek hatni, nem meghunyászkodva, politikus módon, mindenfelől megszerezni a védelmet: hanem inkább fegyverrel kézben küzdöttek s szálltak síkra.

Nem volt szokásuk annyira kérni, hanem a törvényes alapon a jogot s a törvények érvényesítését követelték. Ezen elűtő sajátságok a két hatóság t. i. a megye s város czimerén is kifejezést nyertek, a nélkül mindenesetre, hogy a czimert alkotó fejedelem erre talán súlyt fektetni akart volna.

¹⁾ Dr. Korbuly Imre Magyarország közjoga. 292. lap.

A városi czimereken főleg a csendesebb s békésebb természetet látjuk kitüntetni, a várfalak s tornyok, kapuk ugyan gyakoriak, de ezzel ne valamely harcziás jellegre, hanem inkább a városnak várfallal kerítésére s a vár tornyaira gondoljunk és pedig mellőzve a harcziás ellen állási szándékot, inkább annak jelképeül vehetjük, hogy e falak közt bátrabban s biztosabban fejlődik az ipar s kereskedelem és terjedhet a cultura. Sok városnál már az ipar is képviselve van a czimerben, így a bányavárosok nagy része czimerében a munkás bányász alakok s eszközök jönnek elő. Gyakoriak az egyházi jelvények, szent alakok s e mellett különösen a pólák, melyek nagy része az országos czimerből vétetett át vagy külön királyi kegyből adományoztatott. Előjönnek még a jog s igazságszolgáltatás jelvényei s más oly jelek, növényi s állati alakok, melyek békésebb foglalkozásra utalnak. Többször felmerülnek a királyok vagy a királyi család egyes tagjai különös kegyéből azok czimereiből kiváló kitüntetésképpen ajándékozott czimerábrák.

A harcziasság vagy különös vitézség jelvényeit ritkábban látjuk náluk, inkább mint loyális, rend s békeszerető alattvalók akarnak feltűnni a czimereken is. Némi kivételt talán pár ujjabb a XVII. és XVIII. századból való, városi czimer mutat, főleg oly városé, hol erősség van, vagy volt, mint Arad, Temesvár satb. hol kard, sőt heraldika ellenes égő bomba látható.

Városaink czimerében tehát még jelképes alakok által sem igen találjuk pl. a harcziasságot vagy a hősiés ellenállási szándék kifejezését képviselve. Alig jön elő egy-egy szelid oroszlán vagy sas alak. A városi czimerek alakja kívül a lovagi czimerek járulékát, képező foszlányokat, sisakot, torombát, koronát rendesen nélkülözi. A koronát Lencső rajza szerint 12 hazai város czimerénél látjuk, ezekre is ugylátszik az ujjabb XVII és XVIII. század alatt helyeztettek, mert a régi valódi czimerészeti szabály szerint koronát hatásági czimerre nem lehetett volna tenni, de régenten nem is használták. Sisak és toromba Breznóbánya, Debreczen, Eperjes, Sopron és Zombor városok czimerén jelenik meg, ezeken szintén az ujjabb s rosz heraldika teremtményének látszik. A foszlányok gyakoriabbak, különben a városi különösen régibb czimerek a czimerpaizson rendesen minden küljárulék nélkül jönnek elő vagy pedig ritkábban angyal vagy angyalok által tartva. Az összes küljárulékok mellőzését a már korábban előadottak szerint szabályul is lehetne a városi czimerekre alkalmazni, kivéve azon eseteket, midőn a küljárulékok közül valamelyiket, mint pl. Székesfejérvár a koronát különös fejedelmi adományképpen nyerték. *)

*) A királyi adománylevélnek szabad véteni a heraldika törvényei ellen?

A megyei czimerek, habár külföldben igen sok hasonlóság van köztük s a városi czimerek közt —, mégis több tekintetben különböznek tőlük.

A megyei czimerek egy részénél erős s változatosabb mérvben van kifejezve a megye több sajátossága; természeti, helyrajzi viszonyaikra nagyobb súly fektetetik, úgy hogy több megye czimere a megyének majd minden nevezetesebb természeti tulajdonságait vagy helyrajzi sajátosságait visszatünteti, míg az ily sajátosságok vagy tulajdonságok visszatükrözése a városi czimereknél ritkább. A megyei czimerek más részénél a harcziassabb jellegnek nagyobb mérvben való kifejezését találjuk. A nemesi czimereknél előjövő s a lovagkor harcziass viszonyaira utaló czimerábrák, küljárulékok ezeknél gyakoriabbak, mit nem csodálhatunk, mert hisz a megyéket éppen a nemesség, az ország e privilegizált öre s az alkotmány, s alkotmányos szabadság támasza s védője alkotta, a közügyekre csak ezek folytak be, ezek intézkedtek, határoztak, s így a megyék czimere szerkesztésénél s alkotásánál azok egyéni s családi czimerei, melyek ily küljárulékkal bírtak, mindenesetre befolyással voltak.

A harcziass jellegre befolyást gyakorolhatott még a megyék honvédelmi joga s kötelezettsége is s innét magyarázható, hogy a megyei czimereknél gyakoriabbak a czimerábrák közt a harcziassabb jelleget mutató emberi alakok, oroszlánok, karddal vagy a nélkül, a személyes bátorságot jelentő állatok, fegyveres karok, fegyveres katonák, lovasok többféle fegyverek s fegyveres jelvények. A várfal, vártorony és kapu szintén előjön, de csak igen ritkán s kevés megyénél.

A küljárulékok közül előfordulnak a sísakok rendszeren torombával s foszlányokkal és sísak koronával, ily sísak látható toromba s foszlánnyal számos megye czimerében. A korona, mint küljárulék szintén gyakori, sokkal gyakoribb, mint a városoknál, mit nem csodálunk, mert a megye a nemesek összességének vétetett, a korona pedig újabb czimerészeti felfogás szerint éppen a nemesség egyik jelének tekintetik. A foszlányok más küljárulékok nélkül is többször előjönnek, de ezen kívül számos oly czimer van, mely rendszeren minden küljárulék nélkül jelenik meg. A telamonok vagy a vármegye természeti tulajdonait jelező állatok, mint Krassómegyénél a bika és medve vagy harcziass férfi alakok vagy más a bátorságot jelező állatok, mint Torontálmegyénél a sas és az oroszlán. A szelidebb jellegű angyali alakok, mint a paizs tartók csak Zolyommegye czimerénél láthatók, holott a czimerpaizst tartó ezen angyali alakok a városi czimereknél sokkal gyakoriabbak.

A megyei czimereknél tehát különösen a városiaktól elütő két fő sajátosságot észlelhetünk: egyik a megyék helyi viszonyai-

nak, természeti tulajdonságainak és földrajzi sajátosságának kifejezése, a másik a harcziassabb jellegnek mind a bel czimerábrák, mind a kül járulékok által való éles kitüntetése

A vármegyei czimereknek vizsgálásánál s a városiakkal való összehasonlításával, különösen, ha ezen összehasonlítást a tömegben együtt levő czimerek felett tesszük, azt találjuk, hogy az imént előadott elkülönítő sajátságok erőteljesen tapasztalhatóak s e különböztetés nem téves egyéni nézet, hanem alapos vizsgálat s összehasonlítás eredménye.

*

A czimerek azon nagy tekintélynél fogva, melylyel a középkorban birtak — az akkori közélet majd minden mozzanatát áthatották s éppen azért a közép — de a későbbi kor műemlékein majd országos, majd családi, majd hatósági czimerek számosan és gyakran megjelennek. A nevezetesebb eseményeknél a közélet terén, ugy a magány élet belső köreiben a czimerek ott szerepeltek, mint melyek az egyént, családot vagy hatóságot jelképezték.

A városi s vármegyei czimereknek mindenképpen felett két fontos és jelentőségteljes használati helye van, az egyik t. i. a már említett hely — a pecséteken, a másik a zászlókon.

A régibb korból maradt pecsétnyomók közül számos igen szép tanubizonyyságot tesz arról, hogy mily művészi kivittel állították elő ércbe metszve a pecséten levő czimert, de tanuságot tesznek erről a pecsét lenyomatok is. A zászlók már kevesebb számmal maradtak fenn a régibb időből, de ezeknél szintén kiváló ügyességet tapasztalunk, a melylyel sokszor nehezebb kivitelű tárgyak is létrehozattak.

A pecséten s zászlókon kívül még más dolgokon előjöttek a czimerek. Ritkábban, de használtattak folyó pénzekben, így tudjuk, hogy Budaváros pénzverési jogot birt s a verett pénzeire a város czimerét illesztette, ilyen pénz fordul elő Weszerlénél a magyar városokat illető érmek I. tábla 10 ábráján. Budához hasonlólag Brassóban 1601 és 1603 évben Weisz királybíró által négyszögű ezüst tallérok verettek, melyeken Brassó czimere jön elő. Továbbá előfordul a Brassó városi czimer a brassói garasokon,¹⁾ melyek Brassó városa által 1612 és 1613. években készíttettek; ugy a nagyobb tallér alaku pénzen 1612-ből szintén látható a brassói czimer, a koronás fatörzs²⁾ Szeben

¹⁾ Weszerle József hátrahagyott éremtáblái F. betű alatt V. rész tab. I. 6, 7 és 8 ábra.

²⁾ Weszerle V. rész, a magyar városokat illető érmek I. táb. 5 ábra.

város czimere megjelenik a Rudolf király nevével ellátott pénzek hátlapján 1605-ből.¹⁾ De előjönnek egyes városi czimerek nemesak oly érmeken, melyek az illető hatóság által verettek, hanem oly pénzekben is, melyek mások által készítették; hogy ezeken inkább csak mellékesen, valamely kevésbé tekintélyes helyen, például I. Apafi Mihály némely pénzein látható Brassó, majd Szeben város czimere a pénz hátlapján legalul, valószínűleg arra utalnak ezen czimerek, hogy ama pénzek Brassóban vagy Szebenben verettek s így a pénzverési hely jelezői válnak.²⁾ (Mint kamaragrófok és pénzverő kamarák székhelyeit jelző mellékletek, czimerek nagyon gyakoriak a magyar pénzekben, és a felhozott eseteket még sok példával lehetne megtoldani. Szerk.) A megyék tudomásunk szerint ily folyó pénzeket nem verettek.

Az újabb időben nem ugyan folyó pénzekben, mint a fentebbiek voltak, hanem emlék érmeken gyakran jelennek meg a városi s ritkábban a megyei czimerek. Ily emlékérmeket szoktak készíttetni városok s vármegyék nevezetesebb események alkalmával, melyen a készítő hatóság czimere rendesen használatik. Hasonló emlékérmek láthatók Szeben czimerével 1613-ból.³⁾

Az újabb időben különösen a magyar orvosok és természetvizsgálók nagy gyűléseit szokták ezen emlékérmek készítésével megörökíteni, melyen a városnak s vármegyének, hol a gyűlés tartatott, czimere látható, ily emlékérem készíttetett 1841-ben Temesvár város czimerével; 1866-ban Rimaszombat czimerével, 1868-ban Egerváros és Hevesmegye czimerével; 1870-ben Aradváros és Aradmegye czimerével, 1874-ben Győrváros czimerével. (1844-ben Kolozsvár, 1864-ben Maros-Vásárhely, 1871-ben Fiume.)

De más fontosabb események is megörökítették emlékérmekkel, többi közt igen érdekes az 1865. évi országgyűlésre készített nagy tallér alaku emlék érem, melynek mindkét oldalán köralakban 56 magyar megye s város czimere látható.

Az újabb időben nagy számmal rendezett kiállítások alkalmával szintén rendesen szoktak emlék érmeket készíttetni, melyeken ama hatóság czimere jelenik meg, melynek területén a kiállítás rendeztetett. Több nemű emlék érem volt a fejevári kiállítás alkalmára készítve Székesfejérvár város és a vármegye czimerével. Ezen emlék érmeken kívül éppen a kiállításokon kiosztatni szokott díj érmeken is az illető hatóság czimere,

¹⁾ Ugyanott D. betű alatt 3 és 5 ábra.

²⁾ Weszerle említett műve D. betű XIII. tábla 3, 7 és 8. ábra és XXIII. táb. 9 ábra.

³⁾ Ugyanott II. tábla 1 ábra.

melynek területén a kiállítás tartatott, használtatik s a kecskeméti, szegedi es székesfejérvári kiállítások (arany, ezüst s bronz) díj érmein az illető város czimere fordul elő.

Nagy számmal készítettnek jutalmazásra szánt érmek a hazai gazdasági egyletek által, melyekkel az általuk rendezett kiállítás résztvevői jutalmaztattak, ezeken rendesen azon hatóság czimere van, melynek nevéől az egylet magát cizmezi, ily érmeket adott ki kisebb kiállításai alkalmával a fejérmegyei gazdasági egylet, melyeken a megye czimere jelenik meg s hasonlót adott ki a biharmegyei gazdasági egylet Biharmegye és Nagyvárad város czimerével.

A vármegyei s városi czimerek az említettekén kívül még másutt is használtatnak, mint a megye s város személyesítői. Használtatnak kiváló ünnepélyek alkalmával koronázásokkor, királyi ünnepélyes bevonulásokkor, midőn a czimerek táblákra festve hordatnak, vagy kifüggesztetnek díszoszlopon.

Előfordulnak a hatóságok beléletében különféle tárgyakon u. m. fegyvereken, a megyei vagy városi katonák, ugy az ezek által küldött banderiumok öltönyein, tarsolyain, butorokon, hatóság épületek homlokzatain, számtalan díszmeneteken, ünnepélyességeken, különféleképpen előállítva. De nem csak hivatalos jellegű ünnepélyeknél, hanem más ünnepélyek alkalmával is ott láthatjuk a megyék s városok czimereit. Ott voltak ezek mint díszítések kiállításokon, így láttuk a székesfejérvári kiállításon több város s vármegye czimerét díszítésképpen a kiállítási helyiségekben kifüggesztve. Előjönnek e czimerek könyveken, könyvtáblákon, más nyomtatványokon, a hatóságok hivatalos kiadványain, okmányain, oklevelein stb. Továbbá előfordulnak várkapukon, így látható Nyitra város régi kapuján a város czimere.¹⁾; védfalakon és bástyákon, díszkapukon, díszépületeken, sőt gyakran a legközönségesebb épületeken vagy más dolgokon, mint pl. Székesfejérvár város czimere a közönséges hidoszlopon is használtatik. Ott találjuk még a czimereket a templomokban, mint a brassói czimert, mely a brassói nagy templomnak szószékkel szemben levő pillérén látható.²⁾

A házi belső felszerelés tárgyain nem egyszer látjuk előjönni e czimereket, feltaláljuk ezenkívül díszesebb tárgyakon, edényeken, a hatóságok által különösen a szabadságharcz előtti időben emlékül adott pipákon, serlegeken, kelyheken s poharakon. Diszes kiállítású azon kehely, melyet 1576. évben Besztercebánya város Radvánszky Györgynek lakadalmi emlékül ado-

¹⁾ Kubinyi s Vahot: Magyar s Erdélyország leírása III. k. 19. lap.

²⁾ Orbán B. Székelyföld VI. k. 289. lap.

mányozott; ezen a feliraton kívül a város czimere is előjön csinos kiállítással.¹⁾

A városi s vármegyei czimerek — ezek szerint — nagy terjedelmet foglaltak el a köz- sőt magán élet körében s meghódították az ipar s művészet számtalan ágát előállításukra; munkát adtak ötvösnek, építésznek, himzőnek, vésőnek, nyomdásznak sat. Sőt, hogy, mily számtalan dolgokon használtattak a hatósági czimerek s mily tekintélyesek voltak, igazolja Hunyady János kormányzó egy rendelete 1444-ből, melyben megparancsolta a brassóiaknak, hogy a már akkor is igen virágzó posztó készítést előmozdítsák és készítményükre a város czimereit illesszék.²⁾

A hatósági czimerek tehát, mint a vármegye s város jelképezői különösen a régibb korban ott, hol a hatóság intézkedett vagy annak befolyásával történt valami, mindig szerepeltek. Ujabb időben is szerepök van, bár már nem használtatnak oly gyakran, mint a múltban, mincként oka részben az, hogy az újabb nemzedék nem oly értelemben s oly fogalmi meghatározással veszi a czimereket, mint a czimerészet helyes elvei szerint venni kellene. De ha a czimerészeti érzék nagyobb terjedelmet vesz, reméljük, hogy a hatósági czimerek, mint az illető hatóság jelképi kifejezői nagyobb figyelem s méltatásban részesülnek.

*

A megyék s városok czimereivel szorosabb összefüggésben állanak a megyei vagy városi hatósági színek, mert ezek eredetöket közvetlen a czimer vagy a czimer főbb ábrái, küljárulékai színétől veszik.³⁾

A színek használata zászlókon s más jelvényeken régi keletű s különösen a középkor századaiban elterjedve volt. A keresztes háborúk seregei már a keresztek színei által különböztették meg magukat másoktól. Kék volt pl. az olaszok keresztje, fehér a francziáké, piros a spanyoloké, narancssárga vagy fekete a németeké s sárga vagy piros az angoloké és zöld a szászoké.⁴⁾

Ezen háborúk után pedig, miután a keresztek s színeik a kegyelet tárgyai maradának, egyszersmind a nemzeti színek alapjaivá nővők ki magukat.⁵⁾

¹⁾ Kubinyi s Vahot: Magy. s Erdélyország leírása II. k. 95. l.

²⁾ Orbán B. Székelyföld VI. k. 211. lap.

³⁾ Ottó Titan v. Hefner Handbuch der theor. und prakt. Heraldik I. Th. 162—163. l.

⁴⁾ Cantu Caesar Világtörténet. VIII. k. 2 rész. 521 l. magyar fordítás.

⁵⁾ Iványf Ede. A magyar birodalom czimerei s színei II. f. 29 lap.

A magyar birodalom színei a vörös, fehér s zöld szintén már régibb keletű, legrégebb nyomai láthatók a XIII-ik századból, s II. Endre királynak 1222-ben kelt oklevelén ugyanis a pecsét vörös, fehér és zöld sodrott selyem zsinoron függött.¹⁾ E nemzeti színeink különben, a mint Ivámfy jeles művében kellőleg beigazolta, a czimerből, annak főbb színeiből kölcsönözték.²⁾

A vármegyék s városok színei a középkorba oly messze, mint pl. a lovagok által használt színek, úgy, mint a nemzeti szín, vissza nem vihetők, mert a városok a korábbi időkben a honvédelmi rendszerben külön zászlóaljok szervezésére utasítva nem levén, külön saját színeikkel ellátott zászlókra szükségük nem volt; a megyéknél pedig a megyei telekkatonaság vagy nemesség a főispán zászlója alatt vonult a harcra vagy a királyi sereghez s így ezeknek sem kellett külön saját színeiket viselő zászló, minthogy az illető főispánét használták, valamint ennek czimere jött elő ez időben a megyei főispáni hivatalos kiadványoknál.

A vármegyei s városi színek azon jelentőséggel, melylyel ma bírnak későbbi korból valók s keletkezésük alig haladja meg a mohácsi vészt. A mohácsi vész után azonban, midőn a török harcok alatt az ország egyes részei saját védelmőkre s nem egyszer saját erejőkre voltak szorítva, a hon és önvédelem eme nagy küzdelmeiben e színek használata elterjedt, főleg a megyék voltak utalva saját lobogókra, mint hadi jelvényekre, melyen azután saját színeiket használták.

E saját színek eredetüket kétségtelen a czimer fő színeitől vették és pedig nagyon valószínű egyéni tetszés szerint, mert eddig még egyetlen oly kutfőt, okmányt nem ismerünk, melyből másra, mint önkényű felvételre gyaníthatnánk. A színek választására úgy látszik sem a fejedelmi hatalom, mert a királyi oklevelekben soha a használandó színekről említés nem tétetik, csupán a czimer mező, czimerábrák s a küljárulékok színei iratnak le; sem a főbb kormányzékeni hatóságok be nem folytak, tisztán az illető megye vagy várostól függhetett kiválasztása s egyedül az illető hatóság czimerén előforduló főbb színek által lehetett e választás korlátozva.

A czimeren levő színek közül befolyhatott erre az ábrák színe, a czimerpaizs mezejének színe, úgy a küljárulékok, főleg a foszlányok színe, mely utóbbiak pedig gyakran, bár nem minden esetben a czimer főszíneit viselték. Első rangu hazai tudósaink vitatják s állítják éppen azt, hogy a használt ily színek keletkezésére az illető czimer színei befolyással vannak; mi elő-

¹⁾ Ugyanezen mű II. füz. 32. l.

²⁾ Ugyanezen mű II. füzet 34 lap.

tűnik, mint már fentebb jeleztük, a magyar nemzeti színeknél is, mert a nemzeti színek éppen a magyar országos ezimer főszínei.¹⁾

A ezimer belső mezője s ábrái színétől látszik eredetét venni Fejérvármegye színe a sárga-zöld, mert a megye ezimerének belsején s ábráin többi szín közt e színeket is előtűntetve látjuk. E színeket, a sárga-zöldet már rég óta használja Fejérmegye s a színek a nemesi felkelési zászlókon szintén előtűnnek és pedig a többiekénél nagyobb mérvben. Az újabb időbeli Fejérmegyei zászlókon pedig tisztán e színek használatnak.

Székesfejérvár városának színei veres-kék, melyek eredetüket a városi ezimer foszlányainak színeitől veszik, miután a foszlányok főszíneiképpen éppen a veres s kék jelennek meg. A város e színekkel ellátott zászlót használ maig.

Pest-Pilis-Solt- és Kis-Kunmegye színei a sárga-kék határozottan a régi megyei ezimer főábráitól és a ezimer mezőtől veszik eredetüket, mert a ezimer főábrája arany oroslán, a ezimer mezője pedig kék. Komárommegye színei fekete-téglaveres úgy látszik a ezimer főábrájától a fekete öltönyű vitéztől és a ezimer foszlány baloldali részétől, mely téglaveres, származik.

Budapest főváros vörös-kék és narancs-sárga színei eredetüket veszik a régi Pestvárosi ezimer fő színeitől és pedig a veres a fő ezimerábra, a várkapu veres fedelétől, a kék a ezimer kékszinű ezimer mezejétől, végre a narancssárga a küljárulékképpen előjövő sárga színű bőség szarvaktól.

A hatósági színeket illetőleg városi s vármegyei ezimereink közül még többet bemutatathatnánk, melyekből még inkább igazolni lehetne, hogy a hatósági színek eredetüket a ezimermező, ábrák s küljárulékok színeitől nyerik.

A hatóságok t. i. megyék és városok hivatalos színeiket nem csupán zászlóikon, hanem pecséteik lepecsételésénél, azok zsinorjain, a megyei vagy városi hajduk s huszárok öltönyein, különösen ezek öltönyeinek zsinorjain, tarsolyain s egyéb főleg ünnepélyes alkalmakkor díszítésül is használták s használják.

E színekről különben eddigelé szakmunkákban említés nem tétetik s ha olykor városaink s megyéink ezimerei szakművekben fejtegettetnek is, soha a megye vagy város színét nem tárgyalják, éppen azért még e színek kérdése a ezimerészet terén bővebben felvilágosítandó részletekhez tartozik.

Nézetünk szerint e színek a ezimerekkel együtt tárgyalhatók, de tárgyalandók is, mert a színek közvetlenül a ezimerek

¹⁾ Ivámfy idézett műve II. füz. 34—35. lap.

mezői, ábrái s küljárulékai színeitől veszik eredetőket s így a czimerekkel, ezek által pedig a hatósági czimerészettel szoros összefüggésben vannak. Ezért valahányszor bármelyik megyei vagy városi czimerről, azt szakszerűleg ismertetve megemlékezünk, mindig szólnunk kellene azon hatóság által használt hivatalos színekről is, kiterjeszkedve azon vonatkozásra, melyet ezen hivatalos színek és a czimeren előjövő színek közt észlelünk.

*

Értekezésünk befejezésénél szükségesnek tartjuk felemlíteni azon forrásokat, melyek a czimerek tanulmányozásánál vezérfonalul s alapul szolgáltak. E tekintetben számtalan akadályokkal kellett megküzdenünk, mert a kutfők igen gyér számmal vannak s a mik vannak is, egy nagy részök nem megbízható, különösen a czimerrajzokat tekintve, ezért azt lehet mondani, hogy sok tekintetben inkább mint uttörők küzdöttünk és sok helyt csak bolyongtunk a járatlan utakon, nem egyszer minden kalauz s vezérfonal nélkül.

Az elszórva levő kutforrások részletes felemlítése itt felesleges, mert a mű folyamán rendszeren idéztük a forrást, melyre támaszkodtunk. A czimerrajzokat tekintve azonban, mégis czél-szerűnek véljük az általunk használt kutfőket, habár csak névleg jelezni is a felmerült talánk általun elkövetett tévedések igazolása szempontjából.

Értekezésünknel használtuk a következő gyűjteményesen közzé tett czimer rajzokat: 1) *Cerographia Hungariae seu notitia de insignibus et Sigillis Regni Mariano Apostolici* mű rajzait, melyben 35 vármegye s 30 város czimere közöltek; 2) „Magyar Atlas című Görög által megkezdett s Márton József által folytatott s befejezett térkép gyűjteményben közölt vármegyei czimer rajzokat, hol minden megye térképén annak czimere is látható; 3) Lencső Mihály János által 1839-ben kiadott „Magyar törvényhatósági czimerlap” rajzait, melyen 58 vármegye s szabad kerület czimere közöltek; valamint ugyancsak nevezett által „A szabad királyi és Bánya városok eredeti czimerei” cím alatt közölt czimerlap rajzait, melyen 52 város czimere jön elő; — 4) végre értekezésünk befejezésekor vettük kezünkhez Altenburger Gusztáv, Rumbold Bernát és Tagányi Károly által kiadott és szerkesztett: „Magyarország czimertára” című igen becses mű I-ső füzetét s a mennyire lehetett művünkhöz adatait fel is használtuk, miután számtalan oly becses dolgok közöltenek ebben, melyekkel értekezésünket kiegészíthettük; a belső czimer-

ábrákat tekintve. A czimerpaizsok kül alakját s a küljárulékokat illetőleg azonban bár több eltérésre akadunk a Cerographia s Lencső-féle rajzok összehasonlítása után, mindazonáltal e tekintetben ezen különben rendkívül becses mű rajzait egész valójukban hiteleseknek nem tarthatjuk, mert maguk a szerzők beismerik, hogy ott, hol a kor gyarlósága vagy csak éppen a festő vagy a vésnök ügyetlensége miatt hibásan lett ábrázolva a czimer, akkor azt, a hol lehetett szigoruan a czimertani szabályoknak megfelelőleg állították elő. Ezen eljárás magában véve igen helyes, minthogy azonban mi a paizs alakra s az összes küljárulékokra értekezésünkben sulyt fektetünk, holott ők ezekre különös figyelmet — saját beismerésök szerint — nem fordítanak, azért azok eredeti alakját kellett figyelembe vennünk, habár azok szabály ellenesek is, annál inkább, mert értekezésünk alapjául a történelmi multat s a czimerek történelmi fejlődését vettük. Külömben a kiadók s szerkesztők által megindított eme vállalat valóban hiányt pótol s örülnünk kell, hogy végre szakirodalmunk ily igen becses művel gyarapodik.

Ezen imént elősorolt műveken kívül használtuk a Somogyi Ede által szerkesztett s közelébb megjelent „Magyar Lexicon”-hoz mellékelte nem különben az „Ország-Világ” czimű lapban közzé tett czimer rajzokat s leírásokat. Az említett művek mellett egyéb más művekben elszórva megjelent czimerrajzokra is figyeltünk s a mennyire lehetett a több helyen közlött czimerek rajzait mindenkor összehasonlítva vettük vizsgálat s tanulmányozás alá, mi annál inkább szükséges volt mert gyakran a több helyen közlött ugyanazonos czimer alakjai nagyon elütőleg jelentek meg, pl. Szabolcs megye négyelt czimerpaizsa jobboldali alsó mezőjén a Cerographia rajzán egy térdeplő s bekötött szemű Amor alak látható kezeit összekulcsolva s hátán az ijtartó. A Görög féle Atlasz ugy Lencső féle czimer lapon pedig fa törzs jön elő, három csonka ággal. Libetbánya czimerén a Cerographiában egy térdeplő püspök jön elő, a Lencső féle táblán pedig egy álló szent alak jelenik meg s nem is püspök süveggel, de szent fénnnyel.

Ennyi nehézséggel s bajjal kellett megküzdenuünk értekezésünk összeállításánál s így nem lehet csodálni, ha nagy figyelem mellett is tévedések csusztak be annak szövegébe, melyeket kijavítani s helyrehozni későbbi kutatások feladata leend, ha majd a czimerek eredeti alakjokban, helyes rajzokkal s alapsal leírással tétetnek közzé.

A hajdan hatalmas és tekintélyes szerepet vivő vármegyék s városok jelképeinek a czimereknek, mind történelmi, mind czimerészeti szempontból való vizsgálódását befejezve, azon óhajunk kijelentésével bocsátjuk szerény művünket a közönség elé, hogy ezt, mint a nehézségekkel megküzdött munkásság eredményét tekintsék, melynek összeállításánál a jóakarat s a buzgalom nem hiányzott, azonban a felmerült számtalan akadályok a siker kivívását nem egyszer csak jámbor óhajjá tévék. De a feltornyosult nehézségek mellett is lelkesített ama tudat, hogy a hajdan hatalmas városok s vármegyék történelmi multja s belélete felderítéséhez e csekélységgel is járulunk; mely történelmi mult kellő megvilágosítása jelenleg, midőn még megyéink s városaink habár a régi hatalomnak csak csekély foszlányaival bár, de bírnak: annál inkább szükséges, mert a változó viszonyok forgandósága az újabb kor más s elűtő irányu eszméi hatalmas s ellenkező áramlatu befolyása alatt nem tudni, hogy még e foszlányok is a legközelebb jövőben szét robbantva nem e hullanak szerte! Ezért a régi nagyságnak s a régi hatalomnak ezen korunkig megmaradt jelvényeit buzgalommal ápoljuk és tanulmányozzuk, mielőtt még az idők és viszonyok hatalma végképpen megdöntené az alkotmány hajdani bástyájának a megyéknek, úgy a cultura terjesztőjének a városoknak — úgy mint azok a multban voltak — létjogát s átadná őket a multnak, a történelemnek, mint átadott sok mást, mely még létezési joggal birt volna.

Drága emlékek ezek, melyekhez annyi létérti harc, annyi szenvedés; — a jog terén s a harc mezején annyi küzdelem története van csatolva; de melyek mégis nem csüggedésre, hanem az ősök példáján buzdulva hasonló tette hevítenek. A magyar történet százados küzdelmeiből emelkednek ki e czimerek dicsőségesen és büszkén, mint a vármegyék s városok jelvényei, hirdelve hogy a jog s igazságért a békés zöld asztal mellett ép úgy, mint a harczmezőn eleget tettek kötelezettségöknek, hirdelve azt, hogy az alkotmányos szabadságnak s a nemzetiségnek és e nemzet összes jogainak a legnagyobb viharok közt is rendíthetlen hívei, pártfogói és védői voltak az általuk jelképezett vármegyék és városok.

